

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Årbog 2020

Lolland-Falsters Historiske Samfund

Årbog 2020 – 108. årgang

Redaktion: Ole A. Munksgaard & Kim Hansen
Tryk: dkPRINT, 4970 Rødby
Copyright: 2020 Lolland-Falsters Historiske Samfund
Forside: Skrivekugle model 1878. Copyright Uwe Breker
ISBN: 978-87-91059-20-9

Indholdsfortegnelse

<i>Jan Bodholdt</i> Den lokale atomdebat. Fredsbevægelse og politik i Nykøbing F.	1
<i>Aksel Poulsen</i> En jernbane der aldrig blev til noget Nysted – Rødbybanen	12
<i>P. N. Pedersen</i> Af en politikommisærs erindringer på Lolland	27
<i>Pia Moth Kibsgaard</i> Vejrø - en historisk beretning om en ø i Smålandsfarvandet	41
<i>Eskil Irminger</i> Gustav Wied og Lolland	53
<i>Kim Hansen</i> Posthuset og fængslet, der aldrig blev bygget	75
<i>Jørgen Malling Christensen</i> Rasmus Malling-Hansen - Hunseby, Lolland, Danmark, Verden	79
<i>Ole A. Munksgaard</i> Handel og Søfart på Lolland-Falster del IV	106
<i>Henning Bech Johansen</i> Nakskov omkring 1800	147
Årsberetning	172
Person- og Stedregister	177

Den lokale atomdebat.

Fredsbevægelse og politik i Nykøbing F.

Af Jan Bodholdt

I den danske befolkning var der som i den øvrige verden stor bekymring over kernekraft og atomoprustning. Den utryghed var også til stede i Nykøbing Falster, hvor byrådet i 1981 som den første kommune i Danmark erklærede sig atomvåbenfri.

Artiklen beskriver, hvorledes denne vedtagelse kom i stand, men samtidig beskrives det, at byrådsbeslutningen ikke i samme grad var hjerteblod for byrådspolitikerne, som den var for fredsbevægelsen.

International spænding

Med sprængningen af atombomberne over Japan i 1945 havde USA et monopol på atomvåben, der dog kun varede til 1949, hvor også Sovjetunionen fik deres første nukleare våben. Det blev begyndelsen på våbenkapløbet og terrorbalancen, hvor hver af de to supermagter oprustede, og hvor også England og Frankrig meldte sig ind i atomlandenes klub. Øst og Vest stod over for hinanden med potentialet til at udslutte hinanden mange gange, og frygten for krig voksede, men også frygten for bestråling bekymrede folk.

Der var i 1950'erne ikke det mindste tegn på tilnærmelse mellem de to blokke og ingen antydning af et ønske om nedrustningsforhandlinger. Derimod førte frygten for udsluttelse til fremkomsten af en lang række organisationer, hvis formål var at kæmpe mod atomvåben og presse politikerne til at agere over for den stigende trussel, som atomvåbnene udgjorde. Den første store protest fandt sted i 1960 i England med atommarchen fra atomforsøgsstationen Aldermaston til London, hvor 100.000 deltog.

Protestbevægelserne kommer til Danmark

En af deltagerne i Aldermastonmarchen var den danske højskolelærer Carl Scharnberg, som mente, at tiden også var inde til at protestere på lignende måde i Danmark. På hans foranledning blev Kampagnen mod Atomvåben stiftet i sommeren 1960, og den blev den drivende kraft i atomvåbenmarcherne i begyndelse af 1960'erne, hvor der blev protesteret mod atomoprustning i både Øst og Vest og mod kernevåben på dansk grund. Atommarchen i påsken 1962 fra Holbæk til København

blev højdepunktet for bevægelsen. Ved marchens afslutning på Rådhuspladsen havde man samlet 25.000 atommodstandere.

Der blev i årene 1960-1963 afholdt 4 atommarcher, de såkaldte Påskemarcher. Antallet af deltagere voksede fra år til år og nåede op på ca. 30.000, hvilket var et stort tal på en tid, hvor græsrodsbevægelser ellers var et ukendt fænomen. Billedet er fra marchen i 1962. Polfoto/Ebbe Andersen

Det var ikke kun atomvåbnene, der skabte uro. I begyndelsen af 1970'erne blev også atomkraft et varmt emne i debatten. Indtil dette tidspunkt havde den danske energiforsyning udelukkende baseret sig på olie, men den oliekrise, der blev skabt i kølvandet på Yom Kippur-krigen i 1973, førte til, at man fra dansk side begyndte at undersøge mulighederne for alternative energikilder. I januar 1974 fremsatte venstre-regeringen et forslag om 'Lov om atomanlæg' i Folketinget. Loven blev først endeligt vedtaget i 1976 under en socialdemokratisk regering og satte de tekniske og sikkerhedsmæssige rammer for civil kernekraft.¹

Det er også i dette lys, at dannelsen af den atomkritiske græsrodsbevægelse Oplysning Om Atomkraft (OOA) i 1974 skal ses.²

Atomdebatten kommer til Lolland-Falster

Der blev udarbejdet planer for, hvor eventuelle atomkraftværker i Danmark skulle placeres. En redegørelse fra en arbejdsgruppe nedsat i miljøministeriet kom i 1978 med forslag til placering af atomkraftværker øst for Storebælt,³ hvilket for Storstrøms Amts vedkommende betød, at bl.a. Rødby og Tårs blev udset til at være mulige steder, hvor det kunne komme på tale at opføre atomanlæg. Amtsborgmesteren i Storstrøms Amt, Søren Trøldborg, udtrykte både mundtligt og skriftligt sine indvendinger mod beslutningen over for miljøminister Erik Holst (A), bl.a. i skrivelse fra juli 1980.⁴

Kernkraftværket i Greifswald var aktivt i årene 1974-1995. I følge atomkraftmodstanderne udgjorde det en særlig fare, fordi sikkerhedsforholdene var mangelfulde, og fordi man ikke mente, at myndighederne i DDR ville rapportere om udslip. Foto: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Lubmin_Hafen.jpg

Samtidig voksede bekymringen over strålefare fra det østtyske atomkraftværk i Greifswald. OOA henvendte sig i en skrivelse til alle byråd på Lolland-Falster og opremsede de trusler, som man mente, Greifswald frembød. Især var man utilfreds med den manglende ”ansvarlighed hos regering og folketing”, fordi en ulykke på Greifswald ”kan få alvorlige sundhedsmæssige konsekvenser – herunder en forøget kræfthyppighed – for især den lolland-falsterske befolkning”. OOA undrede sig

derfor over, at regeringen ikke havde fundet det nødvendigt at udarbejde beredskabsplaner for især Lolland-Falster.⁵ Derfor bad OOA alle byrådsmedlemmerne om at læse en vedlagt artikel, hvor OOA redegjorde for deres betænkeligheder. Det lader dog ikke til, at det har haft den store indvirkning på byrødderne. I hvert fald blev henvendelsen i Nykøbing F kommune, der som den eneste kommune faktisk svarede, behandlet som en ekspeditionssag, hvor man henviste OOA ”til at rette henvendelse om sagen til Civilforsvarsstyrelsen”⁶. OOA lod sig dog ikke sådan feje af banen og opfordrede i en fornyet henvendelse Kommunalbestyrelsen i Nykøbing F. til at ”rejse henvendelse til Miljøstyrelse og regering”, fordi Lolland-Falster lå indenfor 130 km fra Greifswald og Barsebäck, hvor organisationen mente, at radioaktiv stråling kunne være farlig.⁷

Det blev dog ikke byrådet, men Storstrøms Amtsråd, der fremsatte ønsket om beredskabsplaner, og sagen blev taget op i folketinget af Margrethe Auken, der spurgte miljøminister Erik Holst, om der ville blive udarbejdet en beredskabsplan, således som det enstemmigt var blevet vedtaget af Storstrøms amtsråd. Det ville han dog ikke love, for afstanden mellem Greifswald og Lolland-Falster var ca. 120 km, og selv under de værst tænkelige forhold var der ingen fare for akutte stråleskader.⁸

De lokale græsrodder kommer på banen

Den megen røre om atomanlæg og atomkrig bevirkede, at lokale græsrodsbevægelser blev etableret og blandede sig i debatten. I foråret 1981 blev ”Folk for Fred – fredsbevægelsen på Falster” dannet som et lokalt udtryk for den bekymring, der prægede hele den vestlige verden. Dens formål var at ”arbejde for nedrustning og for en bedre sikkerhed”⁹.

I første omgang rettede den lokale fredsgruppe en henvendelse til byrådet i Nykøbing F., fordi man mente, at kun en mindre del af de eksisterende beskyttelsesrum ville kunne modstå et atomangreb, ligesom man frygtede, at der ikke var et tilstrækkeligt antal beskyttelsesrum i kommunen i det hele taget. Kommunen svarede ved at henvise til Civilforsvarsstyrelsens pjece fra 1962, der bl.a. beskæftiger sig med, hvordan private beskyttelsesrum kan indrettes.

Man svarede ikke direkte på, om der var tilstrækkeligt med beskyttelsesrum i kommunen, men anførte, at der var ”sikringsrumspladser” til 18.260 personer, og at der i hele kommunen boede 25.576 mennesker og i selve Nykøbing F. 14.803.¹⁰

BRUG BUNKEREN

Civilforsvarsstyrelsen gjorde meget ud af at informere befolkningen om, hvad man skulle gøre i tilfælde af atomkrig. Mest kendt er pjecen "Hvis krigen kommer" fra 1962. Den er meget faktuel og lidt kedelig. Så er der mere spræl i ovenstående udspil fra Styrelsen i 1989. Foto: <https://skoletjenesten.hjoerring>.

Debatten havde indtil sommeren 1981 altså drejet sig om placering af atomkraftværker, udenlandske kraftværker og beredskabsplaner. Fredsbevægelserne på Falster, Møn og Vordingborg kastede imidlertid et nyt emne på banen i juni samme år, nemlig at kommunerne skulle være atomvåbenfrie. I en skrivelse til de respektive kommunalbestyrelser opfordrede fredsbevægelserne kommunerne til at modsætte sig ”at der nogensinde placeres atomvåben og depoter” i de respektive kommuner¹¹.

Inspirationen til at kommunerne skulle være fri for atomvåben kom ikke fra de lokale fredsbevægelser, men derimod fra England, hvor der på dette tidspunkt allerede var 100 kommuner, bl.a. Manchester, der havde erklæret sig atomvåbenfri.

Debatten under valgkampen

Der skulle være kommunalvalg den 17. november 1981, og fredsbevægelsen arbejdede hårdt på at gøre debatten om et atomvåbenfrit Nykøbing til et emne i valgkampen. Det var ikke lige populært i alle kredse, og en af bevægelsens hovedpersoner, Finn Simmelhack, måtte i et læserbrev kraftigt tage afstand fra, at han var KGB agent.¹²

I begyndelsen af november arrangerede Fredsbevægelsen et vælgermøde med deltagelse af Socialdemokratiet, SF, DKP og VS – de øvrige partier havde meldt afbud. De tilstedeværende politikere tilsluttede sig fredsbevægelsens krav om, at kommunalpolitikere på Lolland-Falster skulle arbejde på at gøres deres kommuner frie for atomvåben, men helt faste i kødet i deres tilslutning til fredsbevægelsens forslag var de næppe. Som Ulla Rosenholm (A) sagde, var det måske ikke det allervigtigste, men tilsluttede sig dog, at man skulle lægge pres på byrødderne for at få en debat i gang.¹³ Heller ikke Rita Paldrup (SF) havde kravet blandt sine topprioriteter. I flere enqueter mente hun, at børnehaver, skoler, ældrepleje, pensionistboliger og kollektiv trafik var valgets vigtigste emner, og nævnte slet ikke spørgsmålet om atomvåben.¹⁴

Fredsbevægelsens scoop skete den 12. november - 5 dage før valget - hvor de på et vælgermøde fik borgmester Børge Jørgensen (A) til at støtte forslaget om Nykøbing F. som atomvåbenfri zone.

På et spørgsmål fra Finn Simmelhack udtalte borgmesteren, at ”stilles forslaget i byrådet, stemmer jeg gerne for modstand mod, at der oplagres atomvåben i Nykøbing Falster kommune. Det vil vi ikke have i vores kommune”.

Blandt de øvrige deltagere på vælgermødet kunne også den radikale Gunnar Holm støtte op om forslaget, mens venstremanden H. Grøndahl-Hansen mente, det var et hypotetisk spørgsmål, og den konservative Inge Dinesen ville ikke bindes fast på noget ud i al fremtid.¹⁵

Forslaget bringes op i byrådet

Dagen efter kommunevalget udtalte Rita Paldrup, der var blevet valgt ind i byrådet, at hun ville holde partierne fast på deres udtalelser fra vælgermødet den 9. november om, at Nykøbing F. skulle være fri for a-kraftværker og atomvåben, og at hun derfor ville udarbejde et forslag til næste møde i byrådet. ”Vi må begynde et sted og så håbe, at modstanden breder sig til hele landet”¹⁶. Som sagt så gjort. Til byrådsmødet den 1. december 1981 indsendte Rita Paldrup følgende beslutningsforslag: ”Byrådet erklærer Nykøbing Kommune for atomvåbenfrit område, ligesom depoter og andre anlæg for fremmede tropper ikke må placeres inden for kommunens grænser”. I begrundelsen for forslaget refererede hun til den stadig voksende debat om nedrustning, og hun anfører, at fredsbestrebelse ”så absolut er et kommunalt anliggende”¹⁷.

Borgmesteren kom med et ændringsforlag, der sagde, ”at byrådet ikke kan tillade, at atomvåben eller depoter for samme placeres inden for Nykøbing F. kommunes grænser”¹⁸. Ændringsforslaget gjorde beslutningsforslaget mindre vidtgående end SF’s forslag, da ordet ”atomvåbenfrit” ikke nævnes eksplicit. Ligeledes omtaler ændringsforslaget heller ikke ”andre anlæg for fremmede tropper”. Man må formode, at denne ændring er begrundet i, at borgmesteren ikke ønskede at spærre vejen for udenlandske troppers brug af ikke-nukleare anlæg.

Ændringsforslaget blev vedtaget med 14 stemmer for – det var Socialdemokratiet, Det Radikale Venstre, Fremskridtspartiet og SF. SF ønskede altså ikke, at en strid om ordlyden skulle stille sig i vejen for en vedtagelse. Venstre og Konservative med 6 mandater stemte hverken for eller imod.

De radikale ved Gunnar Holm havde gerne set ordet ”atomfrit” komme til at indgå i byrådsbeslutningen, men det var der ikke flertal for.

Der var heller ikke flertal for, at byrådsbeslutningen blev udskudt til efter nedrustningsforhandlingerne i Geneve, som det blev foreslået af Jørgen Voigt (K), fordi han mente, at en beslutning kunne påvirke disse forhandlinger negativt. Da han under debatten fornemmede, at der ikke kunne samles flertal for hans forslag, foreslog han i stedet, at der blev vedtaget en erklæring,

hvorefter byrådet skulle spørges, hvis nogen ønskede at placere atomvåben i kommunen. De borgerlige kunne heller ikke dy sig for at latterliggøre forslaget ved at tale om atomubåde, der kravlede op i klitterne på Sydfalster.¹⁹

Debatten i byrådet afspejlede således ganske godt den landspolitiske debat om atomvåben, som den også kom til udtryk i fodnotepolitikken 1982-1988.²⁰

Nykøbing var således den første blandt Danmarks 275 kommuner, der erklærede sig for atomfrit området, selvom ordet ikke blev nævnt direkte i byrådsbeslutningen. Man kunne måske have følt sig stolt over at være den første kommune, men sådan var det ikke. Tværtimod blev betydningen af vedtagelsen bagatelliseret. Således udtalte Børge Jørgensen lige efter byrådsbeslutningen: ”Jeg føler fortsat ikke det har nogen betydning, og vil nogen kalde forslaget en billig bemærkning, kan jeg kun give dem ret”²¹. Forslagsstilleren, Rita Paldrup, udtrykte ganske vist sin glæde over byrådsbeslutningen og håbede, at andre kommuner ville følge trop, men erklærede i samme åndedrag, at ”ingen ville kunne finde på at placere atomvåben i så tæt bebygget område, så reelt har vedtagelsen ingen betydning”²².

På den ene side blev forslaget altså vedtaget, mens dets betydning på den anden side blev nedtonet. Denne øjensynlige modsætning skyldes givetvis kommunalpolitiske overvejelser. Socialdemokraterne ville gerne stemme for forslaget, men det skete måske mere ud fra partitaktiske hensyn end en dybtfølt overbevisning. Børge Jørgensen skulle sikre sig støtte fra SF, efter at det socialdemokratiske flertal var smuldret, da den tidligere viceborgmester Børge Rasmussen forlod partiet i vrede over ikke at være blevet valgt ind i økonomiudvalget. Med hans afgang mistede socialdemokraterne sit flertal og kom ned på 10 ud af byrådets 21 pladser og havde derfor brug for mindst et mandat yderligere for at bevare flertallet, hvorfor en alliance med SF var nødvendig. Og SF fik en mulighed for at profilere sig selv og samtidig score et par points hos fredsbevægelsen.

Naturligvis ville byrådsvedtagelsen ikke ændre Danmarks officielle politik, og det ville heller ikke forhindre, at Falster i en krise- eller krigssituation kunne få placeret atomvåben. Men man kunne nok have forventet, at de, der stemte for forslaget, ville vise en større entusiasme for vedtagelsen, om ikke andet så for at det ikke skulle fremstå som det rene politiske teater.

Hvis man kan tale om en vinder i denne sag, må det være fredsbevægelsen, der havde fået en af dens mærkesager stemt igennem byrådet. I sig selv var det vigtigt, men mindst lige så vigtigt var det, at bevægelsen dermed blev anerkendt som en seriøs politisk spiller.

Byrådet modtager en næse

Hermed var spørgsmålet om Nykøbing F. som atomfri kommune ikke afsluttet. Få dage efter byrådsbeslutningen indgav hjemmeværnskonsulent Niels Christiansen en klage til tilsynsrådet for Storstrøms Amt, som han bad om at undersøge beslutningen, da ”byråd skal holde sig langt fra at behandle sager, der vedrører lands- og udenrigspolitiske områder”. Endvidere beder han tilsynsrådet om at belære byrådet om, hvilke sager det må beskæftige sig med, ligesom han finder det rimeligt, at sagen får ”konsekvenser ikke alene for byrådet som helhed, men for borgmesteren i særdeleshed”²³.

Helt så slemt gik det nu ikke. Tilsynsrådet gav ganske vist klageren ret i, at ”det kan således ikke være en kommunalbestyrelses opgave at beskæftige sig med landspolitiske anliggender eller fremkomme med meningstilkendegivelser, der ikke vedrører kommunen eller kommunalbestyrelsens beføjelser”. Men herudover fandt tilsynsrådet ikke anledning til at foretage sig yderligere.²⁴

Tilsynsmyndighederne tildelte altså byrådet en næse af den mildere slags, men så ingen grund til at iværksætte sanktioner, som krævet af klageren. Borgmesteren havde forud for afgørelsen erklæret, at han sov roligt om natten, og det kunne han altså fortsætte med.

Nej til internationalt samarbejde

Men sagen ville dog ikke helt dø. Byrådsbeslutningen var ikke gået ubemærket hen, og byrådet modtog en henvendelse om at blive venskabsby med en atomvåbenfri by i England. Desuden blev man inviteret til at deltage i en kongres for fredsaktivister fra hele Europa.²⁵ Disse forslag blev afvist af Børge Jørgensen. Byrådsbeslutningen var ikke truffet ”for at gøre særligt opmærksom på Nykøbing F.’s eksistens, men alene et ønske om at den kommune, vi lever i, skulle for sit vedkommende gøre opmærksom på, at vi er modstander af ikke alene krig, men især disse altødelæggende våben”²⁶.

Når Børge Jørgensen ikke ønskede at følge op på sagen i international sammenhæng, kan det skyldes to ting. Dels at han ikke ønskede at køre videre med en sag, som han havde fået næse for, dels at han ikke ønskede at beskæftige sig mere med en for ham ubetydelig sag – nu måtte det være slut med alt det atompjæt.

Efterspil

Afsluttende kan man sige, at tanken om en atomvåbenfri zone i Nyk. F ikke var vokset frem i politikernes baghaver, men de tog forslaget til sig som en omkostningsfri gevinst. Fredsaktivisterne fik med hjælp af politikerne, men også på trods af politikerne, et af deres krav ført igennem til politisk virkelighed. Det var en sejr for dem. Og arbejdet med at gøre Nykøbing F. til en atomvåbenfri kommune fik da også afsmittende virkning i andre danske kommuner, da bl.a. Aarhus og København erklærede sig som atomvåbenfri kommuner.²⁷

Græsrodsbevægelserne fortsatte da også deres arbejde, hvilket bl.a. ses af den videre korrespondance mellem den lokale afdeling af OOA og Nykøbing Falster kommune.²⁸ Desuden kom Fredskaravanen til Nykøbing F. i 1984.²⁹ Men det var først i 1996, at den lokale fredsbevægelse fik en kontant belønning, idet Kirsten Jensen – også kendt som Freds-Kirsten – modtog kr. 5000 fra Arbejderbevægelsens Kulturfond som tak for sin indsats i bl.a. fredsarbejdet.³⁰

Jan Bodholdt (f. 1951) var cand.mag. i historie og engelsk fra Aarhus Universitet. Han var ansat på VUC Storstrøm 1977-2013, hvor han bl.a. varetog funktioner som studievejleder, inspektør og afdelingsleder. Han var medlem af Lolland Falsters Historiske Samfunds bestyrelse og var i perioden 2016-2019 redaktør af Samfundets årbog. Jan Bodholdt døde desværre primo 2020.

Litteratur og kilder:

Utrykte kilder

Borgmesterkontorets arkiv. På stadsarkivet i Guldborgsund kommune findes en sagsmappe i Borgmesterkontorets arkiv om Nykøbing F. Kommune som atomvåbenfri zone (Forkortet: Borgmesterkontorets arkiv)
Nyk. F. Byråds forhandlingsprotokol fra 1981

Aviser

Ny Dag
Folketidende

Websider

<https://www.retsinformation.dk>
<https://danmarkshistorien.dk>
<https://tidsskrift.dk>
<http://denstoredanske.dk>
<http://www.arnehansen.net>

Noter

- ¹ <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=49336>
- ² <https://danmarkshistorien.dk/leksikon-og-kilder/vis/materiale/atomkraft-politik-i-danmark-1973-1985/>
- ³ <https://tidsskrift.dk/nationaloekonomisktidsskrift/article/view/63093/89485>
- ⁴ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra Storstrøms Amtskommune den 23. juli 1980 til samtlige kommunalbestyrelser i Storstrøms amtskommune.
- ⁵ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra OOA den 1. juni 1981 til medlemmerne af kommunalbestyrelserne i Storstrøms amtskommunes kommunalbestyrelser.
- ⁶ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra borgmester Børge Jørgensen den 28. juli 1981 til OOA.
- ⁷ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra OOA den 4. september 1981 til kommunalbestyrelsesmedlemmerne i Nykøbing F. kommune
- ⁸ Ny Dag 12. november 1981
- ⁹ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra Folk for Fred den 26. maj 1981 til byrådet i Nykøbing F.
- ¹⁰ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra Børge Jørgensen den 28. juli 1981 til Folk for Fred.
- ¹¹ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra fredsbevægelserne i Nykøbing, Vordingborg og på Møn den 22. juni 1981 til kommunalbestyrelserne i Vordingborg, Langebæk, Møn, Nørre Alslev, Sydfalster og Nykøbing F kommuner
- ¹² Ny Dag 11. november 1981
- ¹³ Ny Dag 9. november 1981
- ¹⁴ Folketidende 10. og 14. november 1981
- ¹⁵ Ny Dag 13. november 1981
- ¹⁶ Folketidende 19. november 1981
- ¹⁷ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra Rita Paldrup den 21. november 1981 til borgmester Børge Jørgensen
- ¹⁸ Nykøbing F. byråds beslutningsprotokol, den 1. december 1981
- ¹⁹ Ny Dag og Folketidende den 2. december 1981
- ²⁰ Da firkloverregeringen kom til magten i 1982 var den i mindretal på det sikkerhedspolitiske område, især i forhold til Natos dobbeltbeslutning fra december 1979. Dette skabte en række problematiske situationer, hvor det alternative sikkerhedspolitiske flertal i Folketinget pålagde regeringen at føre en udenrigspolitik, der ikke var i overensstemmelse med dens egne ønsker, og den blev tvunget til at tage en række forbehold i NATO, som oftest i form af fodnoter, som redegjorde for de danske særstandpunkter i de fælles NATO-beslutninger.
- ²¹ Folketidende 2. december 1981
- ²² *ibid*
- ²³ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra Niels Christiansen den 6. december 1981 til Tilsynsrådet for Storstrøms Amt
- ²⁴ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra Tilsynsrådet for Storstrøms Amt den 16. december 1981 til Nykøbing F. byråd
- ²⁵ Borgmesterkontorets arkiv. Brev fra Dagmar Fagerholt fra Nej til Atomvåben den 19. januar 1982 til Nykøbing F. byråd
- ²⁶ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra Børge Jørgensen den 15. februar 1982 til Dagmar Fagerholt
- ²⁷ http://denstordanske.dk/Danmarkshistorien/Gr%C3%A6nser_forsvinder/Et_land_i_opbrud/To_valg_og_et_nyt_politisk_landskab/Fredsbev%C3%A6gelsen_mod_enden
- ²⁸ Borgmesterkontorets arkiv. Skrivelse fra OOA Falster til Nykøbing kommunalbestyrelse modtaget den 22. marts 1982.
- ²⁹ <http://www.arnehansen.net/kvinderforfred/rulle/1984/2/19842.html>
- ³⁰ <http://www.arnehansen.net/kvinderforfred/rulle/1996/8/19968.html>

En jernbane der aldrig blev til noget: Nysted-Rødby - banen

Af Aksel Poulsen

I slutningen af det 19. århundrede og starten af det 20. århundrede skulle der bygges jernbaner overalt i landet. Dette var også tilfældet på Lolland-Falster, hvor hver en flække skulle have en jernbane. Jernbanen ansås som vejen til udvikling og velstand og var jo for så vidt også den nemmeste måde at transportere såvel personer som gods på. Alternativet var hestevogn og diligencer. Men efterhånden som automobilen blev mere udbredt, landbefolkningen drog mod de større byer, og der blev økonomisk afmatning efter 1. verdenskrig og i mellemkrigstiden, mistede jernbanen sin betydning. En del planlagte baner blev aldrig til noget. En sådan bane var den planlagte jernbane mellem Nysted og Rødby. Den blev projekteret, men løb meget hurtigt ind i en problematik omkring finansieringen set i forhold til muligheden for at kunne give overskud. Det tog dog omkring 25 år fra beslutningen om bygningen af banen, og indtil den blev lagt endeligt i graven.

Jernbaner har gennem tiderne varslet fremgang og rigdom for de byer, såvel købstæder som landsbyer, de betjente. Det var imidlertid ikke altid tilfældet, at det gik sådan, og det viser sig da også, at jernbanen mistede sin betydning mange steder op gennem det 20. århundrede. Der var dog en opblomstring under 2. verdenskrig, hvor vejtrafikken blev begrænset bl.a. som følge af brændstofmangel.

Perioden 1890-1920 var jernbanernes storhedstid. Næsten hvert år blev der indviet flere nye jernbanestrækninger. Da det danske jernbanenet i 1929 nåede sin største udstrækning, fandtes der over 5.800 kilometer jernbane (i dag 2.600 km). Tallene dækker såvel det statslige selskab DSB's baner som de private baner. Ikke mindst de store jernbanelove fra 1894, 1908 og 1918 var medvirkende til den eksplosive vækst. Banerne blev dog ikke anlagt udelukkende af økonomiske og kulturelle årsager, men havde også et politisk sigte. Hver flække skulle have sin egen jernbane, og banerne skulle nå ud til enhver valgkreds. Den jyske trafikmafia fandtes allerede i begyndelsen af 1900-tallet, og eksempelvis var Alhedebanen (Midtjylland) de jyske politikeres pris for at gå med til etableringen af en jernbanefærge mellem Gedser og Warnemünde. Der var stemmer i en ny jernbane, og det kender vi jo ganske godt også i dagens diskussion om de store offentlige anlægsarbejder.

Lokalt på Lolland-Falster var der også stor interesse for at få anlagt jernbaner. Forud for anlægsarbejderne udspandt sig voldsomme diskussioner om, hvor de nye baner skulle gå. Som oftest kunne en godsejer, en fabrikant eller en rig landmand få lagt banen forbi sin jord, hvis han købte en andel af aktierne i den nye bane. Den lokale påvirkning fik stor betydning, og mange jernbaner kom til at sno sig gennem det danske landskab med mange omveje, som eksempelvis den i 1868 åbnede bane mellem Fredericia og Århus.

Nedtur

Efter 1. verdenskrig faldt banernes betydning mærkbart. Der var ikke længere brug for jernbanen som et instrument til økonomisk, social og kulturel udvikling, da nye transportformer var kommet til. Særligt lastbilerne og rutebilerne gjorde sit indhug i banernes sparsomme kundegrundlag. Bedre blev det ikke af, at mange busruter blev lagt langs de eksisterende jernbaner og derved tog kunder fra banerne. Selvom DSB i 1930'erne forsøgte at tage den ulige konkurrence op og selv udviklede et fintmasket omnibusnet, var slaget tabt. Tydeligere blev det ikke, da trafikminister Johannes Friis-Skotte under en debat i Rigsdagen konkluderede, at *"Statsbanerne er i Virkeligheden under delvis Likvidation for Sidebanernes vedkommende"*.¹

Et eksempel på forventninger

Lolland-Falster var ingen undtagelse med hensyn til antallet af jernbaner. Her var der jo i øvrigt, udover de traditionelle jernbaner, også roebanerne. Roebanerne var særligt udbredte på Lolland. Et godt eksempel på de positive forventninger til en jernbane til Nysted er følgende citat fra en jubilæumsbog om købstaden Nysted:

I 500 Aar har Nysted ført en stille, ubemærket Tilværelse; den har til Tider kæmpet haardt for Udkommet, men dog i det hele kunnet glæde sig ved en jævn og nøjsom Tilfredshed. Uden store Omvæltninger eller mærkbare Begivenheder ere Aarene gledne og ere bievne til Aarhundreder, et halvt Aartusinde. Staar Byen nu ved et Vendepunkt? Jærnbanelinien til Nykøbing er afstukken, og om et Aarstid eller to have vi Jærnbanen. Vil den blive til Gavn eller til Skade? Det kommer an paa, om Strømmen af Mennesker, Gods og Guld vil gaa den rigtige Vej, d. v. s. til Nysted og ikke bort fra os. Vi unde vore kære Naboer i Storstaden Nykøbing en god Fortjeneste, men ikke, at de skulle tage hele Profitten.

*Gid Nysted maa gaa en lys og lykkelig Fremtid i Møde!*²

Efter at de første jernbaner i Danmark, Kiel-Altona i Slesvig-Holsten (dansk på det tidspunkt) og København-Roskilde blev indviet i henholdsvis 1844 og i 1847, skete der en voldsom udvikling i jernbanedriften i Danmark. Det var også tilfældet på Lolland-Falster i den sidste halvdel af århundredet. På Lolland åbnede den første jernbane mellem Maribo og Bandholm i 1869, og i 1872 åbnedes Falsters første jernbane mellem Orehoved og Nykøbing F. I en lang periode herefter spillede jernbanedrift en stor rolle i samfærdslen og infrastrukturen i Danmark og på Lolland Falster, såvel med personbefordring som godsbeholdring og roetransport. Forventningerne til jernbanerne var, som tidligere nævnt, store, og udover en forventning til jernbanen som person- og godsbeholdrer, anså både politikerne og erhvervslivet såvel lokalt som på landsplan jernbanen som essentiel for en udvikling omkring jernbanerne.

På Lolland-Falster var en jernbane henover Lolland som porten til kontinentet tidligt på tegnebrættet. Der var i 1886 en togforbindelse til Gedser fra Orehoved med videre forbindelse med skib til Warnemünde, men i forhold til forbindelse til f.eks. Hamborg var det en stor omvej, og overfarten tog i øvrigt længere tid end over Femernsund.³

På Lolland-Falster tegner der sig følgende udvikling eller afvikling, om man vil, af jernbanenet- tet: Lollands første jernbane **Maribo-Bandholm** åbnede i 1869 (1869-1962). Persontrafikken stoppede i 1952, nu museumsbane. Det var i øvrigt Danmarks første private jernbane.

Maribo-Rødby (1874-1989). Persontrafikken stoppede i 1963. Rødby-Holeby blev nedlagt i 1985 og Holeby-Maribo i 1989.

Rødby-Rødby havn (1912-1985).

Falsters første bane **Orehoved-Nykøbing F.** åbnede i 1872.

Nykøbing F.-Gedser (1886-1994). Skinnerne er der endnu og bruges til særtog samt for nylig til prøvekørsel af IC 4 togene.

Stubbekøbing-Nykøbing F.-Nysted (1910-1966). Mistede sin betydning i 1961. Persontrafik- ken nedlagt 1961 mellem Nykøbing F. og Nysted).

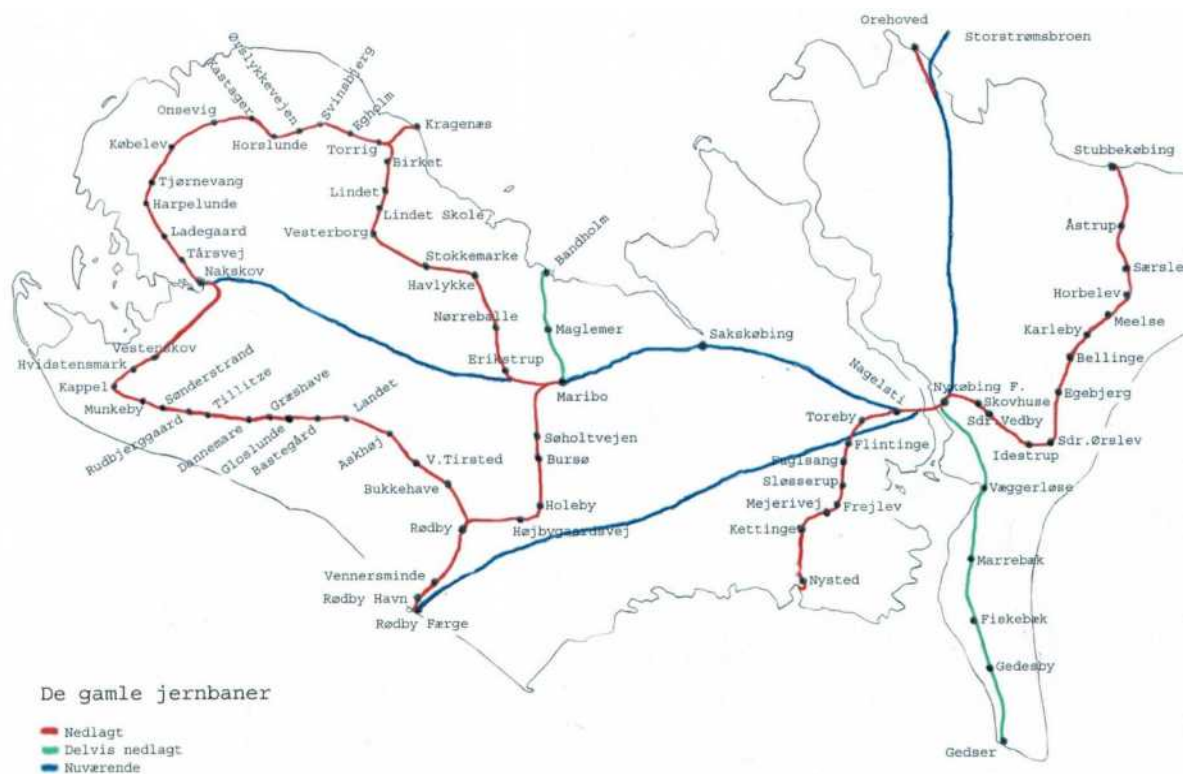
Nakskov-Kragenæs (1915 – 1967).

Maribo-Torrig (1924 – 1941).

Nakskov-Rødby (1926-1953).

Nykøbing F.-Nakskov (1874-), Lollandsbanen.⁴

Endelig var der den planlagte bane **Rødby-Nysted**, som denne artikel vil fokusere på.

Kort over baner på Lolland-Falster gennem tiderne (Tagmose, 2005).

Udfordringerne i den lokale infrastruktur er følgende et eksempel på:

I 1830'erne var det forbundet med store besværligheder at komme til og fra Nysted med et offentligt transportmiddel, som det i øvrigt var tilfældet i det ganske land.

I 1830 kunne man komme til færgegården i Sundby to gange ugentligt med postvognen.

Skulle man til hovedstaden, måtte man færges over både Guldborgsund og Storstrømmen, og det kunne tage to til tre dage. Efterhånden steg antallet af afgang mod Nykøbing, og fra 1860 gik der en vogn med plads til to rejsende hver dag. På dette tidspunkt begyndte man at tale om en fugleflugtslinje, hvori der indgik en jernbane til Nysted⁵

I 1903 kunne man tage eksprestoget fra København kl. 9.35 og være i Nysted med diligencen kl. 16.15.

I 1907-1908 besluttedes det at bygge en jernbane Stubbekøbing-Nykøbing-Nysted. Banen åbnede officielt i 1910. Med damplokomotiv, motorvogn og skinnebus sørgede banen for transport af personer og gods indtil 1961, hvor busser overtog driften.

Banens åbning betød et enormt opsving for Nysted: Der kom elværk og vandværk, og turister begyndte at komme til Nysted (Skansen og stranden) pga. den nemmere transport. Også landsbyerne fik stor gavn af denne udvikling.⁶

Diligencen Nysted-Nykøbing F. (Hansen, p.44, 1909).

Den almindelige udvikling i samfundet, konjunkturerne, den tekniske udvikling og måden at transportere såvel personer som gods på fik stor betydning for banernes drift - herunder hvilke der blev lukket ned, og hvilke der fortsatte. Men også på, hvilke baner det blev besluttet at bygge, og hvilke planlagte baner der aldrig blev bygget alligevel, fordi udviklingen gjorde, at behovet for dem svandt. De ville generere underskud. Succesen for jernbanedriften blev begrænset. Udviklingen gik hurtigt, og megen trafik blev flyttet fra jernbanen til personbiler, busser og lastbiler.

Men når vi skal forstå perioden fra ca. 1910 til 2. verdenskrig, er det vigtigt at være opmærksom på, at perioden var præget af store omvæltninger. 1. verdenskrig var en økonomisk krævende periode, og senere i 30'erne var samfundet rundt i Europa og også i Danmark præget af optakten til den senere 2. verdenskrig og økonomisk tilbagegang. I forhold til jernbanerne skete der også store omvæltninger: Fra hestevogn og diligencer på dårlige veje til et voksende antal personbiler, lastbiler og busser. Til forskel fra jernbaner, der lå hvor de lå, så var automobilerne mere fleksible som transportmiddel. En af årsagerne til tilbagegangen for de små lokalbaner og årsagen til, at der var planlagte baner, der ikke blev bygget, findes her.

Folk flyttede fra landet til byerne, hvorfor de jernbaner, der betjente såkaldte trinbrætter, blev overflødige

Det var småfærger, der sejlede over Masnedsund, Storstrømmen og Guldborgsund. Først i sidste halvdel af 30'erne var der faste forbindelser. Fugleflugtslinjen over Rødby kom først til i 1963, men var på tegnebrættet adskillige gange før. Indtil 1963 var forbindelsen over Østersøen over Gedser, hvor overfartstiden var lang.

Der er ingen tvivl om, at jernbanen i starten af århundredet blev anset for at være et væsentligt element i udviklingen af de områder, som en jernbane gik igennem. Der var prestige i at være stationsby. Herudover var der et meget stort ønske om, at jernbanen kombineret med færgedrift skulle binde Danmark/Norden sammen med Europa og forbedre muligheden for en hurtig befordring:

Rødby Havn og Rødby har jernbaneforbindelse med Maribo. Nabobyen, Konkurrentbyen, som ikke altid ser med milde Blikke på, hvad den mindre by kan tillade sig. Og to ny Jernbaneprojekter arbejder Rødby for Tiden med. Projekter, der maa regnes for Kendsgerninger: de vil føre Banen fra Rødby til Nakskov og fra Rødby til Nysted, og Byen vil dermed blive et knudepunkt for en stor del af den lollandske Jernbanetrafik. Fra alle 4 verdenshjørner vil Togene komme dampende til den lille By, der sent begyndte at vokse, men nu inden længe vil være hel voksen, og når Fredens Dage kommer, vil der blive en Trafik på Havnen som ingen Sinde tidligere. En lokal Dampskibsforbindelse Rødby Havn – Femern vil blive realiseret foruden at de gamle Rutedampere vil anløbe Havnen. Det store Æventyr, der dog intet har med Digtning at gøre, men hviler på Virkeligheden, er at Rødby – Femern ruten vil føre de store gennemgaaende Tog til og fra Udlandet over Rødby – Togene fra Stockholm, Kristiania, Hamborg og længere mod sydvest kombineret med Paris og Madrid.

Rødby Havn vil blive Danmarks ny Esbjerg – men forhaabentlig uden økonomiske Rystelser. ⁷

Den famøse bro over Guldborgsund

Broen over Guldborgsund bevirkede også, at Nysteds opland blev noget beskåret. En del af de kornproducerende brug, der eksporterede deres korn over Nysted havn, vendte sig nu mod Nykøbing.

Efter den anden verdenskrig gik en mekaniseringsbølge hen over landbruget. Det blev mere og mere almindeligt, at man klarede sin bedrift uden fremmed medhjælp.

Butikker lukkede i de år, og de store handelsvirksomheder blev stykket ud i mange mindre enheder. Enkelte af de lokale matadorer blev udsat for krak og fallitter, - og selvom det sommetider var af årsager, der skulle søges langt fra Nysted, var resultatet det samme: Stagnation – stilstand eller tilbagegang. ⁸

Banen fra Nysted til Rødby

Nysted-Rødby banen er også en historie, hvor der kan drages paralleller til vor tid: Budgetter skrider, det bliver meget dyrere end beregnet, og tiderne ændrer sig hurtigere end beslutninger tages, hvorfor forudsætningerne for beslutningerne ændres væsentligt. – Og så er der også rod i budgetterne og regnskaberne.

Optimismen har altid været til stede på Sydøstlolland, og det var den da også omkring 1910-1920, da Jernbaneloven af 20. marts 1918⁹ blev vedtaget. Loven indeholdt som bekendt også en jernbane mellem Nysted og Rødby over Errindlev. Udover lokal transport var planen også, at banen skulle have betydning for ønsket om en forbindelse over Østersøen til Tyskland (Hamburg) via Rødby havn.

Hvis man ser på et kort over Lolland omkring 1915-1920, vil man da også opdage, at øen stort set er dækket ind med jernbaner. Det var muligt at transportere sig rundt på det meste af Lolland via skinner, bortset altså i den østlige del af øen, bl.a. på strækningen Rødby-Nysted. Det forekom derfor naturligt også at overveje en jernbane mellem disse to købstæder.

Jernbaneloven af 20. marts 1918 (Lov nr. 185) om forskellige jernbaner indeholdt 42 jernbaneprojekter, men kun 9 af dem blev gennemført. En jernbanekommission, der blev nedsat 12. maj 1923, skulle vurdere lovens projekter.

Der var for størstedelen af de 42 projekters vedkommende tale om baner mellem små byer. Projekterne blev overhalet af, at i 1920'erne begyndte bilerne allerede for alvor at give jernbanerne konkurrence, både på personbefordring og på befordring af gods. Den kollektive trafik voksede i 30'erne.

Som nævnt blev konkurrencen fra rutebilerne meget afgørende overfor privatbanernes drift og økonomi. Konsekvensen var da også tydelig, og anlæggelsen af nye baner blev skrinlagt i 1923 af kommissionen, der skulle se på banernes forhold. Der manglede anlæggelse af 44 baner, og en betænkning i 1926 foreslår reelt, at kun 3 af disse baner fremmes.

”...De eksisterende danske privatbaner forsøgte i øvrigt at imødegå konkurrencen på forskellig måde, dels ved personaleindskrænkninger og nedsættelse af personalets løn, dels ved indførelse af hyppigere og hurtigere toggang, til dels ved motortogskørsel, dels ved fragtaftaler med de større forsendere og almindelige takst- og fragtnedsættelser, og endelig dels ved direkte samarbejde med bilerne, navnlig rutebilerne, således at disse kom til at fungere som føderuter til ba-

*nerne. Et led i disse bestræbelser var det også, at den tilladelige, maksimale kørehastighed forsøgte sat i vejret ved passende sikkerhedsforanstaltninger og eventuelt tillige ved sporforstærkninger med videre. Til trods for alle disse forholdsregler havde mange danske privatbaner dog svært ved at klare sig...”*¹⁰

En af de baner, der var med i Lov nr. 185, Lov om forskellige jernbaner, var en jernbane mellem Nysted og Rødby med et statstilskud på 50 % og koncession allerede 1. februar 1919.

Banen skulle have en linjeføring med følgende stationer (stoppesteder): Herritslev, Øster Ulslev, Vester Ulslev, Errindlev og Hyldtofte.

I dag kan vi jo så filosofere over, hvad det ville have betydet for området, hvis jernbanen var blevet bygget, udover at Hyldtofte, Errindlev osv. ville kunne bryste sig af at have været mindre stationsbyer, men basis for en større omvæltning synes ikke at have været til stede. Området var erhvervsmæssigt landbrug, og der var stort set ingen industri, og samtidig var området tyndt befolket.

Men som så mange andre planlagte baner blev det ikke til noget, da den økonomiske situation i området var dårlig som nu. Hertil kom følger af 1. verdenskrig og stigende priser. Fugleflugtslinjen kom dog som bekendt først 98 år senere. Og det er jo faktisk først nu, det ser ud til, at der er realiteter bag en fast forbindelse over Østersøen.

Projekteringen af banen gik i gang kort tid efter at koncessionen blev givet i februar 1919. Det skulle imidlertid vise sig, at projektet hurtigt løb ind i modvind, bl.a. på grund af økonomien i projektet samtidig med at behovet for banen svandt. Men faktisk indtil 1937 blev banen forsøgt gennemført. Som formand for bevillingshaverne blev P. Ringsing fra Vester Ulslev Kommune valgt.

Den endelige linjeføring blev som nævnt fastlagt til at gå fra Rødby i retning syd mod Hyldtofte og Errindlev, for siden at svinge mod nord i retning Vester og Øster Ulslev.

Kort over Nysted-Rødby-banens linjeføring. (Fra H.M. Markersens arkiv.)

Banen skulle udgå fra den daværende station i Nysted, hvorefter den følger Nykøbing-banen indtil Ålholm avlsgård, hvor den i en stor bue føres forbi avlsgården og passerer landevejen for at gå syd om Herritslev, hvor den første station placeres. Derefter går banen i en næsten ret linje til en station nord for Øster Ulslev af hensyn til let adgang fra kommunens nordlige del: Karleby og Godsted.

Vest for Øster Ulslev bøjes linjen i sydvestlig retning og går derefter i næsten ret linje over en strækning på ca. 9 km ind til Errindlev by. Undervejs passerer Vester Ulslev, hvor der skal være en station sydøst for præstegården. Herefter går banen gennem Vestmose og senere gennem skoven syd for Bremersvold. I Errindlev anlægges endnu en station, hvorefter banen føres i vestlig retning syd om Lungholm park til en station i Hyldtofte umiddelbart ved landevejen. Fra Hyldtofte går banen syd for landevejen i en ret linje mod vest, hvor den går ind i det daværende havnespor til Rødby havn, og derefter føres den i en kurve ind mod stationen i Rødby. Imidlertid vurderes det, at denne station sandsynligvis er for lille (der udgik ikke mindre end 4 baner fra Rødby station), og en placering syd for byen anses for at være en naturlig fælles løsning.

Materiel og økonomi

Der regnes med anskaffelse af 2 lokomotiver, 6 personvogne, 2 post- og bagagevogne, 10 åbne godsvogne og 10 lukkede godsvogne. Hertil kommer anskaffelse af dræsiner, troljer, vægte og naturligvis møbler til stationerne (kontor og venteværelse).

At dømme efter diskussionerne i pressen omkring 1917-1922 er der ingen tvivl om, at det var forbindelsen til Europa via Femern, der hos mange gjorde det interessant at tale om jernbane, og dermed også Rødby-Nysted banen.

13. februar 1917 udtaler gårdejer Ch. Ringsing (senere formand for bevillingshaverne og sognerådsformand) ”...*Thi skulde Rødby-Fehmernprojektet naa sin Virkeliggørelse – hvad jeg tror vil ske – kan de jo ikke faa bedre Betingelser end den her anførte Strækning.*

Oprindelige budget for bygning af banen:

Erstatning for tab af afgrøder:	9.135 kr.
Planeringer:	165.000 kr.
Overskæringer ved vandløb og veje:	33.020 kr.
Skinner, sveller og ballast:	405.300 kr.
Telegraf, mærkesten og signaler:	26.100 kr.
Nysted station udbygning:	25.875 kr.
(=50 % af udgiften, øvrige del betales af Nykøbing-Nysted banen).	
5 stationer:	76.125 kr.
2 lokomotiver:	60.000 kr.
6 personvogne:	60.000 kr.
2 post og bagagevogne:	6.000 kr.
10 åbne godsvogne:	30.000 kr.
10 lukkede godsvogne,	35.000 kr.
Dræsiner og kontor- og ventesals inventar:	17.000 kr.

De Sagkyndige mener jo nu, at Ruten København-Rødby vil komme til at gaa over Nykøbing. Man vilde jo saa til den Tid fortræffeligt kunde benytte Rødby-Nysted Banens Spor, blot med den Ændring at man sætter et Stykke til fra Hyldtofte til Rødby Havn og et andet Stykke fra Brydebjerg til Flintinge”.¹¹

I den forbindelse var der nogle, der optimistisk begyndte at tale om at gøre banen dobbeltsporet for at kunne klare presset på banen og trafikken til Europa. Og igen, så kan man jo spekulere over: Hvad nu hvis ..., eller hvad hvis den økonomiske stagnering hen imod trediverne ikke var begyndt, og ikke mindst Rødbys katastrofale økonomiske situation, så ville den senere Fugleflugtslinjes linjeføring måske have været anderledes.

Eller ville det overhovedet have haft nogen betydning, da vejtrafikken formentlig ville have taget mere og mere trafik? Det gik hurtigt med at komme i gang med banen efter jernbanelovens vedtagelse af bl.a. banen Nysted-Rødby. Allerede den 1. februar 1919 blev der givet koncession på banen, og der blev i tiden derefter brugt omkring 78.000 kr. til diverse udstikninger af banen i terrænet - et stort beløb i datiden. Men priserne steg, og i 1921 fik landkommunerne tilladelse til at stille sagen i bero.

Den oprindelige fordeling af udgifter, Stats, amts og kommunale bidrag til Rødby-Nysted banen:

Forventet tilskud fra amtet:	100.000 kr.
Forventet tilskud fra Staten:	610.000 kr.
Herritslev:	50.816 kr.
Nysted:	71.429 kr.
Rødby:	66.429 kr.
Ringsebølle:	5.000 kr.
Taagerup-Thorslunde:	20.408 kr.
Errindlev-Olstrup:	27.550 kr.
Vester Ulslev:	76.531 kr.
Øster Ulslev:	91.837 kr.
I alt:	1.220.000 kr.

Banen blev dog først endelig skrinlagt i 1930'erne, men først i 1944 blev det endelige regnskab for de aktiviteter, der var sat i gang, udarbejdet og godkendt. Banen blev endelig lagt i graven. Men allerede i april 1928 blev dens skæbne besejlet, idet bl.a. 2 kommuner ikke ville være med. I mellemtiden var udgifterne til etablering af banen også steget fra 1.220.000 kr. til 2.850.000 kr., herudover skulle der omlægges væsentligt ved Rødby station (der havde forbindelse mod Rødby havn, Maribo og Nakskov).

Som det jo også er tilfældet i dagens Danmark ved mange anlægsarbejder, ja så steg prisen for Nysted-Rødby banen, dels fordi der var ting, der ikke var forudset, herunder bl.a. en evt. flytning af Rødby station. Så de 1.250.000 kr. var i 1922 steget i hvert fald til det dobbelte, stadig med en vis usikkerhed. Der var således to forhold, der gjorde sig gældende omkring økonomien. Dels at banen hurtigt ville give underskud, dels at en del af kommunerne reelt ikke havde penge at kaste i projektet. Det var specielt tilfældet for Rødby Kommune. Rødby var, som nævnt tidligere, tænkt som udgangspunkt for denne bane, og på trods af økonomisk svære tider var der en vilje til udvikling dengang. Med sine gode forbindelser til Rødby Havn, Maribo og Nakskov fandtes alle muligheder for at byen skulle udvikle sig til et lollandsk trafikknudepunkt. Samtidig med etableringen af jernbanen til Nysted ville det dog stille så store krav til stationen i Rødby, at der måtte bygges en ny station til at betjene Rødby-Nysted banen og Rødby-Nakskov Jernbane. Da Rødby-Nysted banen blev stillet i bero i 1921, medførte det også, at planerne om en ny station i Rødby blev opgivet. I stedet gennemførtes en ombygning af stationen i 1926.

Rødby Station i begyndelsen af 1930'erne. I billedets højre side ses banerne til Nakskov og Maribo.

Nederst ses jernbanen til Rødby havn. Det var også her, den potentielle jernbane til Nysted skulle have været ført ind. (Sydlollands Lokalhistoriske arkiv).

I første overslag i 1918 for udgiften til bygning af banen var der regnet med en udgift på 1.220.000 kr., men i 1921 er dette tal steget, således at prisen inkl. omlægninger ved de to endestationer Nysted og Rødby forventedes at blive 2.850.000 kr. Det viste sig nemlig, at det var nødvendigt med ombygning af og ved Nysted station samt flytning af stationen i Rødby. – Noget der ikke var indregnet i det oprindelige budget. Rødby station blev oprindeligt bygget i Ringsebølle sogn i 1874, men der var et stort ønske om, at den skulle ligge i købstadskommunen Rødby. Årsagen til, at den blev bygget i Ringsebølle kommune, var bl.a. billigere jordpriser.

Rødby Kommune havde i forbindelse med etableringen af jernbanen til Rødby Havn i 1912 og den forventede forbindelse til Femern kastet sig ud i en sand investeringsbølge.

Da forbindelsen til Tyskland løb ud i sandet - og de forventede store indtægter udeblev - betød det en økonomisk katastrofe for byen Rødby. Kommunen blev sat under administration af Indenrigsministeriet, og alle anlægsaktiviteter blev standset. Det betød, at kommunekassen i Rødby var tom. 20'erne og 30'erne var særdeles hårde år for byen, og det varede langt op i det 20. århundrede.

Udvikling i indbyggertal på Lolland. En udvikling, der bl.a. også afspejler behovet for transport. ¹²			
	Lolland	Nysted købstad	Rødby købstad
1911	74063	1479	2020
1921	83188	1642	3290
1930	87534	1716	3108
1935	85607	1601	3060
1945	87230	1637	3511
2018	60214	1352 (2018)	2094 (2018)

For sent i gang

Rødby-Nysted jernbanen var med i en af de sidste store jernbanelove i 1918. Forskellige problemer gjorde, at den praktiske del kom alt for sent i gang, og dermed var banen allerede overhalet af samfundsudviklingen. Oven i dette kom Rødby Kommunes store problemer med økonomien. Bedre blev det ikke af, at jernbanen gik gennem et forholdsvis tyndt befolkede område, der bortset fra landbrug ikke havde meget at bidrage med som trafikunderlag. Allerede i 1902 blev der gjort forsøg på at etablere en bilforbindelse mellem Rødby og Nysted. Forbindelsen kom i gang. Vognmand Koch, Rødby havde købt en lille motorvogn, som en bil almindeligvis blev kaldt dengang ”...en dag startede Køretøjet i Overværelse af Pressens Repræsentanter. Under vældige Drøn og skydende Gnister og Røg efter sig rasede den lille Auto, der mindede om en Trolje, gennem Østergade og forsvandt af Ringsebøllevej. En Timestid senere blev der telefoneret fra Nysted, at Køretøjet var vel ankommet. Men der blev kun gennemført nogle få Ture. Vognen var

ikke driftssikker og Havari under Vejs hørte til Dagens Uorden...".¹³ Der gik dog omkring 10 år, før man tænkte på at anlægge en bane Nysted-Rødby. Bilerne spillede ingen rolle, så der var brug for en anden transportform.

Antal person- og lastbiler samt busser på Lolland-Falster. ¹⁴			
	Personbiler	Lastbiler	Busser (drosker og omnibusser)
1909	34		
1910	320		
1915	250	10	
1930	4650	1498	291
1935	4839	1733	271

I marts 1926 åbnede Kr. Pedersen en busrute under navnet "Kammerherren" mellem Nysted og Rødby, der viste sig at være levedygtig. Alligevel arbejdes der videre med en jernbane, selvom der ikke skete synderligt meget. Dog blev der af og til afholdt orienterende møder om banen.

Efterhånden blev det åbenlyst for alle, at en bane mellem Rødby og Nysted ville give et stort underskud, bl.a. fordi den østlige del af Lolland er mindre tæt befolket end den øvrige del af Lolland, hvor der kørte tog. Ligeledes fik autotrafikken jo større og større betydning og ville formentlig hurtigt kunne slå banen ihjel.

Underskudsforretning

Jernbanekommissionen af 1923 blev sat til at se nærmere på økonomien i banen og kom frem til, at den allerede fra start ville have været en underskudsforretning. Ved en årlig driftsindtægt på omkring 147.000 kr. kunne man se frem til at skulle dække et underskud på cirka 9.000 kr.

Sådanne udgifter havde hverken Rødby Kommune eller for den sags skyld nogen af de andre kommuner råd til.

Banens endeligt

Den 12. april 1928 blev der i Nysted afholdt et lukket jernbanemøde for at tage endelig beslutning om det meget omstridte projekt. På daværende tidspunkt havde forarbejderne kostet de interesserede kommuner tæt ved 110.000 kroner. Efter en længere diskussion enedes man om at udsette den endelige beslutning i yderligere 5 år. I praksis betød dette, at man opgav at komme videre med projektet. Ganske få år senere, i 1935, lukker Kommissarius for Øerne sagen.

For Nysted Kommune var det dog ikke så let at slippe ud af projektet. Kommunen havde betalt en del udgifter og havde forventet, at udgifterne kunne overføres til det forventede anlægspro-

jekt. Kommunen sad derfor tilbage med en række ubetalte regninger og ansøgte Indenrigsministeriet om tilladelse til at optage et lån. Den 23. juli 1928 blev der givet tilladelse til, at kommunen kunne optage et lån på 17.000 kr. i Landbostandens Sparekasse til dækning af udgifterne i forbindelse med forundersøgelserne. Helt så nemt gik det dog ikke. Nok var banen droppet, men det økonomiske mellemværende og den usikkerhed, der var om bevillingens regnskabsvæsen, bevirkede, at der gik længere tid med at rede de økonomiske forhold ud. Samtidig var der lidt uorden i regnskaberne, og der manglede bilag for nogle af udgifterne og indtægterne. Først så sent som i starten af 1944 blev det endelige regnskab for forsøget på at bygge banen godkendt, og sagen Nysted-Rødby banen kunne endeligt lukkes.¹⁵

En optimistisk epoke var slut, men reelt sluttede den længe før. Forhåbentlig gentager historien sig ikke i forbindelse med bygningen af den kommende tunnel under Østersøen.

Aksel Poulsen er født i 1954 og er uddannet socialpædagog, men er nu på efterløn. Han bruger en del tid på Sydlollands lokalhistoriske arkiv og er specielt interesseret i lokalsamfundenes udvikling eller afvikling og årsagerne hertil.

Forfatteren er tilflytter til Lolland for 40 år siden; han er medlem af LFHS's bestyrelse.

Email: akpo@outlook.dk

Litteratur og kilder

24 Kulturmiljøer i Storstrøms Amt, Storstrøms amt (2005).

Bell, Paul og Olesen, Mogens Nørsgaard: *Fugleflugtslinien gennem tiderne*. Lamberth Forlag (1988).

Hansen, Carl Adam: *Nysted 1409-7. december 1909* i kommission hos W. Sidenius (1909). (Forkortet Hansen 1909),

Christensen, Lars B.: *Kulturbaner*, <https://www.jernbanen.dk/artikler.php?artno=33>, (2019) (Forkortet: Christensen 2019).

Gregersen, Aksel: *Nedlagte baner...*, Artikel i tidsskriftet "Signalposten", (4. årg. nr. 5, oktober s

Jensen, Niels: *Jernbaner på Lolland-Falster og Bornholm*, Clausens Jernbanebibliotek (1977).

Jensen, Ole og Olesen Thomas: *N. Lollandsbanen 1874 – 1999*. Dansk Jernbaneklub nr. 49.

Jernbaneloven af 20. marts 1918 - LOV nr. 185, Lov om forskellige jernbaner.

Kulturmiljøer i Storstrøms Amt: *Stationsbyen Holeby* p.80-84, Storstrøms amt (2005).

Lolland Falster 1984. *Lolland Falsters Historiske Samfund* (1984, 72. årgang). (Forkortet: Lolland Falster 1984),

Lolland Falsters Stiftstidende 9. april 1940. (Forkortet: Lolland Falsters Stiftstidende 9. april 1940.)

Markersen, H. M., Ingeniør: *Diverse arkivmateriale*, Sydlollands lokalhistoriske arkiv (2019) består af diverse papirer: referater, breve mm. i forbindelse med Nysted-Rødby banen. (Forkortet: Markersen, 2019).

Poulsen, Aksel: *Jernbanen Rødby-Nysted. Da fremtiden stod for døren eller da Errindlev ikke fik sin jernbane*. Artikel i Sydlollands Lokalhistoriske årsskrift 2007.

Rasmussen, Ib Helge: *Danmarks sydligste købstæder 1918. Er antikvarisk lokalhistorisk bogværk Nysted og Rødby*, Bogtrykker Ib Helge Rasmussen, Nysted (1980). (Forkortet: Rasmussen (1918)).

Tagmose, Knud Erik: *Dengang der gik tog. Lolland-Falsters nedlagte Jernbaner (2005)*, (Forkortet: Tagmose 2005)

Wilcke B. – Thomassen P.: *Lollandsbanen 1874 – 1. juli – 1974 (1974)*. (Forkortet: Wilcke B. – Thomassen P., (1974).

Statistisk årbog årgangene 1909, 1910, 1911, 1915, 1921, 1930, 1935, 1945 og 2018. (Forkortet: Statistisk årbog)

https://da.wikipedia.org/wiki/Danske_jernbaner (2019).

www.toptop.dk (2007).

Noter

¹ Christensen, 2019.

² Hansen, p. 56.

³ 24 Kulturmiljøer, p. 80-84, 2005.

⁴ Oversigt efter: Tagmose, 2005.

⁵ Dette blev også kaldt Krøhnkes projekt. Civilingeniør Krøhnke stammede fra Glückstadt i Holsten og havde i 1864 et forslag til en jernbane fra København over Køge, Farø over Lolland med færgeforbindelse til Tyskland. P. p37-38 i Wilcke B. – Thomassen P., 1974.

⁶ Lolland Falster 1984 p.86-88, 1984.

⁷ Rasmussen, afsnit III 1918.

⁸ (Rasmussen, p.58 (1918)).

⁹ Jernbaneloven af 20. marts 1918 - LOV nr. 185, Lov om forskellige jernbaner

¹⁰ https://da.wikipedia.org/wiki/Danske_jernbaner, 2019.

¹¹ Markersen, 2019.

¹² *Statistiske årbog, 1911, 1921, 1930, 1935, 1945 og 2018*.

¹³ *Lolland Falsters Stiftstidende* 9. april 1940.

¹⁴ *Statistiske årbog, 1909, 1910, 1915, 1930 og 1935*

¹⁵ *Markersen, (2019)*.

De to faktabokse ”Oprindelige budget for bygning af banen” og ”Den oprindelige fordeling af udgifter” er begge taget Markersen 2019

Af en politikommissærs erindringer på Lolland

Af fhv. Politikommissær Peder Nielsen Pedersen

Forhenværendes politikommissær P. N. Pedersen har skrevet sine erindringer i 1950-51.

Erindringerne omhandler hans tjeneste ved politiet, hvor han var ansat i årene 1905-1950. De opbevares nu hos et barnebarn, Peder Kanstrup-Pedersen, Ebeltoft, der har givet tilladelse til offentliggørelsen.

Peder Nielsen Pedersen blev født i 1880 i Kvorning ved Randers. I 1906 blev han gift med Kirsten Nielsen. Billedet nedenfor er muligvis deres bryllupsbillede, taget af fotograf Emil Clausen. Er i privat eje.

Peder Nielsen Pedersen gjorde militærtjeneste ved Livgarden 1903-05 og søgte derefter ind hos det kommunale politi i København. Efter et par år i København var han 1907-09 ansat ved Frederiksberg Politi, og han fik derefter en stilling som landbetjent på Lolland. I 1911 oprettedes et statsligt politi, der skulle bistå de lokale politimestre uden for København i især kriminal- og fremmedsager. Ved retsplejeloven 1919 overtog statspolitiet alle kriminalsager, mens ordenspolitiet frem til 1938 stadig var kommunalt.

P. N. Pedersen søgte til og blev ansat ved statspolitiet på Lolland i 1911. Han ønskede dog at komme tilbage til Jylland, og det lykkedes, idet han i 1918 blev overflyttet til Horsens og i 1922 til Århus, hvor han i 1938 blev leder af kriminalpolitiet.

Artiklen er et uddrag fra perioden 1. februar 1909 til 15. april 1917, hvor han udførte sit arbejde på Lolland. Teksten er den originale med ændring af meningsforstyrrende sproglige fejl.

Lollands Nørre Herred 1/2 1909 til 1/10 1911

Jeg mødte til tjeneste ved kontoret den nævnte dag i Nakskov, hvor jeg også skulle have bopæl. Herredsfogeden var Gustav Christensen, 1. fuldmægtig Fischer-Jørgensen, senere fuldmægtig og sparekassedirektør i Faaborg, 2. fuldmægtig Filip Hansen, der tiltrådte samme dag som jeg, senere politimester på Færøerne, nu dommer i Sund-Gudme herred, Svendborg, kontordamer søstrene frøkenerne Frederikke og Louise Frederiksen.

Herredsfogeden var ansat under politimester Alberti, og der hviskedes om, at politisk indstilling var grunden hertil.

Herredsfogeden havde før ansættelsen som sådan været overretssagfører i København. Han var en dygtig jurist, hvis domme næsten altid holdt ved højere instanser. Han havde ikke meget tilovers for de noget opblæste lollandske godsejere og større proprietærer, var en omgængelig og flink chef, der ikke elskede for megen indblanding i små sager. Da jeg engang talte om at få en tjenestetelefon, frarådede han mig på det bestemteste at gå ind herfor, idet han gjorde mig opmærksom på, at jeg aldrig ville få fred, idet de større gårde ville få for let adgang til at få fat i mig under slagsmål og andre mindre uroligheder, som politiet helst ikke skulle indblandes i; jeg fik ingen telefon.

Herredsfogeden var ikke uden humor. Jeg mindes således et forhør over en bande polakker, der bestod af 5 små unge mænd. Der var en kvindelig tolk til stede. Hun var også polak, men af noget bedre klasse, var en kæmpe såvel i højde som i omfang i modsætning til de små mænd. Disse ville ikke tilstå nogle af tyverierne, som de var sigtet for, og hun tiltalte dem af den grund meget strengt. Det hjalp imidlertid ikke, og pludselig for hun ind i flokken tildelte et par af dem et par kraftige lussinger. Herredsfogeden, der var meget korpulent, stirrede forfærdet på optrinet et øjeblik, men rokkede så op og udenfor skranken, hvor han greb den kvindelige kæmpe i armen, idet han med et tilbagetrængt smil betydede¹ hende, at sådan fremgangsmåde, selv om den kunne fremme en tilståelse, var ulovlig. Polakkerne tilstod imidlertid omgående. Det sagde tolken i hvert fald; forhøret sluttede.

Ved en anden lejlighed havde jeg foretaget afhøring af en 74-årig kvinde, der boede i et afsidesliggende hus på Vindeby mark ca. 12 km nord for Nakskov. Hun levede alene, og en nat var en mand brudt ind til hende og havde forøvet voldtægt mod hende. Under afhøringen havde hun i klagende tone fremført: *"...og jeg, gamle kvinde, som aldrig havde prøvet sådan før, skulle blive udsat herfor..."*

Da jeg op på dagen kom på kontoret, var herredsfogeden, der holdt meget af at stå sent op, endnu ikke stået op. Jeg måtte ind i soveværelset og aflægge beretning. Da jeg havde nævnt den før anførte udtalelse, sagde han, efter at have siddet tankefuldt i sengen nogen tid: *"Ja, så var det minsandten da heller ikke en smule for tidligt"*. Han anstillede derfor betragtninger over, hvorledes han, der var ungkarl, skulle forholde sig i et lignende tilfælde, f.eks. hvis den største af kontordamerne, der var meget stor og kraftig, brød ind til ham og forøvede lignende forbrydelse og svarede sig selv med, at man jo kunne tie stille med det.

Det var den største forbrydelse, som jeg blev stillet over for til selvstændig løsning, og jeg var meget spændt på udfaldet. Der var dengang ingen teknisk afdeling at støtte sig til, og spor i og ved

huset kunne jeg ikke se, udover et opbrudt vindue. I en pløjemark i nærheden fandtes dog nogle støvlespor, som kunne antages at hidrøre fra gerningsmanden. Disse spor forsvandt, da pløjemarken hørte op, og var ikke til at finde mere i omegnen. Afhøringer af byens beboere gav intet resultat. Sporene i pløjemarken havde vist, at venstre fod havde en meget let drejning til venstre. Da jeg havde endt undersøgelsen i byen og var på vej mod Nakskov, gik jeg og trak cyklen og tænkte over problemet. Det havde regnet lidt om natten, og enkelte fodspor var utydeligt afsat. Jeg gik og så på dette uden at vente noget resultat heraf, men langt fra byen fandt jeg pludselig spor, der havde samme størrelse som de i pløjemarken. De blev borte og kom igen med mellemrum. Jeg fulgte den ca. 2 km til et par km fra Nakskov, hvor de pludselig forsvandt. Der lå nogle gårde i nærheden, og ved afhøring og eftersyn i karlekamrene dér fandtes et par støvler, som kunne passe. Ejermanen måtte have dem på og ud at spadsere. Det var ham. Han tilstod med det samme.

Den overfaldne døde ca. 3 måneder efter overfaldet, og gerningsmanden idømmes 4 års forbedringshusarbejde. Han havde ikke tidligere været i konflikt med politiet. Kort efter han havde afsonet denne straf, forøvede han voldtægt mod en, så vidt jeg husker, 6-årig pige og idømtes 6 års forbedringshusarbejde. Hans videre skæbne er mig ukendt.

Det var en herlig fornemmelse at komme ud og få luft under vingerne. Gagen lød ikke af ret meget, 900 kr. årlig, men blev ret hurtigt forhøjet til 1100 kr., men ekstraindtægter, indtjente på lovlig måde, forhøjede dette beløb til ca. 1600 kr. det første år og var 2500 kr. det næste. Disse indtægter fremkom for størstedelen ved tilsyn ved offentlige baller og forlystelser samt ved udstedelse af opholdsbøger til udenlandske arbejdere, af hvilke der var ca. 4-500 i herredet, men tilsynet ved forlystelserne medførte også, at jeg måtte tilbringe hver søn- og helligdagsaften og -nat samt ofte en nat ekstra om ugen på de forskellige kroer, hvor der ofte udkæmpedes brydekamp mellem de mange herregårdskarle og fiskere. Disse kunne ikke komme i hinandens nærhed, uden at der skulle kæmpes. Min forgænger havde været en ældre svagelig mand, der havde ladet dem passe sig selv, og da Herredsfogeden helst ikke så noget efterspil fra sådanne træfninger, havde jeg nogle vanskeligheder ved at hævde stillingen, indtil jeg fandt ud af, hvem der var de værste. Da jeg var blevet klar over dette, gav jeg disse indtil 3 måneders karantæne, i hvilket tidsrum de ikke måtte være deltager i noget offentligt bal, hvor jeg var til stede. Fremgangsmåden var ikke helt lovlig, men den blev accepteret fra alle sider og viste sig at virke tilfredsstillende. Det endte som regel med, at når der var gået en lille tid, henvendte de pågældende sig i de fleste tilfælde til mig og bad om at få indledet fredsforhandling. Freden blev altid afsluttet mod løfte om ro i fremtiden, og løftet holdtes i alle tilfælde.

Herredsfogedens forgænger i embedet havde været Stadsbibliotekar Secher, der havde været en ualmindelig dygtig og energisk herredsfoged. Han havde sat meget ind på at vække sognefogedernes interesse for den politimæssige del af deres gerning, og ved hjælp af politifuldmægtig Rudolf Nielsen, der senere var blevet politiassistent i Hellerup, var dette lykkedes. I de mange herreder og birker, som jeg senere kom til at forrette tjeneste i, fandtes ikke noget lignende forhold. Denne interesse hos sognefogederne var mig til meget stor nytte, og særlig mindes jeg med taknemlighed sognefogeden Vilhelm Petersen, Birket. Han vidste ikke alene besked om forholdene i sit eget sogn men i hele herredet og langt derudover. I herredsfogedens øjne havde han kun to fejl, derved at han var for energisk og var meget ivrig højremand fra den Estrupske tid. Dette var også justitsministeriet bekendt, idet herredsfogeden betroede mig, at justitsminister Alberti, da herredsfogeden før sin overtagelse af embedet havde været hos ham for at takke for udnævnelsen, havde henledt opmærksomhed på sognefogeden og anmodet herredsfogeden om, såfremt der gaves en lejlighed, at få sognefogeden afskediget, men lejligheden kom ikke. Sognefogeden overlevede såvel justitsministeren som herredsfogeden i embedet, idet førstnævnte endte i Horsens tugthus og sidstnævnte døde, før sognefogeden på eget initiativ trak sig tilbage.

Kriminaliteten var, bortset fra de forbrydelser, der blev begået af de mange polakker, ringe. Jeg mindes dog et par forhold, som kan være værd at nævne.

En bødkersvend havde på kong Frederik den 8.s fødselsdag deltaget i en skyttefest og var blevet noget beruset. På hjemvejen i de tidlige morgentimer gik han i sin løftede stemning ind i en parcellists kostald, hvor han indlod sig i utilbørligt forhold til en ko. Uheldigvis for ham kom parcellisten just til stede for at malke.

Det blev til en anmeldelse og 8 måneders forbedringshus for overtrædelse af straffelovens § 177 – minimumstakst. Bødkeren indsendte ansøgning til kongen om benådning, og til moro for os på kontoret og ikke mindst for herredsfogeden havde han særligt begrundet ansøgningen med, at han, forinden ulykken indtraf, havde deltaget i en festlighed i anledningen af majestætens fødselsdag, og stemningen, han her var kommet i ved afsyngning af fædrelandssange, og de taler, der blev holdt for majestæten, var skyld i ulykken. Ansøgningen afgik med herredsfogedens anbefaling og blev bevilliget.

Et andet tilfælde var: En polakformand ved Nakskov Ladegård havde en lørdag eftermiddag været på gården for at hente lønninger til de mange polakker, der boede i en kaserne noget derfra. Han kom cyklende gennem en skov, der lå mellem gården og kasernen. Her blev der af en af de mange omstrejfende polakker affyret 5 revolverskud mod ham. Kuglerne susede om ørerne og benene på

formanden, der dog ikke blev ramt. Han satte farten op. Og der skete kun skade på et par eger. Der skete anmeldelse. Lørdag aften var der altid flere hundrede polakker samlet i gaderne i Nagskov, og blandt disse fandt jeg hurtigt fyren, af hvem der var givet et godt signalement. Jeg foretog ransagning på ham på gaden, men forinden jeg havde fået rigtig fat i revolveren, som han endnu var i besiddelse af, slog han sig løs og flygtede med revolveren i hånden gennem gaderne. Jeg kunne ikke løbe ham op, og ingen havde på mine råb om at stoppe ham lyst hertil. Jeg måtte stoppe en cyklist og uden nogen nærmere forklaring fratage ham hans cykel, på hvilken jeg nåede flygtningen ved havnen, just som han entrede over et plankeværk til en købmandsgård og ind i et 3-etagers stort pakhus. Det var nu blevet mørkt, men byens politi var imidlertid blevet alarmeret. Huset blev omringet, og to andre politifolk og jeg begav os bevæbnet med en tændt flagermuslygte ind i bygningen, i hvis underste etager han ikke fandtes. Der var kun loftet tilbage. Der var adgang hertil ad en stige og gennem en lille lem, hvorigennem kun en ad gangen kunne komme. Vi stod og så på hverandre. Ingen af os var særlig begejstret for at være den første til at stikke hovedet gennem lemmen, ubevæbnede som vi var. Da sagen var min, hvilede initiativet på mig, og efter lidt betænkning tog jeg med lygten i hånden stigen og lemmen i så hurtigt tempo som muligt. Jeg var forberedt på at blive modtaget med skud, men der kunne jo skydes forkert. I stedet for skud hørte jeg imidlertid, efter at være kommet på loftet, spektakel ved et tagvindue højt oppe og så et par ben forsvinde herigennem. Det kunne høres, at personen gled ned ad taget medtagende en del af tagstenene, der løsnede sig. Stenene nåede først jorden og faldt omkring politifuldmægtig Bang, senere politimester i Frederikshavn og dommer i Sæby. Til sidst havnede den eftersøgte i fuldmægtigens kraftige favn og blev frataget revolveren, der på ny var fuldt ladet med 6 skud. Han blev for røveri- og drabsforsøg idømt 4 års forbedringshusarbejde og derefter udvist af riget.

Jeg har aldrig været bange, men jeg skal ikke nægte, at jeg, da jeg begav mig op af stigen, følte mig en del beklemt, og jeg har ofte, når jeg har hørt andre højlydt fortælle om udførte modige handlinger, ønsket at kunne se dem, der talte højest herom, i en lignende situation, særlig hvis der var lejlighed til at se og følge deres lønlige tankegang.

Den 13. maj 1911 vedtoges, efter at der havde været tilløb hertil i flere år, loven om oprettelse af et statspoliti. Loven trådte i kraft således, at chefen og personalet 36 mand kunne ansættes inden 1. oktober s. å.

Et rov- og dobbeltmord ved Nyborg, hvor et ægtepar en nat blev myrdet i deres senge, og drabet på landbetjent Jensen i Gramrode var vist ikke uden indflydelse på, at sagen udviklede sig så hurtigt, som tilfældet blev.

Korpsets opgave skulle være i politikredsene uden for København at bistå politimestrene, særligt ved behandling af kriminelle sager samt bistå ved fremmedtilsynet. Efter at korpsets chef, Valdemar

H. Mensen fra justitsministeriet, i sommerens løb var udnævnt, blev stillingerne opslået ledige. Gagen var efter datiden uhørt stor. 1800 kr. stigende til 2400 kr. med udsigt til 200 kr. i beklædningsgodtgørelse. 6 af dette antal kunne udnævnes til overbetjente med gage 2400-3000 kr. Efter mange betænkeligheder og nogle ikke helt små uoverensstemmelser med min kone blev resultatet alligevel, at jeg blev ansøger. Betænkelighederne bestod deri, at jeg, der befandt mig vel i min daværende stilling og netop havde bygget villa i Nakskov, ville få en øjeblikkelig nedgang i gagen på 500 kr. og udsigt til at komme til at flytte til hvilket som helst andet sted i landet og derved yderligere få den økonomiske forringelse forværret. Herimod talte udsigten til at blive sat ud af spillet med hensyn til behandlingen af kriminelle sager – det lå i luften, at dette med tiden ville ske. Det var dette, der blev det afgørende for beslutningen om at være ansøger. Jeg blev til stor forfærdelse for herredsfogeden, der nu igen efter kort tids forløb stod uden politistyrke, en af de sidste dage i september antaget som den sidste og nr. 36.

Stats- og rigspolitiet 1/10 1911 – 1/4 1950

Statspolitiets personale kom til at bestå af chefen for statspolitiet Valde H. Mensen og foruden N. B. Pedersen af 36 kolleger fra hele landet²

Stationen for Vest- og Midtjylland, som jeg blev tildelt, var fastlagt til at skulle være i Maribo, men grundet på, at jeg just havde bygget villa og skulle flytte ind i den dette efterår, fik jeg efter en del forhandlinger tilladelse til at blive boende i Nakskov. I løbet af efteråret forøgedes korpset med assistent Begtrup-Hansen, nu rigspolitichef.

Denne lille flok kom til at danne grundstammen til det nuværende rigspoliti.

Vi mødte den 2. oktober 1911, på et par enkelte undtagelser nær, på statspolitiets daværende hovedkontor i Tøjhusgade 17 i København for at gennemgå et 14-dages instruktionskursus. Lærerne og foredragsholderne var chefen, forstander Bugge, Centralbureauet for identifikation. Og nu afdøde redaktør Hermann Jensen, der havde været ansat i det sydafrikanske ridende politi. Vi bemærkede straks den kolde luft, der var opstået mellem København opdagelsespoliti og korpset. Jeg skal ikke komme nærmere ind på grundene herfor, men kriminalpolitiet havde i hvert fald været bedst tjent med, at den ikke var opstået eller i hvert fald straks fjernet. Det blev den ikke, og der kan endnu af og til føles kolde pust, som ikke er af det gode. Chefen satte os ind i de tjenstlige forhold og fremmedlovgivningen.

Forstander Bugge talte om daktyloskopi³ og behandling af fundne spor på gerningssteder m.m., og disse foredrag var til stor nytte for korpset, der ikke kan være forstander Bugge taknemmelig nok for den vejledning og de vink, han i den korte tid gav os, de hjalp os ofte i vanskelige sagers opklaring.

Hermann Jensen, der ikke havde nogen særlig erfaring i kriminaltjeneste, belærte os om kriminalteknik efter tyske og engelske bøger herom, som ikke rigtig stod i forhold til vore små landlige forhold. Dette gav anledning til, at eleverne rettede spørgsmål til lærerne, som ikke altid havde lige let ved at besvare disse. Uden at jeg dengang selv var klar over, at jeg var en af de værste hertil, må dette have været et tilfælde, i det Hermann Jensen, da vi fejrede korpsets 25-års jubilæum, spurgte mig, om jeg var klar over, at jeg derved havde pådraget mig chefens uvilje og hørte til hans sorte får, idet såvel Hermann Jensen som chefen, der ofte var tilstede i timerne, havde vanskeligheder med at klarlægge problemerne, som de overfor hinanden havde indrømmet ikke helt at være bevandret i. Chefen skulle have udtalt, at han måtte se på en eller anden måde at få mig bremsset. Efter at være tiltrådt stationen kunne det hænde, at jeg mærkede nålestik, men de forsvandt efterhånden, og jeg ved ikke, om de hidrørte derfra.

Chefen satte alt ind på at få korpset til at blive elitekorps. Han stillede store krav til vor fysik og arbejdsevne, men gik med stor kraft ind for at skaffe os vor ret, når vi fra de mange lokalchefer og anden side var udsat for uretfærdigheder. Korpset var jo noget nyt, og det kunne hænde, at der opstod uoverensstemmelser her og der.

Korpset blev i 1913 forøget med 12 mand, og senere fulgte flere forøgelser, indtil alt opdagelsespoliti, også Københavns, ved retsplejelovens ikrafttræden i 1919 overgik til staten. Der blev ansat fuldmægtige og inspektør hos chefen, der dog helst ville vedblive med selv at gennemgå og disponere i de fleste sager, der efterhånden forøgedes, så jeg tror ikke, at hans nærmeste medarbejder altid har haft det lige let.

I 1933 under en tjenesterejse til Amerika, afgik chefen pludselig ved døden der. Begravelsen foregik i København, og personale fra statspolitiets første hold bar dettes første chef til graven. Det var fra korpsets side ventet, at rigspolitiets nuværende chef, daværende politiinspektør Begtrup-Hansen, der siden den 1. december 1911 havde været den afdøde chefs gode og trofaste hjælper og støtte, ville blive hans afløser, men dette skete, til stor forbavselse og skuffelse, særligt for den del af korpset som havde været med og kendt udviklingen fra statspolitiets start, af ukendte grunde ikke. Det blev chefen for Københavns opdagelsespoliti, Thune Jacobsen, der kom til at overtage den ansvarsfulde post og beholdt denne til 1930, da han afløstes af I. Stamm og blev politidirektør i København. Dette varede kun til 1937, da han igen overtog ledelsen af statspolitiet og i 1938 ledelsen af hele landet politi – rigspolitiet.

I 1941 – under besættelsen – da tyskerne var kommet her til landet for på ingen måde at blande sig i vore indre politiske forhold, men for at beskytte os mod englænderne, som de vidste, ville gøre os fortræd, spillede tyskerne fodbold med lederne af alle større og mindre embeder og sparkede til alle dem, som de mente ville lægge dem hindringer i vejen for udførelsen af deres menneskekærlige værk, måtte justitsminister Harald Petersen på besættelsesmagtens foranledning træde tilbage, og Thune Jacobsen overtog posten faktisk som justitsminister og varetog denne indtil 1943, da tyskerne overtog ledelsen af al administration her i landet.

Efter Thune Jacobsens udnævnelse til justitsminister blev politiinspektør Begtrup-Hansen som sædvanligt ved de forskellige chefskifter konstitueret som rigspolitichef, og denne konstitution varede til 1949, da han endelig modtog udnævnelsen til den post, som han i hvert fald efter ældres formening for længst burde have overtaget, nemlig rigspolitichef.

Statspolitiet i Nakskov 1/10 1911 – 15/4 1917

Efter at være overgået til statspolitiet blev virkekredsen en del større. Distriktet omfattede Nakskov by, politimester O. Kirk, Lollands Nørre herred, politimester Gustav Christensen, Lollands søndre herred, politimester L. Andersen, Maribo By og Birk, politimester Engelstoft, Rødby og Fuglse herred, politimester J. Jensen samt Fejø birk, politimester Meyer. Det var alle flinke og imødekommende chefer, men det kneb i begyndelsen med samarbejdet med enkelte af kollegerne, der havde med behandling af de kriminelle sager at gøre, idet de betragtede os som konkurrenter i faget. Andre var mere medgørlige, idet de straks erklærede, at de herefter ikke ville røre en kriminel sag, men straks tilkalde mig, men inden ret længe gled forholdene i lave, så der blev et udmærket samarbejde.

Der opstod imidlertid et andet problem, som voldte en del ubehageligheder i hvert fald for mig, og dette var befordringsspørgsmålet. Statspolitiet var til befordring kun udrustet med cykel og med påbud om ikke at overdrive med udgifter til andre befordringsmidler og overnatning uden for hjemmet. Det medførte krav på dagpenge og måtte kun i yderste påkrævede tilfælde finde sted. Jeg lod mig friste til en gang imellem, efter at have fartet rundt på cykel hele dagen, at tage med tog eller dagvogn hjem om aftenen. De herved opståede udgifter beløb sig første måned til, så vidt jeg husker, mellem 5 og 6 kr. I den anledning modtog jeg fra chefen en skrivelse om, at regningen for befordring for den forløbne måned langt oversteg det dertil budgetterede beløb og måtte nedbringes ganske betydeligt. Dette blev efterkommet, således at beløbet for den næste måned var nedbragt til ca. 4 kr. Herefter modtog jeg en skrivelse fra chefen gående ud på, at da hans henstilling om at få beløbet tilstrækkeligt nedbragt ikke havde frugtet, måtte jeg gøre mig klart, at den tilladelse, der var givet mig til foreløbig at blive boende i Nakskov, muligt ville blive tilbage tilbagekaldt, og at jeg

måtte være rede til uden videre varsel at tilflytte stationen i Maribo. Jeg stod noget uforstående heroverfor, da Maribo ligesom Nakskov lå i distriktets yderkant, og de påløbne udgifter efter min formening var minimale, men blev beroliget efter at have bragt i erfaring, at flere kolleger havde modtaget tilkendegivelser af lignende art, når der var ødslet på andre måder med udgifter til staten på lignende beløb.

Det er mest interessant i den henseende at anstille betragtninger og sammenligninger med datid og nutid. Det er ligeledes interessant at se reaktioner hos yngre politifolk, når disse er blevet bebrejdet udgifter, der i forhold til størrelse og øjemed ligger tilfældene meget fjernt. Den består som regel af skuldertræk og et medlidende smil. Jeg mindes således engang for nogle år siden, da kriminalpolitiet var blevet udrustet med biler, at jeg uden for indgangen til dettes kontor så et par yngre kolleger stå og spejle til alle sider tilsyneladende efter en bil, idet de alle var ude at køre. Det bekræftedes ved forespørgsel, at antagelsen var rigtig. Det oplystes, at den påtænkte ekspedition gjaldt eftersøgningen af en mand, der skulle bo ca. 200 m fra stationen. Vi blev enige om, at dette kunne gøres til fods.

Kort efter starten fik vi fra chefen tilsendt en del ældre, henlagte og uopklarede brandsager til gennemsyn og eventuel fornyet undersøgelse. Dette var meget interessant. Adskillige gamle brande landet over blev derved opklaret. Jeg husker således en af disse, som jeg nærmere undersøgte, hvor forhøret sluttede med, at det måtte antages, at branden, der var opstået i laden, hidrørte fra selvantændelse eller også fra, at en kat, der kunne have ligget og sovet i komfurovnen, havde følt sin pels antændt og derefter var løbet over i laden og antændt halmen. Den nedbrændte ejendom var en mindre landejendom, og der var ingen fremmede folk der. Det ældste af børnene, en 14-årig dreng, var, da han skulle afhøres, ikke til at finde, men var endelig kommet frem fra ejendommens WC, der var i et mindre udhus, der ikke var brændt, men han forklarede, at han intet kendte til brandens opståen.

Jeg besluttede mig til at tale lidt nærmere med ham. Ejendommen lå mellem Bandholm og Kragenæs og var genopbygget. Jeg vidste ikke bestemt, hvor den lå, og spurgte en stor dreng, som jeg traf på landevejen, herom. Han viste mig ejendommen og var meget interesseret i mit ærinde der, hvorfor jeg tænkte mig, at det måske kunne være ham, jeg skulle tale med, og spurgte ham herom. Han bekræftede dette. Jeg sagde, hvem jeg var, og meddelte mit ærinde, samtidig med at jeg spurgte ham, om det kunne tænkes muligt, at han kunne give en nærmere forklaring om brandens opkomst. Efter nogen betænkningstid indrømmede han dette og forklarede, at han den pågældende dag – det var den 23. juni – havde en mindre tjæretønde, som han tog ind i laden og tog forskud på Sct. Hans aften ved at tænde ild i den. Laden var omtrent tom, men der var så mange halmrester, at ilden fængede, og ejendommen nedbrændte.

Det var meget interessant at arbejde under de forskellige politimestre, der hver havde sin bestemte metode at arbejde efter.

Politimesteren på Fejø var en ualmindelig flink politimester, men var ikke nogen elsker af kriminelle sager. Der var brændt en gård på den fredelige ø Femø, og herredsfogeden, som politimesteren også benævnedes, havde været derovre og holdt forhør, men brandens årsag blev ikke derved konstateret. Jeg blev anmodet om at se nærmere på forholdene. Gården lå ved strandkanten langt bort fra andre ejendomme, så der kunne ikke være tale om ildspåsættelse fra andre personers side. Der var ingen elektricitet eller andre installationer, der kunne tænkes at have en forårsaget branden. Det var midt i sommeren og meget tørt. Ilden var først set i taget på laden. Der havde været fyret på komfuret, men vindretningen fra den skorsten, som dette stod i forbindelse med, bar ikke mod arnestedet. Det kunne næsten ikke være andet, end at branden var påsat. Ejeren ville få et tab på 8-900 kr., så der var ikke nogen anledning til mistanke. Foruden ejeren og hans kone beboedes ejendommen af ejerens eller dennes hustrus forældre, der også måtte udelukkes. Endelig var der en løs arbejder, der mod sædvane ikke var fra øen. Han var for nogen tid siden kommet til gården og havde fået arbejde. Han fik af alle på gården det bedste skudsmål og havde, da branden opdagedes, været beskæftiget i marken et stykke fra gården. Hans navn var Herman Niels Petersen, og han var fra Køge-egnen. Det kunne næsten ikke tænkes at være andre end ham, der på en eller anden måde havde foranlediget branden. Udover en mindre straf for betleri havde han ikke været straffet. Han forklarede, at han var glad for at være på gården. Om aftenen ved en 19-tiden fik jeg overladt storstuen til nærmere afhøring af karlen. Denne afhøring varede uafbrudt til kl. ca. 5 næste morgen, og han indrømmede da først, at han fra marken var gået hjem i laden, hvor han havde tændt sin pibe og kastet tændstikken fra sig. Denne havde straks fanget i noget halm, og ilden havde bredt sig med en sådan hurtighed, at det havde været umuligt for ham at få den slukket, hvorfor han havde skyndt sig tilbage til sit arbejde og forblev ved dette, til der blev slået alarm fra gården. Lidt senere indrømmede han dog, at han med forsæt havde foranlediget branden, og som grund angav han, at han aftenen forud hos købmanden i Nørreby havde købt en flaske brændevin, som han i formiddagens løb af og til havde listet sig ind på sit kammer på gården og nippet til. Han havde dog indtaget kun et ganske lille kvantum og var ikke i mindste måde påvirket heraf. Da han for 3. eller 4. gang kom for at nippe, var der intet usædvanligt at bemærke, før han smagte på flaskens indhold. Dette var skiftet fra brændevin til vand. Han blev herover meget rasende, og i sin ophidsede gik han over i laden og satte ild i halmen.

Forklaringen lød noget usædvanlig, da alle på gården og ikke mindst konen havde sagt god for ham. Ved nærmere afhøring måtte hun indrømme, at det var hende, der havde foretaget ombytningen af indholdet. Hun forklarede nærmere herom, at hun i formiddagens løb et par gange havde set karlen på en underlig listende måde gå ind i sit kammer, og da hun hen på formiddagen kom ind i dette for

at rede seng og gøre rent, foretog hun et nærmere eftersyn der og fandt, så vidt jeg husker, flasken med brændevin gemt under sengen. Da hun frygtede for, at han ved eventuelt at fortsætte med pimpningen og derved blive beruset ikke kunne passe sit arbejde og måske lave spektakel, spildte hun indholdet og fyldte flasken op med vand i samme forhold som den spildte brændevin. Hun havde under afhøringen ikke forklaret noget herom af frygt for konsekvenserne heraf. Hun var bange for, at hun eventuelt kunne blive medsigtet i brandstiftelsen. Jeg meddelte pr. telefon herredsfogeden resultatet af undersøgelsen, og han var ikke særlig begejstret. Der var langt mellem de kriminelle sager på øerne. Miseren skulle nu først til herredskontor på Fejø.

Damperen dertil afgik først senere på dagen, hvorfor jeg benyttede tiden til at tale med ham om alt muligt. Bl.a. spurgte jeg ham om grunden til, at han ikke under de mange forhør, der havde været afholdt, havde forklaret til herredsfogeden, at det var ham, der havde påsat branden, og hertil svarede han, at herredsfogeden ikke havde spurgt ham herom. Da jeg senere på dagen afleverede ham til herredsfogeden, rettede denne det samme spørgsmål til ham. Jeg kunne se på hans mundstilling, at han havde i sinde at svare og skyndte mig at vende mig om, men svaret blev heldigvis kun til en uforståelig mumlen.

Der opstod i øvrigt under de fortsatte forhør et udmærket forhold mellem herredsfogeden og den sigtede, der blev idømt 2 års forbedringshusarbejde.

Under afsoningen heraf korresponderede de flere gange sammen. Senere på året behandlede jeg en tyverisag i samme jurisdiktion og anholdt herunder et par polakker. Det forekom mig, at herredsfogedens ellers smilende ansigt formørkedes, da 2 kriminelle sager på et år vistnok var maksimum for flere år.

De fleste kriminelle sager på Sydhavsøerne blev foranlediget af de mange polakker. Det var mest småtyverier, men det hændte også ikke sjældent, at pigerne blev med uønskede børn, og det var utroligt, hvilke midler de benyttede for at komme af med disse på. Det var således almindeligt at skrabe rust af gammelt jern og spise dette. Under en sidste sags behandling afgav distriktslægen dog erklæring om, at midlet var ganske uegnet til formålet.

I herredsgårdens skønne park fandtes en prydplante, som polakpigerne anså for ganske ufejlbarlig hertil. Jeg husker ikke plantens navn, men godsejer *le Maire* påstod, at den i løbet af sommeren blev ganske ribbet for smågrene og blade, og han havde polakpigerne mistænkt for at være de skyldige.

Det hændte ofte, at de forskellige midler ikke hjalp og det uønskede barn kom til verden. Barnet blev ikke sjældent ombragt, og det var utroligt, hvad der i sådanne tilfælde af pigerne kunne præsteres af fysisk udholdenhed. Jeg husker således et tilfælde på en kaserne i søndre herred, hvor der var ca. 20 piger, og hvor en af disse havde født og kvalt et nyfødt barn. Hun var en eftermiddag gået i arbejde, idet hun havde foregivet upasselighed. I samme anledning opholdt der sig på

kasernen 3-4 andre piger, men hun den før nævnte var gået til sengs, og her fødte hun, medens de andre piger opholdt sig dels i soveværelset og dels i et tilstødende køkken, uden at de andre havde bemærket dette – det sagde de i hvert fald. Hun kvalte straks barnet og gemte det i sengen til om natten. Hun stod da op, spadserede ca. 2 km med det og kastede det med en tilbunden sten i en vandfyldt mergelgrav, gik tilbage og i seng og stod op næste dags morgen og passede sit meget anstrengende arbejde i roemarken, indtil sagen efter ca. 14 dages forløb kom op. Hun havde tilsyneladende intet mén heraf.

Under min tjeneste på Lolland skete der ingen større forbrydelser, men jeg vil dog nævne et par stykker til, der ligger en smule udenfor det almindelige.

En polakbande på 4, som jeg kendte, den som vagabonderede, havde begået en del indbrudstyverier. Jeg fandt ret hurtigt de 3, men den 4. mand løb. Han var meget høj og slank. Da jeg efter nogle dages forløb endelig traf ham, var han svundet ind til omtrent en kridtstreg og var, med undtagelse af højden, der ikke var almindelig for polakker, ikke til at kende. Jeg spurgte ham om, hvor han havde gået og gemt sig. Han svarede hertil *"Jeg hører din motorcykel, gå op i træ og ned i hul. Kan ikke komme op, sidde der i 2 dage. Ikke spise, ikke drikke jeg bliver tynd og så op"*. Til nærmere forklaring tjener, at en del af statspolitiets personale, herunder jeg, var blevet udrustet med motorcykel. Det i disses barndom, og de bevægede sig ikke særlig lydløst. Den, jeg havde fået, var en "Anglo-Dane". Den lavede et frygteligt spektakel, og det var den, jeg en dag var kørende på, da vore veje var ved at mødes. Dette skete på landevejen mellem Nakskov og Horslunde. Han kendte motorcyklens lyd og kunne kun komme ud af syne ved at springe op i en af landevejspoplerne. Denne var hul, og han lod sig glide ned i hullet, der imidlertid var så smalt, at han satte sig fast og ikke kunne komme op. Vejen var stærkt befærdet. Men af frygt for at blive pågrebet turde han ikke råbe om hjælp. Det varede i 1 døgn, før han fik sig arbejdet op, og han var da meget medtaget.

Som sidste tilfælde dernede skal jeg nævne følgende: der havde en nat fundet tyverier sted i omegnen af Branderslev. Ved den af mig og landbetjenten foretagne undersøgelse kunne mistanken rettes mod en bestemt person, der dog var forsvundet fra egnen. Der var samme nat nedbrændt en parcellistejendom på egnen. Der kunne være nogen sandsynlighed for, at ilden var påsat, og nogen mulighed for, at den samme person, som havde begået tyverierne, også havde påsat branden. Men herredsfogeden, der uheldigvis var den samme, som havde været i Fejø birk, da den tidligere omtalte brand fandt sted på Femø, og som nu havde overtaget embedet i Lollands nørre herred, hvor branden havde fundet sted, ville ikke rigtig anerkende teorien. Der kunne heller ikke påvises noget bevis. Herredsfogeden gik dog med til, at jeg, når personen fandtes, måtte få lejlighed til at tale med ham, og han lovede, at jeg, hvis jeg ikke selv fandt ham, skulle få underretning. Personen blev efterlyst, men først ca. 1 års tid efter anholdt i Roskilde og overført. Han tilstod straks tyverierne, og branden blev ikke foreholdt ham. Sagen sluttedes. Da han ikke straks blev aflyst i D.P.E., og

herredsfogeden ”glemte” at underrette mig, blev jeg først bekendt med forholdet, da jeg en dag tilfældigt traf landbetjenten, der meddelte mig, hvorledes landet lå, og at han skulle være til stede ved domsafsigelsen et par timer senere. Dommen var skrevet. Jeg gik til herredsfogeden og mindede ham om aftalen, som han havde glemt, men han havde intet imod, at jeg foretog en afhøring af den anholdte, når dette skete straks. Jeg gik straks i gang hermed, og til min store overraskelse tilstod han uden omsvøb, at han, der havde overnattet i laden, havde forårsaget branden, ved at han tidligt på morgenen, da han ville gå derfra, havde tændt sin pibe og kastet tændstikken fra sig, således at den, uden at det havde været hans hensigt, havde antændt halmen i laden. Han havde gjort forsøg på at slukke ilden, men dette var mislykkedes for ham, hvorfor han skyndsomt cyklede bort og ikke senere havde turdet vise sig på egnen, der var hans hjemegn.

Jeg meddelte herredsfogeden pr. telefon resultatet af afhøringen, der var foregået i retslokalet på rådhuset, og han bad mig forblive der med den anholdte, til han kom til stede. Han ville staks ankomme og afholde forhør. Medens jeg i mellemtiden afsluttede afhøringen, spurgte jeg den anholdte, om han nu også havde fortalt den fulde sandhed, da jeg syntes, at forklaringen forekom mig noget konstrueret, da der havde været plads nok og anledning nok til at kaste tændstikken fra sig på en sådan måde, at den ikke behøvede at komme i nærheden af halmen. Jeg blev endnu mere overrasket, da han straks erkendte, at hans forklaring var urigtig og at han hellere med det samme ville vedkende sig, at han med forsæt havde antændt ilden og forklarede nærmere, at han havde overnattet i laden, og da han ville gå derfra, var lysten hos ham til at se ild pludselig opstået, hvorfor han rev en tændstik og satte ild i halmen og skyndte sig bort. Jeg var noget usikker med denne tilståelse, men manden var tilsyneladende normal. Jeg spurgte ham om grunden til hans uforbeholdne tilståelse og blev på statspolitiets vegne meget stolt over svaret, idet han sagde, at han, når statspolitiet havde fået med sagen at gøre, var klar over, at han lige så godt kunne gå til bidet straks, da det ville ende hermed til slut, og han ville ikke derfor forhale sagen. Denne opfattelse var i dette tilfælde ikke rigtig, idet der ikke var noget som helst bevis for hans skyld, men jeg tog som sagt på statspolitiets vegne udtalelsen til indtægt.

Da herredsfogeden straks efter kom til stede, meddelte jeg ham det seneste passerede om, at den anholdte nu havde tilstået, at han forsætlig havde påsat branden.

Herredsfogeden så tilsyneladende misfornøjet ud og sagde: ``Det havde ikke været nødvendigt``. Denne historie kan måske nok for uforstående lyde noget usandsynlig, men der garanteres for rigtigheden.

1916 - 1917

Tiden var nu gået til 1916-17. Krigen og de af denne medførte forhold havde medført, at statspolitiets arbejde, i hvert fald på øerne, gled mere og mere over i fremmedtilsynets tjeneste. Dette havde ikke min store interesse. Jeg havde intet imod en forflyttelse, dog helst til Fyn eller Jylland, men da nogle enkelte kolleger, der havde fremsat ønske om bestemte stationer, var blevet forflyttet til andre egne af landet, hvor de absolut ikke ønskede at komme, var jeg ikke for at fremkomme med noget ønske i så henseende.

Overbetjent J. Pedersen, Nykøbing F, betroede mig, at chefen til ham havde udtalt, at han havde tanke om at overflytte mig til Odense, men Pedersen havde udtalt, at jeg, så vidt han vidste, var meget godt tilfreds der, hvor jeg var, og frarådet en flytning. Jeg ville imidlertid gerne foretage en sådan forandring, men ville ikke bringe Pedersen i nogen forlegenhed ved at nævne dette, men under en inspektion i sommeren 1916 fremsatte jeg overfor chefen ønske om ved lejlighed at blive forflyttet til en af stationerne på Fyn eller i Østjylland.

Jeg nævnede ikke nogen bestemt station, da der som nævnt var flere eksempler på, at den pågældende kollega var blevet forflyttet til den modsatte ende af landet.

Chefen lovede at tage anmodningen under overvejelse og noterede det op i sin sorte lommebog.

Anmodningen blev imødekommet på den måde, at jeg sammen med 7 andre ved en dagsbefaling, der udkom juleaften 1916, blev deporteret til København. Der var ikke, før dette skete, ført nogen forhandling med nogen af os herom, og misfornøjelsen blandt os var stor.

P. N. Pedersen var i sin fritid en ivrig sejlsportsmand. I sin båd "Fylla" besøgte han de fleste danske småøer og vandt også en del præmier. Fotoet er formentlig fra Horsens Fjord i 1928. Fotoet er i privat eje.

Pr. 1./1.-1918 blev P. N. Pedersen forflyttet til Horsens efter 1 år i København. Erindringerne herfra kan læses i Århus Historisk Samfund for Århus Stifts årbog 2014.

Noter:

¹ Afledning til verbet tyde efter middelnedertysk *beduden* egentlig 'gøre tydeligt, forklare'

² I det originale dokument er nævnt navnene på personerne.

³ Undersøgelse af fingeraftryk; læren om papillarlinjerne, dvs. linjerne på fingerspidsernes hud, som giver det for ethvert menneske særegne fingeraftryk.

Vejrø - en historisk beretning om en ø i Smålandsfarvandet

Af Pia Moth Kibsgaard

Vejrø er en lille ø på 1,5 km² i Smålandsfarvandet 9 kilometer nord for Lolland. Øen var engang beboet. Det var et lille selvforsynende samfund gennem Middelalderen frem til midten af 1960, hvor dyr og afgrøder var grundbestanddelen af livet på denne isolerede plet. En afgørende bestanddel af eksistensen - brænde - måtte man ganske tidligt "importere" til øen.

Der foregik naturligvis en del handel med omverdenen. Den altid besværlige og krævende på- og aflæsning af varer samt fragt til og fra øen fortsatte gennem alle århundrederne frem til 1951, hvor der endelig blev bygget en anlægsbro. I 1977 blev en rigtig havn anlagt, men da var det for sent for alle dem, som havde ønsket og arbejdet for en havn. Da var alle fastboende vejrø-beboere rejst fra øen.

Om denne ø – en af 78 beboede mindre øer i de danske farvande - kan man tænke:

Har der virkelig boet mennesker her?

Hvorfor slog de sig ned her i det hele taget? Hvordan har de mon klaret sig?

Hvorfor er de ikke bare flyttet et andet sted hen?

Hvorfor skrev jeg en bog om Vejrø?

Det faldt mig naturligt at opsøge materiale om denne ø af flere grunde. Den historiske interesse kom naturligt, da jeg er cand. mag. i historie. I mange år kom jeg jævnligt på øen. Jeg kender derfor stedet, naturen og husene rigtig godt. Øen har aldrig dannet rammen om en nævneværdig historisk begivenhed; men tanken om, hvordan livet og forholdene var før, faldt mig ofte ind. Da tidspunktet kom, hvor det var muligt at fokusere på dette spørgsmål, greb jeg muligheden.

Vejrø set fra luften. Foto: Pia Moth Kibsgaard

Hvordan skrev jeg bogen om Vejrø?

Det var via min gang i lokalarkivet i Saksøbing, at jeg blev præsenteret for Max Hansens arbejde ”Askø – Fejø – Femø – Vejrø, Skifter Fæster Tingbøger”, som foreligger på CD-ROM 2008. Her var spændende indblik i livet engang – også forhold på Vejrø var nævnt. Det fangede min interesse. Dermed begyndte indsamling af enkelte data på Nakskov Lokalhistoriske Arkiv, på biblioteket, i LFHS-årbøger og i særdeleshed på Rigsarkivet i København. Til sidst måtte disse informationer samles i en bog. (Bogen er anført i litteraturlisten).

Flygtige bosættelser på øen

Øen var bosted for kystjægere. Det ses af de fund, man stadig kan gøre i vandkanten. Senere var det jagtressort for kongen på den ellers øde ø. I løbet af Middelalderen blev øen beboet af bønder, som byggede gårde, medbragte kreaturer, heste og andet dyrehold. Antallet af gårde op gennem tiden lå fast på 4 til 5, medens antallet af huse svingede mellem 3 og 8.

Igennem tiden frem til den endelige affolkning i 1970’erne blev indbyggerne der maksimalt en generations tid, i enkelte tilfælde to generationer. Årsagen til fraflytning var da den voldsomme fattigdom, død, ødelæggelse af materiel og huse grundet de evindelige krige, som fejede hen over fastlandet; men så sandelig også over øerne.

Soldaterne tog al spiseligt, brugte døre og vinduer som brænde, hvorefter de efterlod Vejrø i elendighed.

Andre grunde til at flytte kunne fx være, at det var svært at betale sin tiende både til tiden og i det hele taget. Derfor kunne gården blive overgivet til en anden fæster. Fra 1693 til 1700 skiftedes i sognet Fejø og Vejrø ni til elleve fæstere ud om året.

Dyrkning af afgrøder var som altid afhængig af vejret, såsædens kvalitet, bondens dygtighed osv. Jorden på Vejrø blev betegnet som mager, og markerne var fyldt med små og store sten. Det var stort arbejde manuelt at flytte sten; men der kom nogle meget smukke stendiger på øen.

Transportproblemerne var gennem tiderne en anden afgørende faktor.

Befolkningstallet svingede derfor gennem årene. Det højeste antal indbyggere blev registreret i henholdsvis året 1860 med 70 og i 1925 med 76 indbyggere. Derefter gik tallet jævnt nedad.

Der er kun to familier Kastrup og Klausen/Clausen, som i 1800- og 1900-tallet var bosat gennem flere generationer. Klausen familien var den længst boende med endelig fraflytning i 1939.

De fastboende indbyggere var personer, hvoraf mange var født og opvokset på øen og derfor havde en følelse af at høre hjemme. Livet på øen var et stille, roligt, arbejdsomt dagligt liv med den

isolation, som i sagens natur følger af stedets beliggenhed. En også ensom tilværelse, som måske var sværere for de tilflyttere, som jævnt hen flyttede til øen. Blev de der næste år? Nej, til- og fraflytning skete ofte. Samtidig blev flere af husene til sommerbolig.

Selvforsyning og overlevelse

Beboerne på Vejrø var selvforsynende. De deltog i handel med dyr og afgrøder - en handel, som ikke kun foregik på Lolland, men varerne blev også sejlet til Tyskland og handlet der.

Ferskvandsforsyningen var etableret via brønde flere steder på øen, hvor vand kunne hentes. Lyskilden var frem til midten af år 1800 tællelys; derefter blev det petroleum. Elektricitet kom først til i 1950'erne; det betød, at nogle hushold ved hjælp af et batteri havde deres egne små elværker. Man fremstillede alt selv: joller, sejlbåde og fiskegrej. Der blev spundet og kartet garn, og der blev produceret mælk, fløde og smør.

Udviklingen betød, at der i begyndelsen af 1900-tallet blev etableret et mejeri og en købmand på øen, og inden da var skolen åbnet i 1884. Mejeriet og købmanden fungerede i omkring 40 år. Skolen måtte lukke i midten af 1960. Det var gennem tiden et lille og ikke mindst *isoleret samfund*, som afspejlede tiden. I de senere år blev der organiseret pengestrøm via handel på øen og et velorganiseret skolesystem i niveau med det øvrige Danmark.

Skolen og eleverne

Der er meget lidt materiale omkring degne og hjemmeundervisning inden 1700.

På Fejø var der undervisning; men hvordan og om børnene fra Vejrø har deltaget, har jeg ikke fundet nogen dokumentation for. Jeg ved, at en skolelærer boede på Vejrø i 1840, men om der har været privatlærer inden da, eventuelt betalt af vejrøboerne selv, er uvist.

Der foreligger en håndskrevet Protokol, en Autoriseret Dagbog gældende for begge klasser, yngste og ældste klasse, på Vejrø Skole underskrevet af Skolekommissionen for Fejø og Vejrø den 14. oktober 1926. Undervisningen var fælles for drenge og piger, men da det var en lærerinde, som ledede undervisningen på skolen, blev der ikke givet undervisning i gymnastik. Desuden fik pigerne mindst 4 timers ugentlig undervisning i håndarbejde i 6 måneder om året. Skolegangsordningen var halvdagsundervisning hver dag. Undervisningstiden var fra 1. november til februar kl. 9 til 15; den øvrige del af året undervistes fra kl. 8 til 11 og igen fra kl. 13 til 16. Undervisning i religion og

regning var på 3 timer hver pr. uge; dansk på 7 timer ugentlig; desuden undervistes i skrivning, historie, geografi, naturkundskab, sang samt anskuelsesundervisning. Der var 250 skoledage om året.

I 1900-tallet var det, frem til skolen lukkede, kvindelige lærere bortset fra i 1930'erne, hvor et ægtepar stod for undervisningen. Man kan spekulere på, hvor meget gymnastikundervisning, der var.

Transport – en udfordring med afhængighed af vejret

Altid var transport til og fra øen en vanskelig og krævende disciplin, om det var med langrorsbåde, sejlbåde, skibe, kuttere eller både, så kunne de ikke lægge til noget sted. Alting blev læsset og lodset på stranden ved Lammehavn på den sydvestlige del af øen. Når vejret, som kan være meget omskifteligt, ændrede sig, måtte al aflæsning/ pålæsning midt i det hele flyttes til den nordvestlige del af øen.

Øboernes egne både, joller og sejlbåde, skulle ligeledes ved pludselige vejrskift øjeblikkeligt flyttes fra Lammehavn til den fælles bådeplads på den nordvestlige side af øen. Dette skulle naturligvis ske om dagen som om natten. Opmærksomheden på vejret var en allestedsnærværende disciplin hos øboerne.

Ønsket i rigtig mange år var – en havn på Vejrø. Der blev arbejdet på det fra mange sider, men altid blev processen sat i stå. Politisk, ofte fra Fejøs side repræsenteret ved sognerådet, var viljen til at være med til at betale og gennemføre dette projekt meget lille. Sagen blev – sagt lige ud – slyttet gennem rigtig mange år.

Samtidig håbede øboerne også på ambulancefly så tidligt som i 1939! Der kom fly, når øen blev isoleret pga. isvintre, hvor der blev smidt forsyninger ned. Men flytransport ved sygdom blev aldrig en realitet.

Derimod var fremgangsmåden ved sygdom, at der fra fyret, som havde telefon, blev ringet til lægen på Fejø, som så blev fragtet over af øboerne. Eller at ambulancen kom til Kragenæs, medens postbåden eller vejrøboerne selv sejlede patienten derover.

Det foregik med robåde, små sejlbåde eller skibe. Ingen af de større både kunne lægge til på Vejrø, så alt måtte flyttes fra den store båd over i en mindre. Det drejede sig om kvæg, brænde, bygningsdele, kister m.m.

Endelig i 1951 blev der anlagt en anlægsbro med havneplads. Nu kunne skibene lægge til. Det blev i 1960 til ønsket om en læmole, da anlægsforholdene pga. vejret stadig var vanskelige.

På dette tidspunkt tyder alt på, at Vejrø-beboerne var udtrættede af disse vedvarende transportproblemer. Flere valgte at sælge deres ejendom til grosserer Wulff Møller, som på det tidspunkt

Havnen på Vejrø. Foto: Pia Moth Kibsgaard Kjær

ejede Nygaard, hvorefter de fraflyttede øen. Noget tyder dog på, at Wulff Møller også blev træt af de langtrukne forhandlinger, som aldrig førte til noget. Han solgte i hvert fald alt i 1965.

Den længe ønskede havn kom først i 1977 under Roland Piszczeks korte ejerskab. Det var for øen en omvæltende tid. Samtidig med anlæggelsen af havnen, blev der indlagt el og vand i husene.

Der blev gravet kilometervis af drænrør ned. Der blev organiseret jagt med bygning af et fasaneri, og landingsbanen blev udvidet til 625 meter.

Ejerne samt husene

Forholdet omkring ejerne på Vejrø og husenes tilstand og beskaffenhed fylder hele 13 sider i bogen. Personer og bygninger fortæller indirekte en historie om øen og samfundsforholdene. Husene blev bygget, ødelagt, misligholdt, brændte; noget blev genopbygget for igen at gå i forfald.

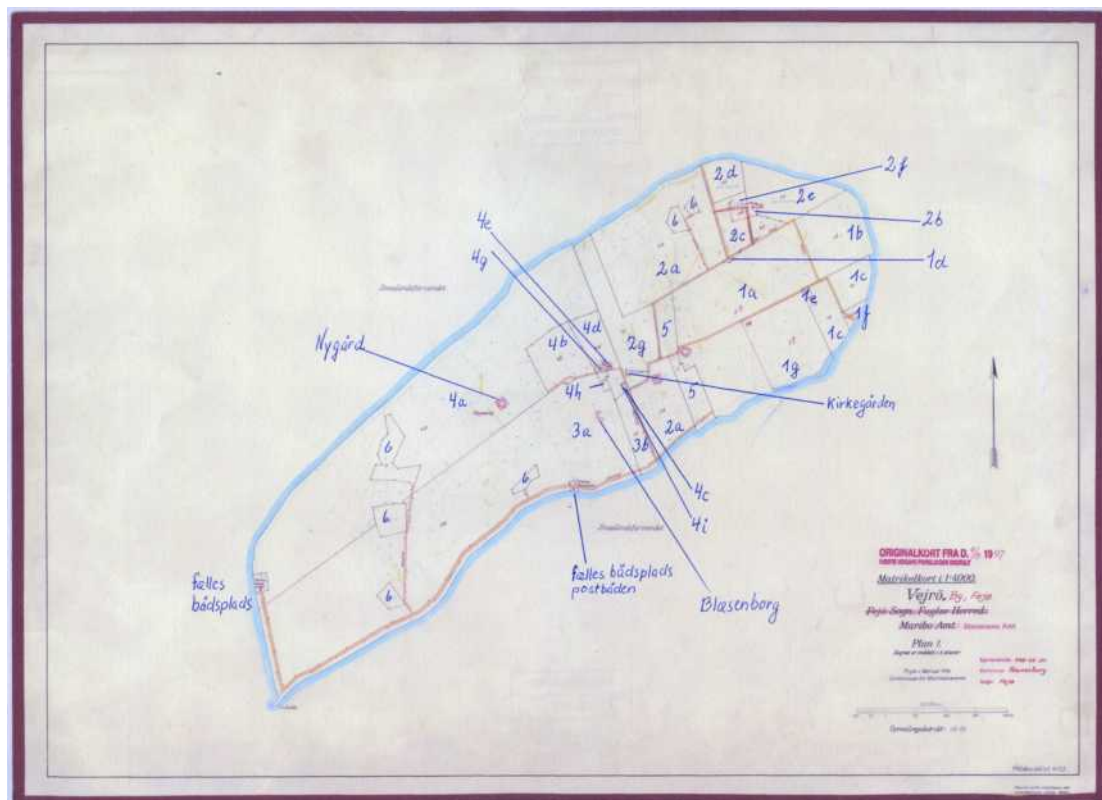
Det ældste hus, som var det eneste med bindingsværk, var ”Blæsenborg”, som stadig frem til 2005 blev anvendt, hvorefter det blev nedrevet. Der findes heldigvis nogle få billeder af nogle af husene; deriblandt postkort med fx det fine billede af købmandens hus og mejeriet, helt på åbent land. I dag er træerne meget høje, og kun købmandens hus er tilbage.

En beretning om et forhold, da grosserer Hans Lembcke ejede øen: Han kom der sjældent; men hans to sønner huskede nogle få besøg på øen. Der var to heste, som hed Klaus og Ole, opkaldt efter

dem. Grosserereren fik jævnligt regning på foder til hestene fra bestyreren. Efterhånden syntes han, at de regninger var vel store. Da han aflagde besøg på øen, opdagede han, at bestyreren havde sin egen plan: Der var opdræt på 10.000 høns, medens hestene var radmagre.

Under Wulff Møllers ejerskab blev jordlodderne lagt sammen og drevet under ét med hjælp af moderne landbrugsmaskiner. Da blev 160 tdr. land dyrket, medens frugtplantagen blev bortforpagtet til en frugtavler Robert Jensen, Sorø. Han ansatte en bestyrer til den daglige drift. Landbrugsdrift blev vanskeliggjort af øens lave højde over havet. Der samlede sig vand i lavningerne, hvilket drænsystemerne havde svært ved at fjerne. Disse forhold sammen med de dyre transportudgifter og problemerne med anlæggelse af en læmole for anlægsbroen fra 1951 resulterede i, at hele ejendommen blev solgt til E. Nobel.

Under Nobels ejerskab blev strukturen på øen igen ændret. Nu blev 70 stk. Hereford kvæg og 70 får hentet over fra fastlandet til græsning på en stor del af arealet. Frugtplantagen blev nedlagt, trods en del af den var nyplantet. Det ser ud til, at Nobel søgte en model, som ikke krævede nævneværdig pasning.

Matrikelkort over Vejrø. Kilde: Matrikelkort på nettet.

Fyret fra 1846

Fyrtårnet fra 1846 er en markant bygning på øen og har stadig sin funktion. Frem til midten af 1970'erne blev fyret passet af skiftende fyrmestre, de senere år af en fyrpasser. I 1980 blev driften automatiseret.

I sommeren 1963 rejste både fyrpasser Niels Skriver og fyrassistent Lundkvist. (Det smukke hus tæt på fyret, fik sit navn af Niels Skrver). Dermed var kun én fyrpasser, Johan Jensen, tilbage. Fyrets storhedstid som arbejdsplads med opsyn over strand og farvand, som ramme om de ansattes familieliv og dets betydning for indbyggerne på Vejrø var slut.

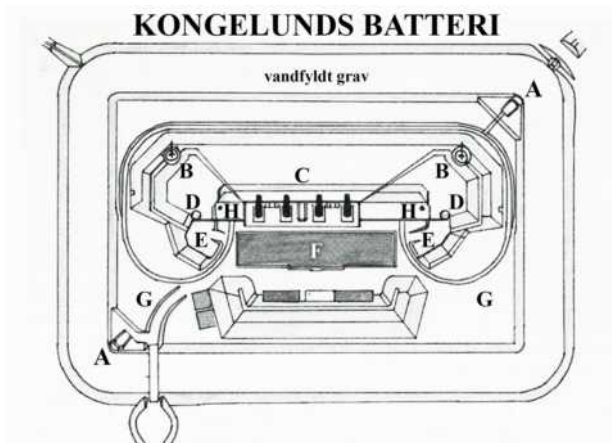
Livet omkring fyret i disse ca. 130 år vekslede mellem begivenhedsrige og meget rolige perioder. De dramatiske situationer kunne være, når et skib gik på grund eller forliste. Dem er der flere registrerede af gennem årene. Der er også episoden, hvor fyrmesteren måtte operere en person for blindtarmsbetændelse under vejledning *over telefonen* af lægen på Fejø. Vejrforholdene gjorde det umuligt for lægen at nå frem.

De ansatte var statsansatte. De fik fast løn, bolig og jord at dyrke. Desuden var der privatlærer til deres børn, indtil en skole blev etableret på øen.

Fyrmestrene var også både strandfogeder og toldopsynsmænd; derudover var fyret i mange år det eneste sted med telefonkontakt til omverdenen. Derfor var fyret ved sygdom eller andre ulykker en særlig vigtig kommunikationsvej.

Undervejs i arbejdet med bogen dukkede pludselig rigtig interessante informationer op om, at Vejrø op til 1. Verdenskrig havde været stærkt inde i planerne for forsvaret af det danske farvand.

Ser man på øens beliggenhed er logikken indlysende. Her drejede planerne sig om at bygge et Vejrøfort. Det skulle være armeret med kanoner til beskyttelse af minefelter, som i en krigssituation skulle lægges ud i farvandet mellem Storstrømmen og Smålandshavet. Vejrøfortet kan have været identisk med Kongelunds Batteri.

- A. Kaponierer (rekylgeværer og projektører)
- B. 47 mm kanoner
- C. Haubitsbatteri
- D. Kikkertstationer
- E. Standpladser for 75 mm kanoner
- F. Barakke
- G. Skinnespor for projektører
- H. Afstandsmåler

Personhistorier

Der er personer, som har efterladt spor – også her. Ikke fordi de har ønsket det, men fordi et dokument er bevaret, og derved har en flig af deres liv kunnet fortælles.

Der er den lille nøgne pige på 9 år, som kom til en bonde på Fejø. Hun var hans hustrus søster. Men det tredje år drog pigen uden videre af sted til Vejrø, hvor hun slog sig ned hos Peder Tielsen – helt alene og uden videre, i et samfund, hvor alt blev lagt mærke til lokalt og omtalt på birketing. Det blev denne hændelse også senere, derfor kender vi til det.

I 1713 fremstod en Jørgen Borre for retten med en speciel regning: Jørgen Pedersen skyldte ”hans hustru to års tjenesteløn og for et andet år.” Jørgen Pedersen svarede, at hun aldrig var fæstet hos ham, men at hun alene boede i hans hus af medynk. Hun var ”nøgen og udi andre måder i hovedet bedrøvet.” Derfor tog han hende til sig, men havde ”ingen nytte eller gavn af hende.” Hun var så løbet til en anden gård, hvor hun ikke kunne få tjeneste, og før han vidste af det, var hun taget til Vejrø hos Peder Tielsen. Hun fik da af sin søster en hue, 3 par hoser, 2 par vanter og et blågarnsforklæde. Afgørelsen blev, at pigen, nu Jørgen Borres hustru, skulle møde på tinget for at oplyse, om hun havde fået tøjet eller ej.

Maren Albretsdatters hus blev grundigt beskrevet i skiftet efter hendes død. Det giver et spændende og meget detaljeret indblik i, hvilke ting en ejendom på den tid kunne være i besiddelse af. Det var et særlig rigt udstyret hjem med blandt andet: Kande, lysestage og pottes af tin, lysestager, strygejern og kedler af messing, 10 hollandske tallerkener, 7 overdyner, 8 underdyner, 13 hovedpuder, hørlagner, himmelseng, egesengsted, egekiste, spinne stol, gryder, malmpander,

brændevinskedel osv. Husdyrholdet var på 4 køer, kalve, 3 unge stude, 2 fedekalve, 2 mælkekalve, 13 får, grise, gæs, 2 heste og et føl, sejlbåd med behørigt segl og redskaber, i alt et bo på 414 Sletdaler – og det på en udfordret ø. Meget tyder på, at familien beboede Blæsenborg.

Sygdom og ulykker ramte også her. Jeg har berettet den triste historie om fyrmester Humbles hustru, som blev syg og opereret for kræft i venstre bryst. Derefter fik hun en melankolsk depression med indlæggelse på Oringe ved Vordingborg. Inden da havde hun forsøgt selvmord med karbolsyre. En skæbnefortælling ud af sikkert mange andre typer ulykker og tragedier.

Niels Stenfeldt nævner den sorg, et forældrepar havde på Fejø i 1742, hvor et to-årigt barn var faldet på hovedet ned i et kar med ”en Otting Malt”. Barnet blev øjeblikkelig kvalt.

Kirkegården

Kirkegården blev anlagt af øboerne selv i 1890. Efter i årevis at have transporteret kister til Fejø må det have været en stor lettelse og glæde, at man nu kunne blive stedt til hvile på den ø, hvor man havde levet sit liv..

Kirkegården på Vejro. Foto: Pia Moth Kibsgaard Kjær

Afslutning

På en sådan mindre ø har det altid været et arbejdsomt liv med rigelige gøremål underlagt det meget omskiftelige vejr - og den isolation vejrforholdene i perioder udsatte beboerne for. Samtidig oplevede de stilheden, det rolige enkle liv og naturen. Levevilkårene var stærkt udfordrede af transportproblematikken til og fra øen. Alting blev dyrere, når det skulle transporteres fra og til øen.

Det blev den endelige faktor, som gjorde, at udtrættede Vejrø-indbyggere endeligt og fuldstændigt fravalgte øen, solgte deres huse og søgte en ny hverdag et andet sted.

De personer, som søgte og så udfordringer, forretning, eventyr og ferieparadis, både for sig selv og for andre, var dem, som opkøbte ejendommene og jorden.

Der blev i første omgang etableret æbleplantage med eksportsalg for øje. Siden blev det en ferieø med jagt. Derefter med nyanlagt havn en helhjertet satsning på jagtselskaber og gæster.

Siden kom nye ejere, som ønskede at skabe et paradis for naturelskere, en grøn oplevelse.

Det seneste tiltag er tilbud om gourmetoplevelser i smukke, nyrenoverede huse. Øen afspejler gennem alle tider det omkringliggende samfund, som del af det, og som sig selv, med de muligheder, den beliggenhed, lige denne ø har.

Pia Moth Kibsgaard er uddannet cand. mag. i historie og fransk. Hun har i en kort årrække undervist med den baggrund.

Hun har desuden i mange år arbejdet som sygeplejerske på flere hospitaler og speciallægeklinikker i Danmark, men også vikarieret i Grønland og Norge.

Hun har de seneste år haft sin gang på Lokalhistorisk arkiv i Sakskøbing, hvor fokus har været på slægtsforskning. Projektet omkring Vejrø har været undervejs siden 2017 med kilde-forskning mest på Rigsarkivet. Hun er jyde, men flyttede til Lolland for 21 år siden med sin familie.

Litteratur

Acton Friis: "De danskes øer", 2. Udgave, Bind II, s. 296, Grafisk Forlag København 1965 (først udgivelse af de 3 Bind i årene 1926 – 28).

Christensen, Lars: "Svenskekrigene 1657 – 60, Danmark på kanten af udslettelse", 2018, Kristelig Dagblads Forlag, ISBN13: 9788774673941.

Det Statistiske Departement: "Statistiske undersøgelser", nr. 10, "Folketal, areal og klima 1901-60", København 1964.

Fejø Kommune, Kasse- og Regnskabsudvalg: Revisionsprotokol (1964 – 1970) 13 – 78 – 13-87: m.m. Rigsarkivet, København.

Fejø Kommune, Fejø Kommunale Havne og Broer: Diverse sager vedr. broafgifter og Vejrø Anløbsbro (1930 – 1962) 66-3: Rigsarkivet, København.

Folketællinger, online www.sa.dk

Fyrhistorie
<http://www.skagenlokal.dk/skagens-fyrs-kronologi-1560.html>

Hansen, Max: "Askø – Fejø – Femø – Vejrø, Skifter Fæster Tingbøger", udarbejdet af Hansen, Max, Ohm-Hieronymussen, P. og Nørgaard-Pedersen, Kirstin, CD-ROM 2008, Eget Forlag. ISBN 978-87-987887-2-0.

Jensen, Erik Aalbæk: "Livet på Øerne, Smålandshavet og Nakskov Fjord", Gyldendal 1981.

Kibsgaard, Pia Moth: "Vejrø". En historisk beretning om en ø i Smålandsfarvandet. 2019. 61 sider illustreret. Eget forlag. E-mail: mothpia@gmail.com

Kongelunds Batteri: "Befæstningsanlæg i Dragør", af Husted, Erik, 1980. Arbejdsgruppen til bevaring af Københavns Befæstning. Historisk arkiv Dragør.

Lembcke, Birte: Samtale 3/5 – 2020.

Lolland-Falsters historiske Samfunds Årbog MCMCI, 1953 Brøndegaard, V.J: "Krigsassessoren paa Vejrø og hans slægt"

Matrikelkort, <https://hkpn.gst.dk/>.

Marineministeriet, Admiralitetskontoret: Diverse ældre sager: Trællenæs fyr (1901 – 1913) 46: mm.

"Ny Dag", lørdag d 24 december 1955, nr. 300 – 55. Årgang: "Vi møder Amandus og lærer livet at kende paa den lille Sydhavsø". Nakskov Bibliotek.

Nykøbing Falster Amt: Nykøbing Slot Jordebog (1661 – 1661) 1: Peder Teisen, Auktionsnr. 86, Weijeroe.

Rentekammeret Danske Afdeling, Fyns stifts renteskriverkontor: Vedr. godssalg på Fejø, Femø, Askø og Vejrø (1766 – 1768) 2244-231:

Rosendahl, Allan: "Vejrø fra Oldtid til Nutid". 1963, Hovedopgave Lærerseminariet.

Statshospitalet i Vordingborg (Oringe): Indlæggelsesprotokol, mænd og kvinder (1858 – 1915) 4: 1891 4026 – 1915 6778, Rigsarkivet, København.

Statshospitalet i Vordingborg (Oringe): Journaler, kvinder (1891 – 1976) 2: 1892 4201 – 1894 4345, Rigsarkivet, København.

Stenfeldt, Niels: "Træk af livet på Fejø i svundne tider", 1931, Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog, 1957.

Skøder, Panteprotokoller og ejendomme:
Fejø Birk, Realregister: 1. sæt: Fejø Birk
Fejø Birk, Realregister: 2. sæt: Fejø Birk
Online www.sa.dk, Rigsarkivet.

Retten i Nakskov, Nakskov Tinglysning, Omskrevne tingbogsblade (1927 – 2000) 4: Vejrø By, Fejø m.m., Rigsarkivet, København.

Retten i Nakskov, Nakskov Tinglysning, Genparter af adkomst- og servituddokumenter (1927 – 1976) 12: Fejø, Vesterby 1 – Vesterby 16ø mm., Rigsarkivet, København, ISBN 8019192501

”Uddannelsessystemet i tal gennem 150 år, Undervisningsministeriet 1848 – 1998.”
Udgivet i forbindelse med undervisningsministeriets 150 års fødselsdag.
<http://static.uvm.dk/Publikationer/1998/150.pdf>

Vestlollands Avis: onsdag d 14. juni, 1939: ”Indtryk fra Vejrø, hvor Tiden staar stille”, af Erik Jørgensen. Nakskov Lokalkiv.

På internettet:

<http://fyrtarne.dk/>

<http://www.skagenlokal.dk/skagens-fyrs-kronologi-1560.html>

<https://www2.skovognatur.dk/udgivelser/2001/87-7279-320-1/helepubl.htm#Oversigt%20over%20de%20fredede%20fyranl%C3%A6g>

<https://www2.skovognatur.dk/udgivelser/2001/87-7279-320-1/helepubl.htm#1747-1>

<https://fejoe.info/> ved Kim Hansen

<http://static.uvm.dk/Publikationer/1998/150.pdf>

<https://arkiv.dk/vis/4395626>
Kongelunds Batteri, med tilladelse af Erik Housted

Gustav Wied og Lolland

“*Havde jeg Magt dertil, gjorde jeg ubetinget Na'sko' til Danmarks hovedstad!*”¹

Af Eskil Irminger

Forfatteren Gustav Wied var født på Holmegaard i Branderslev lige nord for Nakskov i 1858. Han flyttede fra Lolland som 17-årig, men han bevarede livet igennem erindringen om fødeøen og det, han selv kaldte ”det herligste afsnit af mit liv”. Erindringerne fra Holmegaard og Lolland og personer herfra kan spores i en række af forfatterens værker, og forfatteren selv genspejles i hans alter ego: toldkontrollør Knagsted fra Knagsted-trilogien - ”en af de mest fængslende figurer i dansk romanlitteratur” - der undergår en påfaldende forvandling fra første til tredje bind.

Man kan finde spor af Gustav Wied mange steder i Danmark. Han har boet i Stege og i København, været huslærer på Overgaard ved Mariager og boet så langt mod nord som i Sæby - men den by, han af de fleste forbindes med, er dog Roskilde, hvor han boede fra 1897 og indtil sin død i 1914, og hvor han blev begravet på Gråbrødre Kirkegård. Lige over for Gustav Wieds Plads i byen ligger det (nu fredede) store hus (”Kastellet”), som han lod bygge i 1899-1900, i Hersegade ligger Gustav Wieds Vinstue, Roskilde Museum ejer mange effekter med tilknytning til ham og hans forfatterskab, og en bronzebuste af ham, opstillet på hjørnet af Sankt Ols Gade og Domkirkestræde, minder de forbigående om byens berømte søn.²

Så man kan spørge: Hvorfor overhovedet beskæftige sig med Gustav Wied i en årbog for Lolland-Falsters Historiske Samfund? Svaret - som i det mindste mange fra Lolland-Falster kender - er, at Gustav Wied var lollik. Ganske vist flyttede han fra øen og ind til København som 17-årig, men han boede dog lige så længe på Lolland som i Roskilde. Da han kort før sin død begyndte at nedskrive sine ”Livserindringer” (som han med et glimt i øjet gav den paradoksale titel *Digt og Virkelighed*), kaldte han barndommen for ”himmelblaa” – og indtrykkene fra hans barndom og opvækst (”det herligste Afsnit af mit Liv”³) prægede ham for livet og kan genfindes i mange af hans værker.

Barndom på Holmegaard

Begge Gustav Wieds forældre var fra Lolland-Falster. Faderen Carl August Wied (1820-1914) var tredje generation lollik, mens moderen Catharina Caroline Wied, f. Boesen (1831-1910), var

falstring, datter af en fuldmægtig på stiftamtmandskontoret. Faderen var landmand ligesom både faderen og farfaderen før ham, mens moderen var bybo, opvokset i Nykøbing.

Parret blev gift d. 16. april 1853 og flyttede ind på Holmegaard, som Carl August Wiedes far, Søren Carl Wied, havde købt samme år for 58.000 rigsdaler, og denne gård kom i de næste tredive år til at danne rammen om den stadigt voksende families liv. Gården, der ligger i landsbyen Branderslev et par km nord for Nakskov⁴, var med sit tilliggende på 126 hektar jord en af egnens største og gav, som alle store gårde dengang, arbejde til et betydeligt folkehold.

Holmegaard, Gustav Wiedes barndomshjem, opført 1834, i familien Wiedes eje 1853-1890.

Efter seneste ejerskifte (2017) indrettet til Bed & Breakfast (åbnet 2020) (Foto: Åse Irminger 31. juli 2020)

D. 26. februar 1854 fødtes her parrets første barn. Han blev navngivet efter begge forældrene (Carl Boesen Wied), men de følgende tretten år kom til at stille flere krav til forældrenes kreativitet, idet der kom yderligere ti børn til – tre piger og syv drenge. Gustav (Johannes) Wied blev født d. 6. marts 1858 som nr. fem af de elleve børn, men da tre af børnene (heraf to af pigerne) døde som små, voksede Gustav reelt op som nr. tre af otte søskende – hvor den sidste (Svend) kom til i 1867. Der var naturligvis meget arbejde at se til for faderen på en bedrift af Holmegaards størrelse, og den

unge Gustav blev fra sin tidligste alder stærkt knyttet til moderen. Hun kunne fortælle de dejligste historier, og såvel hendes erindringer⁵ som bevarede breve fra hende vidner om et betydeligt fabulerende talent.⁶ Gustav havde arvet hendes interesse for fortællinger og digtning, og han begyndte allerede fra 13-års alderen at nedskrive digte i små notesbøger - hvilket afstedkom bemærkningen fra faderen: ”Ja, du har det jo fra Trine, hun er ogsaa tosset.”⁷

Carl Wied (Gustav Wieds far) med sine otte børn ca. 1870. Gustav sidder forrest ved siden af sin eneste overlevende søster Alexandra ("Alex") - som til gengæld blev den længstlevende af de elleve søskende (1862-1952). (Det kgl. Bibliotek)

Sønnens små skrivelser bragte kun mor og søn endnu tættere sammen. Hun var den eneste, der tog Gustavs digtning alvorligt, støttede ham og lærte ham at være ligeglad med den kritik, som den unge digter blev udsat for, når hans ”Muse havde lakseret”, som hans ældre brødre uærbødigt kaldte det.⁸ Hun vækkede det i ham, som han i sine erindringer kaldte ”Den Anden”: den indre stemme, der var medvirkende til, at han turde holde fast i forfatterdrømmen. Livet igennem beholdt han denne indre stemme – ”som var mit Jeg delt i to Jeg’er, mig selv og *Den Anden*, og saaledes, at hver Gang, der gaar mig noget imod, tager *Den Anden* straks Affære og siger: Ja, hvad kommer det i Grunden dig ved!”⁹

Foto: Catharina Wied (Catha, Trine), Gustav Wieds elskede mor, som ung. (Det kgl. Bibliotek)

Skolegang og læretid og afsked med Lolland

Skolevejen var lang: Gustav blev sendt til Realskolen i Nakskov, hvilket betød to daglige spadsereture på hver trekvart mil - og vejen ud skulle tilbagelægges inden kl. 8! Skolen blev bestyret af pastor Lund (”senere Provst og Landstingsmand”).¹⁰ Han bar øgenavnet ”Nas”, men var ifølge Gustav Wied ”en elskelig Mand”. Lærerne var også forsynet med øgenavne: Langhalm,¹¹ Jyden og Tesse. ”Meget godt er der maaske ikke at sige om den Skole”, anfører forfatteren, men i det mindste ”Tesse” øvede en vis indflydelse på drengen, idet han i 1898 blev modellen til overlærer Møller i teaterstykket *Første Violin*.¹²

Foto: Den unge boghandlerlærling Gustav Wied, fotograferet ca. 1876 efter flytningen til København. En blød, ung mand fuld af romantiske drømme (Roskilde Museum)

Carl August Wied havde en naturlig drøm om, at en af hans store sønner med tiden skulle overtage Holmegaard – men Gustav var ikke ligefrem den oplagte kandidat, lille og spinkel, som han var.¹³ Da han ikke alene var sørgeligt uskikket til landmandslivet, men oven i købet havde digternykker, blev han efter konfirmationen d. 20. april 1873 i Sankt Nikolai Kirke og afsluttet skolegang sat i lære som boghandlermedhjælper hos Peter Jansen, leder af Thierrys Bog- og Papirhandel,

beliggende Axeltorv 8 i Nakskov. Han fik kost og logi her, men omgivelserne var en markant omvæltning fra Holmegaard: Skal man tro *Digt og Virkelighed*, fik han nemlig anvist soveplads i bunden af et klædeskab, hvor han tilbragte nætterne ”sammen med et Stearinlys og to Knagerækker”!¹⁴ Dette er dog måske mere digt end virkelighed; andetsteds giver forfatteren en mere detaljeret beskrivelse af det ganske vist ikke imponerende logi, der var ”født Garderobe eller Klædekammer og fik sit Lys gennem et firrudet Vindue i Loftet, der igen møjsommeligt maatte suge Sol af to diminutive Tagvinduer.”¹⁵ Han var dog ikke læretiden ud hos Thierry, idet han allerede i 1875 skiftede til Frederik Wøldikes boghandel i Skindergade i København. Her flyttede han ind hos sin tante Marie i Dronningens Tværgade 56, hvor også hans to ældre brødre, Carl og John, boede – og herefter ophørte Gustav Wied med at have fast adresse på Lolland.

Der var dog fortsat noget, der hed ferie for den unge lollik, og kapitel 21 (”Ferie”) i *Digt og Virkelighed* sammenfatter Gustav Wieds store kærlighed til barndomslandet. Heri beskriver han stemningen, når han som ung boghandlerlærling tog rejsen hjem til Holmegaard fra København. Turen var lang, men især fra Nykøbing F. forløb den som én stor fest med den nyanlagte jernbane over Lolland (og med en ekstra attraktion undervejs i form af ”en *Dame*-stationsforstander” i Søllested!)¹⁶ Hjemme på Holmegaard blev der kræset op for den hjemvendte søn, inden turen gik tilbage til storbyen og det daglige slid i forretningen - et år havde faderen endda indrettet et loftskammer til Gustav ”til at sidde og digte i”.¹⁷

Den ældste bror Carl arbejdede i nogle år som forvalter på Holmegaard, men i 1884 blev han ansat som inspektør ved den nyopførte sukkerfabrik på Møn. Da den næstældste søn, John, samme år afsluttede sin polytekniske uddannelse, opgav faderen at føre gården videre selv, og sidst i 1884 flyttede Carl August og Catharina Wied til København, og Holmegaard blev forpagtet bort for så endelig i 1890 at blive solgt til Peter Holger la Cour for 200.000 kroner.

Fortsat kontakt med fødeøen

Gustav Wied havde fortsat forbindelse til fødeøen, også længe efter at forældrene var flyttet til København. Da hans senere hustru Alice (Tutein) blev gravid med parrets første barn (og parret altså endnu ikke var gift), måtte fødslen foregå langt fra hendes familie i Nordjylland, og her valgte

den vordende far af flere grunde at lade det ske i den modsatte ende af landet, og således blev sønnen Johan (Sofus Herman) født d. 31. august 1894 i landsbyen Rolykke i det daværende Købelev Sogn. Men Alice var ikke sendt ud til helt fremmede mennesker: Gustavs gamle barnepige Mine Henriksen tog sig af hende både i tiden op til og efter fødslen.

I den lange ventetid førte de kommende forældre en omfattende korrespondance, og her kan man også læse, hvor meget Gustav Wied fortsat hang ved barndomsegnen. D. 19. juli 1894 skriver han således fra Bangsbo ved Frederikshavn: ””Svingelen” – ak, dette Navn haler talrige Minder fra min pureste Ungdom! I Mark fik vi, og saa af sted! Fra lysen Morgen til dunkel Aften støvlede vi rundt derude. Og saa hjem over Moser og Enge! Saa Du ikke nogle gamle Nakskovitter derude? Viste Mine Dig ikke gamle Kendinge?”¹⁸

Foto: ”Forlovelsesbillede” af Alice Tutein, 23-årig godsejerdatter fra Høgsholt mellem Hjørring og Frederikshavn, med egenhændig hilsen til Gustav Wied. Forbindelsen mellem dem blev skabt gennem en fælles veninde, den senere så kendte forfatter Agnes Henningsen (Salicath)

Ifølge *Digt og Virkelighed* var han sidste gang hjemme på fødeøen i 1911 og gik da op og satte sig på den samme store sten ved Branderslev Kirke, som han og moderen så tit havde siddet på sammen, når de havde brug for at komme lidt væk fra arbejdet på gården og dele deres fælles glæde ved det, faderen kaldte ”tossierer”.¹⁹ Det er uden tvivl sandt, når Johan Wied i et langt senere avisinterview fortæller, at faderen aldrig glemte Lolland ”og aldrig Nakskov og Branderslev. Det levede alt sammen i ham til hans sidste Time...”²⁰

Betydningen af Lolland i Gustav Wieds produktion

Gustav Wied flyttede nok bort fra Lolland, men øen levede fortsat i ham og kan spores rundt om i hans værker, tydeligst i begyndelsen af hans forfatterkarriere. Hans første novellesamling, *Silhuetter* fra 1891, rummer person- og stemningsskitser fra fødeøen, helt ned til stednavne som Vintersborg, Gottesgabe og Branderslev. *Barnlige Sjæle* fra 1893 tager derimod meget tydeligt sin lokalkolorit fra Møn, hvor han i lang tid boede hos storebror Carl i dennes tjenestebolig i Lendemarke. Den gamle idylliske købstad Stege (kaldet Fjordby) kommer således til at danne rammen om de mange skildringer af samfundets store og (især) små skæbner i *Barnlige Sjæle*.

GUSTAV WIED:

Barnlige Sjæle,

*Til en nyvækket Mand og en omvendt
Kone fra en oldt Lunge i en god Mening.
Arvidsigel*

30 Marts 1893.

København 1893.

Jakob H. Mønsa's Forlag

Omslaget til *Barnlige Sjæle* (1893), tegnet af Frederik Hartvig, mere end antyder lokaliteten: Fortælleren fra Lolland har midlertidigt taget ophold på Møn. Det er Steges gamle middelalderlige byport, der er motivet, og en række af de beskrevne miljøer i bogen kan stadig findes. Som det fremgår af dedikationen, var bogen en gave fra forfatteren til storebror John. (Gengivet efter RB 3, billedtekst 78)

At Gustav Wied var særdeles bevidst om sit udgangspunkt fremgår tydeligt af et interview, han gav i anledning af sin 45-års fødselsdag i 1903: ”Jeg er selv Bonde. Min Far var Proprietær ovre paa Lolland, hans Far og hans Far igen var Forpagtere og Gaardejere. Det er derfor, jeg bliver saa rasende - hvad Folk skriver om mig i Aviserne er mig ligegyldigt - men jeg bliver saa rasende, naar de skriver, at mine Bønder er Karikaturer. Fanden brodere mig, hvordan kan de Mennesker vide det, de kender ikke de Folk. De gaar spil-lys-levende rundt alle sammen. Jeg har kendt dem fra min Barndom.”²¹ Og videre siger han om disse mennesker: ”De er meget ejendommeligere end Købstadsfolk, og saa er der dette dejlige Dansk, som disse Bønder og Husmænd snakker, det tørre, lune ved dem.” Folk på landet står ifølge forfatteren i modsætning til folk i København, da de ikke er ”slebne efter samme Mønster” - ”de har mere Spillerum for deres Ejendommeligheder.”

”Dette dejlige dansk”, som Gustav Wied nævner, hang tilsyneladende også lidt ved ham selv. Johan Wied fortæller, at faderen talte lollandsk ”lige til sin Død”²², og henviser her også til klassekammeraten Holger Rørdams erindringer. Heri har vennen beskrevet, hvordan han ofte fulgtes hjem med Johan og derfor også mange gange traf faderen: ”I Begyndelsen var ogsaa Wieds ”udenlandske” Accent mig paafaldende; jeg tilskrev den hans mange rejser i Udlandet, indtil jeg en skønne Dag blev klar over, at det var Resterne af lollandsk Dialekt.”²³

Rundt om i hans værker kan man finde eksempler på det lollandske sprog, mest gennemført måske i satyrspillet *Døden* fra 1897.²⁴ Jægermester Krüger fra *Knagsted* er et andet eksempel, men tydeligst tegnet står nok Faareper fra Wieds første novellesamling *Silhuetter*. Her demonstrerer Wied både psykologisk indsigt og et eminent sprogøre i gengivelsen af Faarepers replikker som hans undskyldning, da fortælleren bebrejder ham hans afstraffelse af hunden: ”Kandedat – hva’ er vi Gu’s Skavelser, Kandedat, naar der er No’et, der trykker indvendi’?”²⁵

Levende modeller bag Wieds litterære skikkelser?

Ligesom Gustav Wied havde svært ved helt at forlade Lolland, havde han også svært ved at aflægge sin egen identitet. Fortælleren (”Kandidaten”), der binder historierne sammen i *Silhuetter*, hedder Johannes (forfatterens mellemnavn), og i *Barnlige Sjæle* hedder fortælleren/forfatteren Weis (!) og kommer fra Lolland, hvor hans far var forpagter på Rugholm.²⁶ Og i historien ”Et Gravøl”,

indkapslet i den sidste historie ”Afslutning”, optræder en Georg Johannes Weber – som selvmorder, godt tyve år før virkelighedens Georg Weber realiserede projektet!

Wiedes debut som romanforfatter udkom i 1895 under den lidt paradoksale titel *Ungdomshistorier*. Her hedder hovedpersonen Gunnar Johannes Warberg, men man er intetsteds i tvivl om personen bag det nødtørftigt camouflerede navn, der drømmer sig tilbage til barndommen ”derhjemme paa den lollandske Gaard med de hvide, kalkede Længer.”²⁷ Wiedes romandebut er reelt kun en let maskeret selvbiografi, skrevet tyve år før *Digt og Virkelighed*.

Men én ting er de selvbiografiske elementer, noget andet forfatterskabets mange forskellige skikkelser. I en kronik om Marcel Prousts romanværk ”På sporet af den tabte tid” beskrev Jacob Paludan den franske forfatters arbejde med at skabe en sammenhængende romanfigur. Han drog her en parallel til det moderne samlebånd fra bilfabrikkerne: ”Ingen vil være i tvivl om, at de skildrede personer ligesom biler er ”samlede” af smådele, småiagttagelser tusind steder fra.”²⁸

Det samme gælder Gustav Wiedes figurer: De er afgjort dannede efter levende modeller, men hans skikkelser er sjældent gengivelser af blot én person, men gerne sammenstykket af flere. Alligevel mente mange læsere at kunne genkende bestemte skikkelser i hans omfattende persongalleri og afsløre deres mere eller mindre skjulte sande identitet – således er den unge pige Ellen og hendes to mostre, Clara og Hertha Bülow (”Tante Et og Tante To”), fra Wiedes uopslidelige enakter *Skærmydsler* fra 1901 påstået identificeret igen og igen med forskellige resultater.

Et væsentligt indblik i Gustav Wiedes forfatterskab får vi gennem det tidligere omtalte avisinterview fra 1941, som hans ældste søn Johan giver signaturen ”Møl”. I dette udtaler sønnen bl.a.: ”Far var Lollik, og han blev aldrig andet end Lollik. I alle hans Bøger vil man paa den ene eller den anden Maade finde Noget af Hjemstavnen, og Modellerne til de allerfleste i hans omfattende Persongalleri var alle Lolliker for Herren, eller rettere var Nakskovitter og Vestlolliker.” Ifølge sønnen har faderen selv bekræftet dette over for ham, og Jens E. Møller går gerne ind på ideen og ser sig derfor i stand til at konkludere, at ”hele Gustav Wiedes verbale Vid og bittersøde Satire er Blomster, der er groet af lollandsk Folkesind og Folkelune.”²⁹

”Paa [Holmegaard] levede der en Samling af Originaler”, skriver Gustav Wied i *Digt og Virkelighed*.³⁰ Først og fremmest Faareper og hans schæferhund, Judas Ischariot, men Wied opregner også skikkelser som Rasmus Kukker, Niels Lente, Per Knak, Vorte-Ane, Henrik Loppe og brødrene Jens og Lars Due, som alle har bidraget til det omfattende senere persongalleri i både de

tidlige novellesamlinger som *Barnlige Sjæle* (1893), *Menneskenes Børn* (1894) og *Lystige Historier* (1896) og i romaner som *Slægten* (1898) og (især) *Fædrene æde Druer* - (1908).

Ud fra interviewet med Johan Wied skal man tro, at de allerfleste af forfatterskabets mange skikkelser har rødder i den lollandske muld (eller de lollandske købstæder). Det må indrømmes, at lige netop Faareper var lollik, tilknyttet Holmegaard, og Ole Stød og hesten "Endetønden" er begge skikkelser fra Wieds barndom. Som tidligere nævnt lagde Gustav Wied heller ikke skjul på, at overlærer Møller i skuespillet *Første Violin* (1898) var stærkt inspireret af den lærer i hans barndoms skole, der gik under navnet "Tesse" - men derfra og til at gøre Gustav Wieds samlede persongalleri til rene lollikker er der trods alt et spring. Johan Wied trækker da også selv lidt i land, da han umiddelbart efter at have fortalt om alle lollikkerne i faderens produktion medgiver, at der i dem alle indgår bestanddele fra mange forskellige skikkelser – selv i Faareper!³¹

Der er utvivlsomt mange indtryk fra Gustav Wieds tidlige ungdom indkapslet i de tidlige novellesamlinger, men at tro, at forfatteren hele livet igennem kun trak på en opsparat litterær kapital fra sine tidlige år er trods alt for unuanceret. Han gav tit historierne lollandsk klædedragt, men han har også selv fortalt, hvordan han i sine unge år om søndagene gik ture og satte sig på bænkene rundt omkring: i Kongens Have, i Frederiksberg Have eller i Søndermarken "og indledede Samtale med gamle Mænd og Koner, som gerne betroede mig deres Sorger og Genvordigheder. Jeg tænkte den Gang ikke paa, at jeg derved samlede Materiale til mine senere Bøger. Thi jeg ansaa i de Tider Livet for eet og Poesien for noget andet, noget langt højere og fornemmere. Jeg fandt aldrig paa at notere disse vore Samtaler ned, saa lidet værdifulde syntes de mig. Men de maa alligevel have sat sig fast i min Hjerne, thi endnu den Dag idag kan jeg, naar jeg kommer til at tænke paa den eller den Bænk, paa det eller det sted, tydelig huske, hvad den eller den gamle Mand og Kone sagde til mig. Og det har været mig til megen Nytte og Glæde i mit Forfatterskab."³²

At Gustav Wied modtog impulser gennem sin omfattende læsning er også åbenbart, og her har især den franske forfatter Guy de Maupassant været en tydelig inspiration.³³ Et udvalg af Maupassants noveller udkom på dansk i 1883, oversat af N.J. Berendsen, og Wied læste dem med begejstring. I et brev, dateret 25. februar 1884, til ungdomsvennen Jørgen Andersen skriver han: "Hør, se at faa fat i nogle Noveller af Guy de Maupassant, de ere fortrinlige, især den sidste "En Tyv"" – og i et meget senere brev til Marie Permin Møller (1895) siger han ligeud, at han "elsker" Maupassant.³⁴ Mange af Gustav Wieds noveller og små menneskeskildringer bringer da også den franske forfatter i erindring, ja, flere af Wieds indtrængende portrætter af især samfundets små kan sagtens

sidestilles med skikkelser, skabt af det store franske forbillede.³⁵ Han kunne som Maupassant med få midler tegne skarptskårne portrætter op - ikke nødvendigvis karikaturer, men personer med det, han kalder "ejendommeligheder".

Når hans personer bliver genkendelige for de fleste, skyldes det netop, at de rummer så mange almenmenneskelige karaktertræk, at de også over hundrede år efter deres første fremkomst kommer til at fremstå som levende individer. At de er livagtigt tegnet, ses også af Wieds eget udsagn om Emanuel Thomsen fra *Livsens Ondskab*: "Jeg fik i sin Tid Brev fra alle de Steder, hvor jeg har boet, om at Thummelumsen i den By var rasende paa mig. Han bor baade i Sæby, Frederikshavn, Stege og Æbeltoft. Gammelkøbing ligger i alle Provinser", fortalte Gustav Wied fem år efter bogens udgivelse.³⁶ Han formåede med *Livsens Ondskab* det samme, som Lise Nørgaard gjorde med *Korsbæk*: at skabe almene og evigt genkendelige figurer i en eviggyldig ramme.

Gustav Wied flyttede fra Lolland til København som 17-årig, og senere nåede han at bo mange steder, inden han i 1897 slog sig ned i Roskilde. D. 16. juli 1894 skrev han ganske vist til sin forlovede, Alice Tutein, oppe fra Frederikshavn: "Og i Jylland vil vi bo og bygge, thi her er menneskene bedst og mest karakteristiske"³⁷, men sådan gik det ikke. Han hentede naturligvis også inspiration i ungdomsårene i det jyske, men han glemte aldrig derfor Lolland, og en lang række skikkelser i hans værker er bosat her. Næsten tredive år efter at have forladt Nakskov lader han i *Knagsted* titelfiguren træffe på en række skikkelser fra byen: jægermester Krüger ("fra Elisabethsminde ved Na'sko"), justitsråd, fhv. apoteker Stabelsteen og "en lille bollet Fru Hansen", gift med den lokale herredsfoged.

Det har uden tvivl beredt Gustav Wied en speciel fornøjelse at indflette personer fra barndomsejeren (og deres dialekt!) i romanen så mange år senere, og der er næppe heller tvivl om, at jægermesterens forelskede ord om Lolland også afspejler forfatterens egen opfattelse: "Jeg véd ikke, hvorfor Folk altid har saa travlt med Lolland! Det er dog Danmarks Spisekammer, og *Mad* skal vi sgu ha'. [...] Man ka'tte leve a' de bare Bakker og Dale, naar der ikke er no'et paa dem... Og saa er'et jo ogsaa no'et rent *Sludder*, dette med, at Lolland er saa grimt! Gu er'et ikke nej grimt! De skulde prøve at køre fra Høstgilde saadan en Oktobernat, naar Maanen skinner ned mellem Pilene... Man ønsker min Salighed sommetider, at Vejen var dobbelt saa lang! Og saa om *Sommeren*, Far min, om *Sommeren*! Man kører jo som i en *Have*, Skygge er der hele Tiden; mens

man Gu'hjælpeme ovre i Jylland er ved at løbe hen i det bare Margarine, bare man skal en lille Fjerdingvej bort!"³⁸

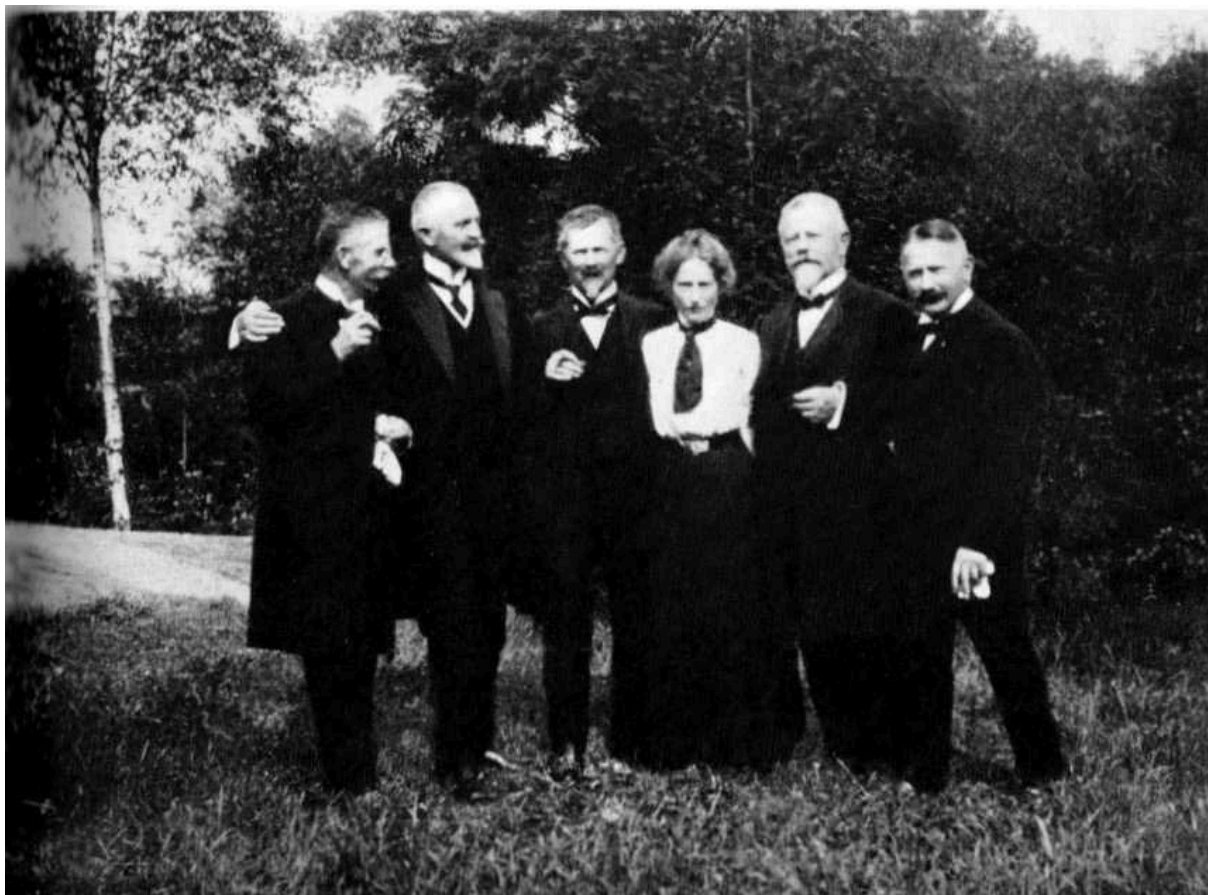
Erindringer: Digt og virkelighed

Da Gustav Wied i året før sin selvvalgte død i 1914 begyndte at nedskrive sine "Livserindringer", var han stærkt gældstynget og følte sig tvunget til at indgå en økonomisk aftale med Gyldendal, der direkte satte ham under administration.³⁹ Erindringerne blev løbende trykt i Berlingske Tidende Aftenudgave⁴⁰, men indtægterne herfra gik direkte til forlaget. Han var gennem aftalen sikret økonomisk, men han følte sig også lagt i spændetrøje: "Det er naturligvis "fornuftigt" af mig – men Satans kedeligt!" skrev han således til sin storebror Carl d. 7. februar 1914.⁴¹

Det kedelige ved aftalen med Berlingske Tidende var ikke alene trædemøllen med ugentlige kapitler uden påviseligt økonomisk afkast, men også den form for censur, som tilknytningen til avisen medførte. Forfatteren måtte ikke være for åbenmundet og direkte, hvilket nødvendigvis måtte medføre både fortielser og tilsløringer. "Ikke mindst bar [selvbiografien] spor af omsorgen for avispublikummets bekvemmelighed", anfører Knut Ahnlund således.⁴²

Men trods uviljen mod det påtvungne arbejde fornemmer man dog også en intens glæde hos Gustav Wied ved arbejdet, der gør det muligt for ham at genkalde sig barne- og ungdomsårene på Holmegaard, "dette det herligste Afsnit af mit Liv, da jeg endnu ikke var "blevet til noget""⁴³ – ja, Knut Ahnlund går endda så vidt som til at kalde barndomstiden på Holmegaard "den eneste lykkelige tid i hans liv".⁴⁴

For at komme helt tæt ind på Gustav Wied og hans forhold til Lolland kan man imidlertid med fordel også inddrage tre romaner ved siden af selve erindringerne, nemlig de bind, der tilsammen udgør Knagsted-trilogien.

Det var ikke ret tit, de mange søskende fra Holmegaard var samlet, men d. 24. august 1910 blev seks af de otte fotograferet af Alice Wied hjemme i Kassellets have. Anledningen til sammenkomsten var trist nok: Det var nemlig dagen, hvor deres mor Catha Wied blev begravet på Gråbrødre Kirkegård. De to manglende brødre, Otto (f. 1859) og Einar (f. 1860) var begge sindslidende og var gledet ud af kredsen - Einar døde i 1915 på en institution i Australien, Otto i 1941 på Oringe ved Vordingborg. (Gustav Wied Selskabet)

Knagsted-skikkelsen

Gustav Wieds mest folkekære roman er utvivlsomt *Livsens Ondskab* fra 1899. Her træffer publikum for første gang toldkontrollør Hans Peter Ernst Knagsted, som senere skulle vise sig en så anvendelig figur, at han blev gjort til hovedperson i yderligere to bøger: *Knagsted* (1902) og *Pastor Sørensen & Co. En Redegørelse* (1913). "Livsens Ondskab" er ganske vist Knagsteds tilnavn i Gammelkøbing, hvor romanen foregår, og han fylder meget i historien om den lille provinsby, men hovedpersonen i romanen er alligevel snarere den monomane særling Emanuel Thomsen, som da også lagde navn til teaterudgaven af romanen: *Thummelumsen* fra 1901. Figuren har dog udtjent sin rolle i den første roman, og det var nærliggende at lade den kyniske tolder overtage førerskabet i den opfølgende roman, der atter tog sin titel efter ham – her dog i form af hans officielle efternavn.

Selve påfundet med at lade Knagsted-figuren optræde i en fortsættelse (for slet ikke at tale om en trilogi) har næppe været planlagt fra starten, men ideen har hurtigt taget form. Tilsammen danner trilogien, hvad professor F.J. Billeskov Jansen kalder ”Wieds mest indtrængende menneskeskildring”⁴⁵, ja, han sætter endda trumf på ved at erklære, at ”Knagsted lader sig stille op mellem uombyttelige skikkelser hos de største karakterformende forfattere som Balzac, Dickens, Ibsen.”⁴⁶

Pastor Sørensen & Co. fik en særdeles ublid modtagelse af anmelderne ved udgivelsen, og den er senere ofte blevet affærdiget som blot et sent opkog af tidligere ideer. De læsere, der måtte have glædet sig til et gensyn med overlærer Clausen og kontrasten mellem de to venner, blev skuffede, idet overlæreren kun optræder som afsenderen af et enkelt brev, hvori han bebrejder Knagsted hans letfærdige holdning til kristendommen, og et halvt århundrede senere opsummerede professor F.J. Billeskov Jansen romanen med ordene: ”I den sidste bog er det en gnaven og trist Knagsted, som henfalder til smagløse angreb på præsteskabet.”⁴⁷

I de senere år er billedet dog nuanceret noget, og 30 år senere opfattes bogen helt anderledes af Billeskov Jansen: ”Der er i Knagsted-romanerne, hvoraf jeg ikke vil undvære nogen, indbygget en humor, både fryd og smerte, som løfter trilogien op i nærheden af de største fiktive menneskeskildringer. Don Quijote, Misanthropen, Peer Gynt”⁴⁸, og sammenfattende fastslår han, at ”Knagsted er en af de mest fængslende figurer i dansk romanlitteratur.”⁴⁹

Er Knagsted Gustav Wieds alter ego?

Udadtil ville man ikke kunne finde en større modsætning end Knagsted og hans forfatter. Gustav Wied var en lille, sirlig, ofte nærmest lapset herre, mens Knagsted fremstilles som en behåret mandsling, som alle i byen frygter – ”en ondskabsfuld Satan”, ”Fanden sæl” og ”den personlige Djævel med Haar paa!”, som de andre ”Dolke” (”Brødrene” i ”De danske Ædedolke”) kalder ham.⁵⁰ Gustav Wied ville heller aldrig have kunnet kandidere til medlemskab i klubben, da adgangskravet er en vægt på 230 pund!⁵¹

Alligevel er det dog åbenlyst, at Knagsted i høj grad er en beskrivelse af forfatteren selv. Denne kunne godt være ondskabsfuld, og ligesom folk i Gammelkøbing var bange for Knagsted, var mange af Roskildes indbyggere temmelig utrygge ved forfatteren, der holdt af at provokere og udstille borgerskabet (nøjagtig som Knagsted elskede at gøre). Men samtidig var både Wied og Knagsted også sammensatte karakterer, der kunne være både revolutionære og reaktionære på

samme tid. En tydelig lighed er der naturligvis også i udsmykningen af deres respektive soveværelser, hvor væggen prydedes af portrætter af “Vennerne Napoleon, Bismarck og Vilhelm Beck”⁵² – to omstridte politikere og krigere sammen med stifteren af Indre Mission!

Til trods for de mange provokationer var Gustav Wied (ligesom også Knagsted) paradoksalt nok en meget blufærdig person. De var også begge to bløde inde bag den kyniske facade, ja, Knagsted karakteriseres endda som “Sentimentaleren” et sted i bogen, der bærer hans navn.⁵³ Knagsted var i al sin sammensathed let for Wied at skrive om, for Knagsted var Gustav Wied - eller måske snarere et idealbillede for Gustav Wied, der kendte sin figur til bunds, skrevet, som han var, ud af forfatterens eget indre. Gustav Wieds eget sjæleliv, mavebesvær, anfægtelser og skråsikre meninger - alt kom ud igennem talerøret Knagsted.

Overlærer Clausen optræder som sagt kun indirekte i *Pastor Sørensen & Co.*, mens han indtager en helt anderledes stor rolle i *Livsens Ondskab* og (ikke mindst) i *Knagsted* som det direkte feminine modstykke til den maskuline tolder. I begge bøger understreges overlærerens ”kvindelige” sider: Han interesserer sig stærkt for blomster, som han har en stor samling af (og som Knagsted kalder hans “Driverier”⁵⁴), og han er sammen med “ti-tolv-fjorten Kvinder” på museet i Dresden betaget af Rafaels Madonna-maleri - “begeistret ud over al Forstand, henrevet til Idioti”.⁵⁵ Hans soveværelse kaldes et ”Jomfrukammer”⁵⁶, og Knagsted titulerer ham ”gamle Stiftsdame”.⁵⁷

Skal man tro Johan Wied, er der ingen tvivl om forlægget til overlærer Clausen: Johan Wieds klassekammerat Holger Rørdam fortæller, at han engang spurgte Johan om, hvem modellen for overlærer Clausen var, og fik at vide, at ”Far har vist nok brugt en Del Træk fra sin gode Ven, Professor Bloch⁵⁸, men ellers – ja, saa er det nærmest Mor...”⁵⁹ Knagsted erklærer flere steder, at han ”elsker” overlæreren – mest eftertrykkeligt i næstsidste kapitel af *Livsens Ondskab*: ”Gud Fader bevares, hvor jeg elsker dig, Mand! Gud Fader bevares i sin høje, broderede Himmel, hvor jeg elsker dig!”⁶⁰ Man skal absolut ikke derfor læse nogen form for seksualitet ind i forholdet, for ganske vist er det en utilsløret kærlighedserklæring, Knagsted fremsætter, men lad os huske på, hvem den er rettet imod: Knagsted er grundlæggende en (let) tilsløret udgave af forfatteren selv, og sammenholder vi det med sønnens erklæring om, at overlærer Clausen i høj grad er et portræt af moderen, kan vi se, hvordan Knagsteds gentagne kærlighedserklæringer til overlæreren afspejler Gustav Wieds hengivne forhold til den hårdtrøvede, men stedse tålmodige Alice Wied.⁶¹

Længsel mod barndomslandet

Det var ikke kun i erindringerne i Berlingske Tidende, at forfatterens længsel mod barndomslandet kan aflæses - og især ikke, hvis man vælger at betragte Knagsted som forfatterens alter ego.

Hvor trilogiens første del var henlagt til Gammelkøbing og anden del til København - dog med afstikkere til Berlin, Dresden og Karlsbad - lader Gustav Wied fantasien udfolde sig mere utøjlet i den tredje og afsluttende del (med undertitlen "En Redegørelse").

Her flytter Knagsted tilbage til barndomsegnen i byen Søby på Sejro i det fiktive fyrstendømme Fladland (!), regeret af fyrst Jokum den Nittende.⁶²

Foto: Omslag til Pastor Sørensen & Co. (1913) Sammenlignet med omslaget til Barnlige Sjæle tyve år tidligere er dette anderledes nøgternt - blot titlen samt mottoet, der udstiller hykleriet i Søby: "Og vi her i Byen, der er saa rene!" (Gengivet efter RB 12, billedtekst 478)

Han strejfer rundt på cykel i barndomslandet og bliver gode venner med de nye beboere på fødegården (i romanen kaldet Abildtorpegaard), som han genser med intens fryd, og som han følger den unge datter Line rundt på, mens han fortæller om sine tidlige år på stedet.

Jordemoderen ved Gustavs fødsel hed Madam Mencke, og næsten samme navn (Meinke) er tildelt den sympatiske familie på Abildtorpegaard. Vi møder her en anderledes Knagsted end den normalt altid ironiske og af og til direkte ondskabsfulde person fra *Livsens Ondskab* og *Knagsted*. Han har ganske vist altid haft en blidere side også, men i trilogiens sidste bind får den lov at træde langt klarere frem - ikke mindst, fordi han forelsker sig i den purunge pige!

Inderst inde er Knagsted dog klar over, at idyllen er falsk. Barndommen ses med ekstra rosenrøde briller, han er en håbløst gammel mand, og han vil for altid være dømt til kun at kunne beundre Line på afstand. Den falmede idyl ses allerede, da Knagsted for første gang opsøger barndomshjemmet, kun for at finde det sørgeligt forandret: Vejen er på mystisk vis blevet smallere,

og æbletræerne (som har lagt navn til gården) er fældet. Samtidig med at han erkender, at man ikke kan vende tilbage til barndommen, opsøger han den alligevel næsten desperat og bliver en kort overgang som dreng igen, da han viser Line rundt og fortæller historier fra dengang: ”Hele sin Barndoms- og Ungdomstids gyldne Billedbog oplod han for hende. - Og altid havde *han* været Anfører for Legene og Gavtyvestregerne.”⁶³

Gustav Wied var (er?) i manges bevidsthed låst fast i rollen som en “vovet” eller “uartig” forfatter. Ikke desto mindre er et tilbagevendende tema i hele Wieds produktion den barnlige uskyld. Vi finder den allerede i den tidlige novelle “Ungdom og Uskyld” fra 1891⁶⁴ og selvfølgelig ikke mindst i novellen “De Unge og de Gamle” fra samme år, som på grund af sit ”utugtige” indhold kostede ham 14 dages fængsel.⁶⁵ Den samme uskyld gennemsyrrer hele *Pastor Sørensen & Co.*, ja, det bærende tema er netop tabet af barndommens uskyld med katastrofale konsekvenser i form af den halvvoxne Hother Neumanns selvmord.

Gustav Wied tager i sin sidste roman afsked med toldkontrollør Knagsted, der vemodigt må erkende, at barndommen nok kan genfortælles og derigennem til dels genopleves, men barndommen som sådan er uhjælpeligt borte. Det samme ved forfatteren: Han kan nok genoplive barndomshjemmet Holmegaard både i *Digt og Virkelighed* og som Abildtorpegaard i *Pastor Sørensen & Co.*, men han kan ikke derfor vende tilbage til barndommens uskyldstilstand. Det forbliver med Knut Ahnlunds ord “et Eden, hvorfra han senere blev uddrevet.”⁶⁶

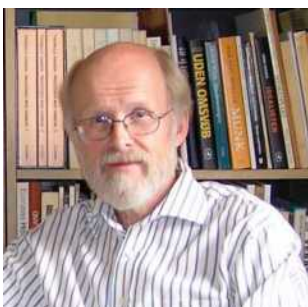
Gustav Wied glemte aldrig de lykkelige år på Holmegaard, og hans talerør Knagsted udtrykker det igen og igen: I en samtale med overlærer Clausen om børneopdragelse i *Knagsted* prøver Knagsted at forklare, hvad der ligger bag hans udvikling til kynisk sortseer. Clausen mener, at han må have haft en ulykkelig barndom, men bliver fejlet af: “Jeg!?! *Fruentimmerraisonnement!* Jeg har jo netop haft det saa vidunderligt, kolossalt, himmelblaat dejligt, da jeg var Barn, at det er Skyld i, at jeg nu er det væmmelige, gamle, gnavne, uhelbredelige Hulepindsvin, jeg *er!*”⁶⁷

Foto: Et af de sidste fotografier af Gustav Wied, taget 22. august 1914, et par måneder før hans død, 56 år gammel. (Det kgl. Bibliotek)

Helt samme holdning udtrykkes lidt anderledes - men måske mest prægnant - i hans bemærkning til ægteparret Meincke, efter at de sammen har vinket farvel til fjorten glade og støjende unge mennesker: “Ja, det er Forbandelsen ved at have haft en lykkelig Ungdom, at man aldrig kan glemme den!”⁶⁸

Netop hvad sønnen Johan sagde om faderens forhold til Lolland og fødeegnen: Det levede alt sammen i ham til hans sidste time...

Eskil Irminger (f. 1950) er uddannet cand.mag. fra Aarhus Universitet i januar 1978 med fagene engelsk og dansk; skrev på universitetet både sproglig og litterær eksamensopgave i Gustav Wieds forfatterskab.

Fra 1978 til 2015 ansat som adjunkt og senere lektor ved gymnasie- og hf-undervisningen i Maribo og Nakskov. Fra marts 2007 redaktør af Sproghjørnet i Lolland-Falsters Folketidende. Medlem af Gustav Wied Selskabet. Mail: eskil@irminger.dk

Litteratur og kilder:

Bøger:

Ahnlund, Knut: *Den unge Gustav Wied* (København 1964) (Forkortet Ahnlund)

Billeskov Jansen, F.J.: *Dansk Litteratur Historie bd. 3* (Politikens Forlag 1966) s. 451-59 (Forkortet Litteratur Historie)

Billeskov Jansen, F.J.: *Gustav Wied. Den mangfoldige digter* (Forlaget Spektrum 1997) (Forkortet Billeskov Jansen)

Brøndum-Nielsen, Johannes: *Gustav Wied i Breve* (København 1946) (Forkortet Brøndum)

Houmøller, Sven: *Gustav Wied. En Bibliografi* (Gustav Wied Selskabets Skrifter 3, Forlaget Forum, København 1948) (Forkortet Houmøller)

Larsen, Bo Nygaard: *Wied Jul* (Gustav Wied Selskabets skrifter. Ny samling nr. 10 2002) (Forkortet Bo Nygaard Larsen)

Rørdam, Holger: *Satyr uden maske. Erindringer om Gustav Wied.* (Gustav Wied Selskabets Skrifter 6, 1953) (Forkortet Rørdam)

Salicath, Eddie: *Omkring Gustav Wied* (Rosenkilde og Bagger, København 1946) (Forkortet Salicath)

Wied, Caroline Catharina: *Bedstemoders Manuskript. Spredte Billeder af Livet i Aarhundredets Midte. [Udgivet af Gustav Wied]* (Det Nordiske Forlag, København 1897)

Wied, Gustav: *Romaner Noveller Skuespil 1-12* (Rosenkilde og Bagger, København 1966-68) (Forkortet RB)

Wied, Gustav: *Breve til og fra Alice Wied* (Gustav Wied Selskabets skrifter. Ny samling nr. 12 2014) (Forkortet Breve)

Avisartikler, tidsskriftartikler:

C.C. Clausen: *Et Fastelavnsbesøg hos Gustav Wied* (Hver 8. Dag, d. 8. Marts 1903, s. 353-55) (Forkortet Hver 8. Dag)

”Møl.” [Jens E. Møller]: *Gustav Wied var Lollok – og blev aldrig andet end Lollok* (Tidende for Nakskov, Maribo og Rødby, Lørdag den 20. December 1941, s. 7) (Forkortet ”Møl.”)

Wied, Gustav: *Nogle Erindringer fra min Boghandler-Tid* (Aarsskrift MDCCCXCVI, udgivet af Boghandlermedhjælper-Foreningen 9. December 1896, s. 52-58) (Forkortet Aarsskrift 1896)

Wied, Gustav: Selvbiografisk artikel: *Danske Forfattere IX: Gustav Wied* (Illustreret Tidende, 7. Oktober 1900, s. 7) (Forkortet Illustreret Tidende)

Wiediana, Medlemsblad for Gustav Wied Selskabet (November 1998 -) (Forkortet Wiediana)

Noter:

¹ Illustreret Tidende

² Den oprindelige buste blev lavet i sandsten i 1909 af Elise Brandes (1873-1918). Bronzeudgaven opstillet på sin nuværende plads i 1988

³ RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 21

⁴ I dag Gustav Wieds Vej 22, 4900 Nakskov

⁵ I 1897 lod Gustav Wied moderens erindringer fra fødslen (og indtil ægteskabet) udgive (se Litteraturliste). Det følte han måske også, at han skyldte hende, da hun havde nedskrevet dem på hans opfordring!

⁶ Et godt eksempel på dette ses i en lang, humoristisk beretning i et brev til sønnen Carl, aftrykt i RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 165-67

⁷ Ibid. s. 25

⁸ Ibid. s. 21

⁹ Ibid. s. 17

¹⁰ Peter Martin Lund (1831-1911). Sognepræst i Arninge 1873-83, i Halsted-Avnede 1883-1904, provst for Lollands Nørre og Sønder Herreder 1886-1904. 1879-81 valgt til Landstinget for Højre i Maribokredsen

¹¹ Lige netop "Langhalm" holdt Gustav Wied meget af, som det fremgår af hans "Brev til en elsket Lærer", dateret 1. juli 1899 (Brøndum s. 178-80). I dette brev røbes det, at "Langhalm" var religionslæreren C.C. Gøtzsche, der ellers kun betegnes "Pastor X" i erindringerne.

¹² Udtalelserne om skolen og dens lærere citeret fra RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 26-28

¹³ Da han endelig, 25 år gammel, kom på session i oktober 1883, blev han da også erklæret "for stedse uskikket til Krigstjeneste" og blev følgelig "udslettet af Rullen". (Foto af hans "Udygtighedspas" i RB 1 (*Digt og Virkelighed*) foto 29 overfor s. 241)

¹⁴ RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 51

¹⁵ Aarsskrift 1896, her gengivet fra RB 1, billedtekst nr. 15

¹⁶ Lollandsbanen åbnede 1. juli 1874. Gustav Wied husker dog forkert mht. den kvindelige stationsforstander; en sådan var (som antydnet) en sjældenhed, men den pågældende dame (frk. E. Danielsen) var leder af stationen i Ryde, ikke Søllested. Hun sad i stillingen i ti år fra åbningen i 1874 og frem til 1884 og havde titel af "stationsholderske". (Venligst oplyst af Anders Madsen, Nakskov).

¹⁷ Det vil ikke være muligt at datere lige denne beskrevne hjemtur, da den først og fremmest må betragtes som en stemningsbeskrivelse i form af en sammenfatning af flere rejser med tilhørende hjemkomster

¹⁸ Breve s. 105

¹⁹ Den svenske litteraturprofessor Knut Ahnlund kalder digterens tilbagevenden til netop denne plet en "symbolsk" handling – men nævner også i den sammenhæng "det naive og sentimentale sværmeri som de begge to havde dyrket." (Ahnlund s. 33)

²⁰ "Møl."

²¹ Hver 8. Dag. Her gengivet efter Wiediana, Februar 2003, s. 7

²² "Møl."

²³ Rørdam. (Her dog citeret efter Wiediana, December 2011, s. 8). Der findes i Anker Kirkeby-Samlingen på Det Kgl. Bibliotek en lydoptagelse fra 7. august 1913, hvor Gustav Wied læser indledningskapitlet af *Pastor Sørensen & Co*. På grund af optagelsens tekniske kvalitet er det dog svært at fastslå en evt. "udenlandsk accent"

²⁴ Det sidste af fire satyrspil, udgivet i 1897 under fællestitlen *Adel, Gejstlighed, Borger og Bonde*

²⁵ RB 2 (*Menneskenes Børn – Silhuetter*) s. 113

²⁶ Novellen "Mester Bømler"

²⁷ RB 4 (*Ungdomshistorier – Den gamle Pavillon*) s. 36

²⁸ Aarhus Stiftstidende d. 23. juni 1938, her citeret fra Hans Hertels forord til Jacob Paludan: *Jørgen Stein*, 14. udgave (Gyldendal 2014) s. 11

²⁹ ”Møl.”

³⁰ RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 14

³¹ Johan Wied er heller ikke altid helt pålidelig i sine data. Der findes i avisartiklen flere unøjagtigheder i hans gengivelse af de første år af forældrenes samliv: Bedsteforældrene bor i hans version stadig på Holmegaard, uagtet at de var flyttet til København ti år forinden (og gården solgt seks år senere), og Gustav og Alice Wied boede ikke i Rolykke i Købelev Sogn ”som nygifte [...], da de sagde Hovedstaden Farvel”. Johan er ganske vist født i Rolykke, men det var (som tidligere nævnt) i dølgsmål. Rolykke var derimod (også) navnet på det lejede hus ved Sæby, hvor de nybagte forældre indlogerede sig d. 1. oktober 1894 og boede indtil d. 30. april 1897 – og hvor de blev gift d. 1. maj 1896, samme dag, som parrets andet barn, datteren Ingermarie (”Søster”) blev døbt! Ligeså angives handlingen i ”Da Baby skulde paa Hotel” at være henlagt til Hotel Harmonien i Nakskov, men da udgangspunktet altså er Sæby, er det Clasens Hotel her, der danner rammen om historien – og værten hedder da også Clasen i historien. (Se Bo Nygaard Larsen s. 302-03)

³² RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 66-67

³³ Om Maupassants indflydelse på Gustav Wied se Eskil Irminger: *Fællestræk ved Maupassant og Wied* (Wiediana nr. 2, 2007, s. 6-11)

³⁴ Brøndum s. 131 og 49

³⁵ Et godt eksempel på, hvor meget Wied havde lært af den franske forfatter kan ses i novellen ”En cand. jur.” fra 1892 (optrykt i *Barnlige Sjæle* 1893). Beskrivelsen af hr. Mølmarks fattige tilværelse tåler sammenligning med Maupassants skildringer af tragiske hverdagsskæbner som fx bogholder Leras i ”En spadseretur”. For en nærmere analyse se Eskil Irminger: *En cand. jur.* (Wiediana nr. 2, 2016, s. 11-13)

³⁶ Hver 8. Dag. Det er dog den almindeligste opfattelse, at den absolut mest iøjnefaldende model for Emanuel Thomsen var antikvitetshandler Otto H. Møllerup, Roskilde (1871-1932). Se fx RB 10 billedteksterne 349-52, Bo Nygaard Larsen s. 176 og 315-16 samt henvisningerne i Houmøller s. 108-89 med avisnekrologer over ”Thummelumsen”

³⁷ Breve s. 104

³⁸ RB 8 (*Knagsted*) s. 91-92

³⁹ Vedr. de forskellige teorier om den nærmere udarbejdelse af erindringerne (og andres evt. medvirken hertil) se Ahnlund s. 23-25

⁴⁰ Trykt fra d. 7. marts og indtil d. 25. oktober 1914 (dagen efter hans død). Avisen nåede kun at trykke de første 24 kapitler; den første samlede udgave på i alt 43 kapitler fremkom først i Rosenkilde og Baggers udgave i 1966

⁴¹ Bo Nygaard Larsen s. 224

⁴² Ahnlund s. 25

⁴³ RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 21

⁴⁴ Ahnlund s. 27

⁴⁵ Billeskov Jansen s. 90

⁴⁶ Ibid. s. 115

-
- ⁴⁷ Litteratur Historie s. 458
- ⁴⁸ Billeskov Jansen s. 223
- ⁴⁹ Ibid. s. 219
- ⁵⁰ RB 7 (*Livsens Ondskab*) s. 47
- ⁵¹ I et brev til vennen Tage Algreen-Ussing, dateret 3. maj 1884 skriver den da 26 år gamle Gustav Wied, at han vejer 107 pund (!) (RB 1 (*Digt og Virkelighed*) s. 132)
- ⁵² RB 8 (*Knagsted*) s. 151
- ⁵³ Ibid. s. 182
- ⁵⁴ RB 7 (*Livsens Ondskab*) s. 144
- ⁵⁵ RB 8 (*Knagsted*) s. 103
- ⁵⁶ RB 7 (*Livsens Ondskab*) s. 143
- ⁵⁷ RB 8 (*Knagsted*) s. 14
- ⁵⁸ William Edvard Bloch (1845-1926), forfatter og sceneinstruktør ved Det Kgl. Teater (bl.a. instruktør ved førsteopførelsen af *Skærmydsler* i maj 1901) – og i maj-juni 1901 Gustav Wieds ledsager på den rejse til kurbyen Karlsbad (Karlovy Vary), som er grundlaget for romanen *Knagsted* det følgende år
- ⁵⁹ Rørdam. Her citeret fra Wiediana, December 2011, s. 6
- ⁶⁰ RB 7 (*Livsens Ondskab*) s. 234
- ⁶¹ Alice Wied vidste dog ægteskabet igennem, at hun måtte dele manden med en anden kvinde, nemlig svigermoderen. Gustav Wied forgydede sin mor og viede hende et specielt kapitel (Kapitel III: Trine) i *Digt og Virkelighed*, som han indleder med ordene: ”Vi kommer nu til den store Inkonsekvens i mit Liv, idet jeg af alle Mennesker har holdt mest af min Moder, skønt hun var et Fruentimmer.” (RB 1, s. 18)
- ⁶² Navnet er naturligvis en kærlig hentydning til forfatterens fødeø. En tilsvarende venlig hilsen til barndomslandet finder vi i ”Poppeløen” i satyrspillet *Dansemus* (1905). Dette meget specielle, men fascinerende teaterstykke rummer et andet af Wieds ironiske selvportrætter: Den 17-årige boghandlerlærling Aage Mackeprang (”med blaa Øjne i Hovedet og en grøn Digter i Maven”) er det fjerde af femten børn fra Grødesholm (!) på Poppeløen, ”en af Rugmeliens sydlige Smaaøer.” (Se RB 10 (*Thummelumsen - Dansemus - Skærmydsler - Et Opgør - Tre Satyrspil*))
- ⁶³ RB 9 (*Pastor Sørensen & Co.*) s. 46
- ⁶⁴ Optrykt (i redigeret udgave) i *Barnlige Sjæle* (1893). Det ”kriminelle” afsnit først udkommet i 1938 i Poul Carit Andersen (red.): *Gustav Wied. En lille Billedbog* udgivet af Gustav Wied Selskabet. Derefter dog genoptrykt flere gange i sin oprindelige form
- ⁶⁵ Se fx Bo Nygaard Larsen s. 78-80. Gustav Wied anførte selv flere gange, at novellen så langt fra var pornografisk (eller intenderede at være det) – den var tværtimod ”noget af det moralskeste, jeg endnu har skrevet”, som han formulerede det i den selvbiografiske *Ungdomshistorier* (RB 4, s. 23)
- ⁶⁶ Ahnlund s. 41
- ⁶⁷ RB 8 (*Knagsted*) s. 73
- ⁶⁸ RB 9 (*Pastor Sørensen & Co.*) s. 93

Posthuset og fængslet, der aldrig blev bygget

Af Kim Hansen

Et slægtskab mellem birkedommer Christopher Krabbe på Fejø og den senere berømte arkitekt Martin Nyrop førte til et projekt om opførelse af et kombineret fængsel og posthus på Fejø.

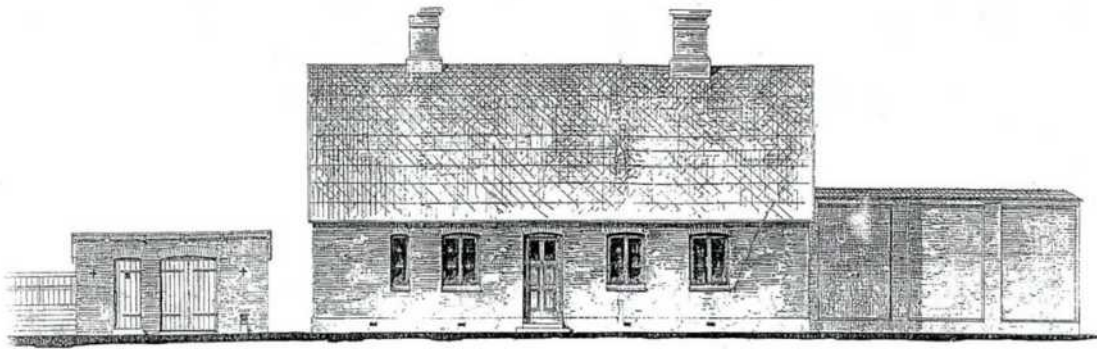

I 1874 udarbejdede en 24-årig arkitektstuderende, Martin Nyrop, et projekt, der i sin enkelthed gik ud på at opføre et kombineret post- og telegrafhus med fængsel og tilhørende privatbeboelse på Fejø.

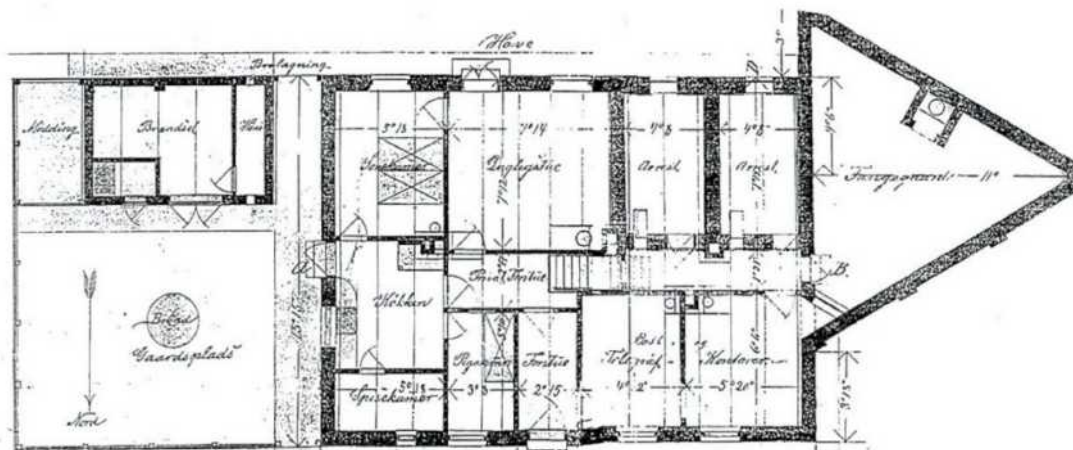
Projektet, der var særdeles visionært, og som forsøgte at kombinere flere forskellige offentlige gøremål, var tænkt at skulle realiseres på sydsiden af Herredsvej overfor den nuværende købmand på Herredsvej 259.

Umiddelbart kan man undre sig over et sådant projekt på en så lille lokation, som Fejø vitterligt var. Dette skal ydermere ses i det perspektiv, at der på daværende tidspunkt i hele Danmark kun var omkring 50 egentlige postkontorer.

Hvis projektet var blevet til noget, kunne det have dækket et par aktuelle behov på Fejø. Her var fangehullet på Dommergården så primitivt, at arrestanter ofte måtte fragtes til varetægtsarresten i Nakskov og efterfølgende afsone deres straf i Maribo eller Saksøbing. En efter datidens målestok noget besværlig affære. Projektet med det kombinerede posthus og fængsel blev dog aldrig gennemført. Generalpostdirektoratet havde på daværende tidspunkt, sidst i 1874, ikke planer om at opføre noget posthus på Fejø. Man ønskede blot at bevare den allerede eksisterende ordning, hvor posten blev sorteret og fordelt fra postomdelerens private ejendom. Dette måtte være tilstrækkeligt til at dække områdets behov. Fejø fik altså ikke et egentligt posthus i denne omgang, det kom først mange år senere, da generalpostvæsenet i 1919 byggede posthuset på Dybvigvej 12. Dog blev der i 1875 etableret postekspedition og telegrafstation i postomdelerens private ejendom på Herredsvej 100. Et arresthus fik øen derimod aldrig.

Tegning af den kombinerede privatbeboelse, posthus og arrest. Fængselsgården med den 3 meter høje fængselsmur ses til højre.

Skitse af bygningens indretning. Fra venstre ligger udhuset med mødding, brændselsrum og plads til høns. Hovedbygningen har en forstue med direkte adgang til telegrafstue, kontor og de 2 bagvedliggende arrestrum med adgang til fængselsgården, hvor arrestens toilet var placeret. Fra den private forstue er der udover trappe til 1. salen også adgang til dagligstue, køkken med adgang til spisekammer, pigeværelse samt soveværelse.

Det kunne ellers have været rigtig spændende for eftertiden, hvis det visionære projekt var blevet realiseret. Martin Nyrop blev som bekendt senere i livet en af landets fornemmeste arkitekter og tegnede blandt mange andre bygninger Københavns Rådhus.

Martin Nyrop og Christopher Krabbe

Man kan undre sig over, hvorfor en studerende som Martin Nyrop, uden nogen baggrund i forholdene på en lille ø som Fejø, kunne få ideen til et bygningsværk, som på en gang rummede både posthus, fængsel og en privatbeboelse. Ideen til det kom nok ikke fra ham alene, men var påvirket af begivenheder og ophold, som Martin har haft på øen i begyndelsen af 1870'erne.

Centralt i disse ophold på Fejø står birkedommer Christopher Krabbe (1871-1876). Gennem sin hovedfunktion havde han nemlig at gøre med birkets kriminelle. Han måtte afsige de nødvendige domme, og han måtte sikre overbringelse af de domfældte til Nakskov, Maribo og Sakskøbing arrester. Ansvar for at overførslen skete, var en væsentlig opgave, hvor et kiks i leveringen af en afsoner til arresten kunne have betydelige følger for den ansvarlige birkedommer i det senere karriereforløb.

Dertil kom, at udbygning af det lokale postvæsen netop i disse år var i sin vorden. Dette vidste birkedommeren fra sin anden del af tilværelsen som folketingsmedlem. Det var sammentænkningen af disse to centrale offentlige funktioner, som Krabbe udviklede, og som han viderebragte til den unge Martin Nyrop.

Men hvorfor så videregive ideen til netop Martin Nyrop?

Her ligger nøglen til forståelsen for de flotte tegninger i de familiære relationer. Martin Nyrop kom nemlig på øen som et familiemedlem – måske lidt langt ude, men dog alligevel ikke. Familieskabet knytter sig til birkedommerens moder, Wilhelmine Nyrop, hvis broder, Christopher Nyrop, havde sønnen Martin. Så enkelt var det!

De to personer, Christoffer Krabbe (født 1833) og Martin Nyrop (født 1848), var således fætre, og det er nok med udgangspunkt i dette forhold, at de har dyrket personlig omgang med hinanden. I denne sammenhæng har den erfarne og yderst velkvalificerede birkedommer kunnet udøse sine kreative tanker til den unge studerende, der fluks omsatte dem i de meget spændende og visionære materiale med tegninger af det kombinerede posthus og fængsel. Martin Nyrops efterladte tegninger udgør et helt komplet og meget detaljeret sæt tegninger, der lige er til at gå i gang med at opføre en ejendom efter, og som faktisk er det ældste sæt tegninger, der eksisterer af en postbygning i Danmark. Stilen er den samme lidt beskedne og spartanske stil, som han senere blev kendt og berømt for. Bygningen ligner mest af alt en helt almindelig privatbeboelse, som ville falde godt ind i den samlede boligmasse i området på den tid.

Posthuset på Dybvigvej 12, der blev opført i 1919, var i drift indtil 1970

Kim Hansen er født på Fejø i 1955 og har haft en livslang interesse for øens historie. Efter gymnasietiden snusede han et par år til teologi og arkæologistudiet, men endte i stedet med en økonomisk uddannelse. Som pensionist er der nu mere tid til at dyrke interessen for lokalhistorien, hvilket i 2019 udmøntede sig i bogen "Glimt af Fejøs historie". Er mangeårigt medlem af bestyrelsen i Lolland-Falsters Historiske Samfund med ansvar for samfundets økonomi.

Kilde:

Privat notat af Arne Fredens, Odense: *Om Fejøs posthuse 1874-1919 og livet omkring dem.*
Tegninger af bygningen: *ENIGMA - Museum for Post, Telefon og Kommunikation.*

Rasmus Malling-Hansen

Hunseby, Lolland, Danmark, Verden

Af Jørgen Malling Christensen

*I 2020 er det 150 år siden, Rasmus Malling-Hansen fik patent på sin **skrivekugle**, verdens første fungerende, seriefremstillede skrivemaskine. Udover at være et teknisk geni var Malling-Hansen også en fremstående videnskabsmand indenfor fysiologi, og som forstander for Det kgl. Døvstummeinstitut gennem 25 år satte han dybe og varige spor i Danmarks undervisning af døve. Malling-Hansen var fra Hunseby, Lolland, og bevarede hele livet nær kontakt med sin hjemstavn. Lolland Falsters Historiske Samfund har gode grunde til at fortælle om hans liv og gerning og at mindes en lollik, som hele Danmark har anledning til at være stolt af.*

Rasmus Malling-Hansen (forkortet RHM) var søn af en hjælpelærer ved Hunseby landsbyskole, og hans forfædre på fædrene side var dybt forankrede i den lollandske muld. Han voksede op under fattige kår, men takket være støtte fra flere sider – og fremfor alt ved hjælp af hans enestående begavelse og ambitioner – opnåede han at sætte varige aftryk indenfor så vidt forskellige felter som *døveundervisningen, udviklingen af skrivemaskinen og naturvidenskabelig forskning!* Han var den fattige dreng, som gjorde klasserejsen, og i denne artikel fortæller vi, hvorfor RMH var og forbliver en af Lollands og Danmarks store sønner.

Rasmus Malling-Hansens familiebaggrund

På fædrene side kender vi RMH's slægtstræ tilbage til 1730'erne.¹ Hans forfædre var bønder eller landarbejdere, alle med bopæl på egnen nord eller nordvest for Maribo - steder som Paarup, Østofte, Reersnæs og Hunseby. Hans farfar, Hans Hansen, 1782-1832, brød dog mønsteret ved at forsørge familien som lokal spillemand. RMH's far, Johan Frederik Hansen, 1810-1839, havde netop fået posten som lærer i Havlække, da han døde pludselig af tyfus i juli 1839 og dermed efterlod sin hustru, Juliane Marie Kathrine, 1809-1885, med tre små drenge i alderen fra nyfødt (min oldefar Johan Frederik Oluf Emmanuel, født 3. juni 1839) til knap 4-årige Rasmus, født 5. september 1835. Den mellemste dreng var Thomas Jens Jørgen, født 31. juli 1837.

Rasmus Malling-Hansens fødehjem. Foto gengivet med tilladelse fra Maribo Lokalhistoriske Arkiv.

RMH's fulde navn var Hans Rasmus Malling Johan Hansen, og de to fornavne 'Rasmus Malling' var en hyldest til den mand, som blev hans plejefar, den norske skolelærer Rasmus Malling, som spillede en meget vigtig rolle – ikke kun for RMH men også for hans brødre og deres mor. Rasmus Malling var nemlig plejefar også for RMH's mor Juliane Marie Kathrine! Juliane blev født på Knuthenborg Gods den 9. september 1809 som datter af avlsforvalter Lars Matzen² og Margrethe Jensine Pedersdatter. Af for os ukendte grunde ville eller kunne Lars og Margrethe ikke beholde pigebarnet, og i den situation trådte Rasmus Malling (1787-1857) og hans hustru Ane Marie (født Kragelund, 1767-1835) til som reddende engle og adopterede Juliane.

På dette tidspunkt var Rasmus Malling blot 22 år gammel, medens hans hustru var 20 år ældre. Så vidt vi³ ved, fik de aldrig biologiske børn. Juliane voksede op hos Rasmus Malling og Ane Marie i huset, som hørte til Hunseby skole, hvor hendes plejefar underviste. Rasmus Mallings baggrund var speciel og skal kort nævnes her, fordi den kom til at sætte et stærkt præg på RHM's personlighed. Rasmus Malling blev født i Porsgrunn i det sydlige Norge, som dengang var en del af Danmark. Hans far, med samme navn, var en højtstående toldembedsmand, og familien var velhavende med høj social anseelse. Gennem flere generationer havde familien Malling et nært forhold til den dansk-norske

adelige familie Løvenskiold, som havde skabt sig en formue ved trælasthandel og jernstøberi og i 1736 var flyttet til Danmark. Familien Løvenskiold ejede baroniet Løvenborg, som var beliggende vest for Holbæk. Hertil flyttede Rasmus Malling i 1799, 12 år gammel, og voksede op som en søn af familien med selskab af to unge jævnaldrende baroner. Det betød, at Rasmus Malling også lærte den adelige familie Knuth på Knuthenborg at kende, fordi familierne Knuth og Løvenskiold var nære venner. ”Plejefaderen, skolelærer Rasmus Malling i Hunseby, var en nordmand, som var blevet opdraget sammen med de unge baroner på Løvenborg. Han havde hele det forrige århundredes ceremonielle sirlighed, dets omstændelige og årvågne selskabelige former. Et sligt forbillede sætter naturligvis mærker hos et barn”⁴.

Lensbaron Løvenskiold (1751-1807) bekostede Rasmus Mallings læreruddannelse på Blaagaard Seminarium, hvorfra han dimitteredes i 1808. Samme år blev han viet til Ane Marie Kragelund, og ved Frederik Lensgreve Knuths (1760-1818) formidling fik Rasmus Malling tjeneste som lærer i Hunseby.

Det er min bedømmelse, at plejefarens indflydelse bidrog til at forme RMH til at blive en grænseoverskridende person med meget stor selvtillid og med tydelige evner til at foretage klasserejsen – fra at være en fattig lærersøn til at blive en højt estimeret forsker, forstander, reformator, foregangsmand og opfinder. Et af de mest slående træk i RHM’s karriere og personlige udvikling var, at han ikke tøvede med at give sig i kast med vanskelige opgaver, selv når han, formelt set, manglede uddannelses- eller erfaringsmæssige forudsætninger for dem, som for eksempel den arkitektoniske udformning af skolebygninger, avancerede matematiske beregninger, komplekse tekniske problemer med skrivekuglen, udarbejdelse af helt nye typer af geografiske verdenskort, naturvidenskabelig forskning om menneskets fysiologiske udvikling, astronomi, meteorologi og kunstige sprog (volapyk). Han havde ingen problemer med at begå sig i samfundets højeste lag, blandt kongelige, fremstående politikere og forskere.

Som nævnt døde RMH’s far pludselig i juli måned 1839. Enken Juliane stod dermed alene, uden indkomst og uden bolig, fordi boligen var en del af hendes afdøde mands løn. I denne desperate situation trådte Rasmus Malling for anden gang til som reddende engel. Han var selv ramt af sorg dette år, for hans hustru døde også i 1835. Juliane flyttede nu tilbage til hans bolig i Hunseby skole og gjorde tjeneste som husholderske. For de tre små brødrer del betød arrangementet, at de voksede op med Rasmus Malling som plejefar – en funktion han nu havde i anden generation i samme familie – og med tanke på de tre små brødrer alder må man formode, at de ikke havde noget minde om deres

biologiske far, kun om deres plejefar. Dermed var de sikret tag over hovedet og mad på bordet, men lærerlønnen (som for en stor del bestod af naturalier, mad, brænde og hus) rakte ikke langt, og familien var fattig. Trods Rasmus' flid og dygtighed i skolen havde Juliane ikke nogen mulighed for at lade ham fortsætte studierne efter 7. klasse. Rasmus havde et brændende ønske om at læse til præst, men han måtte forlige sig med et håndværkserhverv. Efter konfirmationen blev han sat i lære hos en malermester⁵ i Maribo, hvor han blev i cirka et år.

I skolen viste Rasmus fra første begyndelse en usædvanlig lærenemhed og ambition. Han voksede op i et religiøst præget hjem, og da han gik til konfirmationsforberedelse, betroede han præsten i Hunseby, Ludvig Jacob Mendel Gude (1820-1895), at hans højeste ønske var at blive præst. Gude så hans evner og vilje og anbefalede sin arbejdsgiver, Frederik Marcus Lensgreve Knuth (1818-1856), at understøtte Rasmus' fortsatte boglige studier. Udover at være greve på Knuthenborg var Knuth også udenrigsminister i Danmarks

første folkevalgte regering (marts-november 1848), og han var desuden et ejegodt menneske med stort socialt ansvar og empati. Han kaldte Rasmus og Juliane op til sig til en samtale og tilbød at bekoste Rasmus' 3-årige uddannelse på Jonstrup Statsseminarium. De to yngre brødre fik senere, da de voksede sig større, samme generøse hjælp fra greven, og dermed kom alle tre brødre til at lægge grundstenen til den fortsatte uddannelse med udgangspunkt fra Jonstrup.

Rasmus Malling-Hansen på Jonstrup Statsseminarium

RMH gik på Jonstrup fra den 1. juli 1851. Han kastede sig over studierne med entusiasme og selvtillid. Læseplanen var bred og alsidig – den var jo udformet for at give fremtidige landsbyskolelærere fuldt tilstrækkelige pædagogiske og faglige forudsætninger for at kunne tage ansvaret for undervisningen i alle fag. Men udover de obligatoriske fag – religion og bibelhistorie, undervisningsfærdighed, modersmål, regning, indbyrdes undervisning og metodelære, dansk grammatik og boglæsning, geografi og fædrelandshistorie, skønskrivning, gymnastik, sang og musik - studerede RMH også frivillige tilvalgsfag: verdenshistorie, naturhistorie, naturlære, matematik, tysk og tegning. Afgangsbeviset den 23. juni 1854 gav ham den højest mulige karakter: ”Udmærket duelig til at forestaae Skolelærerembede” samt at han: ”meget godt kan forestaae Kirkesang og spille Orgel”. Jonstrup var imidlertid kun et skridt på RMH's vej; han ville fortsætte mod teologiske studier og præstekald.

Jonstrup Seminarium gengivet på postkort omkring 1910

Jonstrup gav ham mere end faglige kundskaber: Her kom han for første gang i sit liv til at bo udenfor Lolland og møde mennesker fra alle dele af landet. Her knyttedes venskaber og kontakter, som han holdt fast ved resten af livet, og som bidrog til at forme hans personlighed.

Efter Jonstrup var RMH i godt et års tid hjælpelærer og privat huslærer i Maglemer, på Knuthenborg Gods, og i København hos kammermusiker Christian Julius Hansen (1814-1875) og hos skulptøren Emilia Adelgunde Vogt (1811-1892).

Studentereksamen, teologistudium og arbejde på Døvstummeinstituttet i København

Greven på Knuthenborg fortsatte med at betale Rasmus' studier, og efter året som hjælpelærer blev han i København og studerede som privatist til studentereksamen – dengang kaldt 'artium' - 1855-56. Artium bestod han med høje karakterer, men de akademiske krav var hårde: Artium var ikke en tilstrækkelig adgangsbillet for at kunne studere ved universitetet. Dertil krævedes en særlig

adgangseksamen i to dele, og 6. juli 1857 bestod RHM den første del, som gjaldt tysk, fransk, geografi og naturhistorie. Den 12. juli 1858 bestod han anden del med disse fag: udarbejdelse i modersmålet, mundtlig og skriftlig latin, oldgræsk, historie, aritmetik, geometri, naturlære og religion.

Rasmus havde lige siden juni 1851 nydt godt af finansiel støtte fra greven, men nu følte han, at han ville stå på egne ben. Han havde på dette tidspunkt fået plads på Regensen – et privilegium, som kun et fåtal af de allerbedste studenter kunne opnå. Regensen indebar husrum, gratis mad, studiekammerater og universitetet indenfor gangafstand. En studiekammerat gav ham da tips om, at der var en ledig tjeneste som lærer ved Det kgl. Døvstummeinstitut i København. Rasmus søgte og fik denne tjeneste med ansættelse fra 1. februar 1859, samtidig med at han i sin fritid fortsatte studierne i propædeutik, logik og psykologi som forberedelse til teologiske studier. Det er sandsynligt, at han også flyttede fra Regensen og fik et værelse på Døvstummeinstituttet fra februar 1859.⁶

Det var altså en tilfældighed, som førte RMH til at arbejde med døvstumme. Hans hu og ambition var at blive præst. Men nu kom han ind i en anden verden – en verden, hvor alle lærere og elever på kostskolen kommunikerede og underviste ved hjælp af tegnsprog. Det lykkedes Rasmus på kort tid lære de forskellige tegnsprog: et alfabet-tegnsprog, et tegnsprog for hele ord og det informelle tegnsprog – kaldt 'gebærdesprog' – som de fleste af eleverne havde klaret sig med som små børn, inden de begyndte skolen i 7- eller 8-års alderen.

Den 21. januar 1860 bestod RMH Universitetets filosofiske prøve i propædeutik⁷, logik og psykologi, og dermed var han sikret adgang til det egentlige mål: de teologiske studier. I løbet af 1859 og 1860 udviklede Rasmus en fremragende evne til at kommunikere og undervise ved hjælp af tegnsprog. Hans intelligens, ihærdighed og pædagogiske evner gjorde indtryk på instituttets forstander, Søren Johan Heiberg (1810-1871).

Desuden fattede Rasmus interesse for forstanderens usædvanligt smukke datter, Cathrine Georgia, som var født 1841 og boede på instituttet sammen med sin far og seks søskende (moderen, Engelke Marie, født Rørdam, var død allerede i 1855, kun 41 år gammel), og hans følelser var gengældte. Imidlertid afbrød han arbejdet som døvelærer den 1. oktober 1861 for helt at kunne koncentrere sig om studierne og vendte da sandsynligvis tilbage til Regensen.

Arbejdet på Det kgl. Døvstummeinstitut i Slesvig 1862-64

Nu ville skæbnen imidlertid, at RMH blev en brik i et udenrigspolitisk spil, som handlede om dansk indflydelse i Sønderjylland og Slesvig. Lige siden 1851 havde den danske regering arbejdet systematisk for, at det danske sprog skulle få en mere fremherskende plads i administrationen og i undervisningen i de dansk-tyske områder i Slesvig-Holsten.

Det kgl. Døvstummeinstitut i Slesvig lå dengang under det danske riges administration, men tysk sprog dominerede blandt lærerne, eleverne og forældrene. Regeringen ønskede nu at forstærke det danske element i instituttets undervisning og ledelse.

Vi tror, at Kultusministeriet⁸ og Ministeriet for Slesvig-Holsten henvendte sig uformelt til Søren Heiberg og bad ham foreslå en person, som ikke kun var en dygtig døvepædagog, men også havde format til med tiden at overtage posten som forstander. Heiberg valgte RMH, opfordrede ham til at søge stillingen i Slesvig og skrev i den forbindelse en meget smuk anbefaling, som i praksis sikrede Rasmus posten. Desuden havde Heiberg god kontakt med August Jørgensen⁹, den daværende politimester og borgmester i Slesvig. Jørgensen var nemlig i 1860 blevet udnævnt til direktør for

Det kgl. Døvstummeinstitut for hertugdømmerne Holsten, Lauenborg og Slesvig, og i den anledning søgte han Heibergs råd og støtte for at få den nødvendige faglige baggrund for dette for ham helt nye ansvarsområde. Det er højst sandsynligt, at forstander (og kommende svigerfar) Heiberg ved dette tilfælde anbefalede RMH varmt.

RHM må have følt sig i syv sind, for stillingen i Slesvig indebar, at han måtte afbryde de teologiske studier og samtidig måtte forlade Cathrine Georgia, med hvem han nu var forlovet. Men Rasmus forstod, at pladsen var meriterende og et stort skridt op ad karrierestigen. Han blev ansat fra den 1. oktober 1862, i første række som lærer for de danske elever, men desuden også som tegnelærer i flere klasser, også de tyske. På dette tidspunkt var forstanderen for instituttet, Dr. Peter Poulsen, tysktalende og tysksindet, og han havde igennem en længere tid følt sig modarbejdet af det danske ministerium for Slesvig-Holsten.

Allerede den 23. april 1863 blev RHM konstitueret som førstelærer og forstander for instituttet i Slesvig, blot 27 år gammel. I samme periode valgte Poulsen at afgang.¹⁰

Tilbage i København efter nederlaget i 1864, teologisk kandidat og udnævnelse til forstander og præst for Det kgl. Døvstummeinstitut

I januar 1864 blev det på grund af den slesvigske krig umuligt for danske tjenestemænd at forblive i området, og RHM måtte i hast pakke sammen og vende tilbage til København. Men nu havde han en meriterende forstandertitel i bagagen, og han havde høstet megen anerkendelse for sine pædagogiske indsatser, særlig fra August Jørgensens side. I og med at det var krigen, som havde fordrevet ham fra posten, er det sandsynligt, at den danske stat fortsatte med at betale ham en vis månedlig løn eller erstatning for tabt arbejdsfortjeneste. Nu kunne RHM gense sin forlovede og genoptage de teologiske studier. I perioden fra februar 1864 til maj 1865 satsede han helhjertet på teologistudierne, og den 27. juni 1865 bestod RHM den teologiske embedseksamen med højeste karakter. Samtidig banede hans kommende svigerfar og tidligere chef, Søren Heiberg, vej for hans fortsatte karriere. Heiberg var ikke kun forstander for Det kgl. Døvstummeinstitut – han var også præst og gjorde tjeneste som præst for eleverne ved instituttet. I 1865 var Heiberg 55 år gammel og havde gjort tjeneste siden 1839, og han ville nu overgå til en retrætepost. I slutningen af 1864 søgte han kaldet som præst ved Keldby kirke på Møn og fik denne post i foråret. I den forbindelse søgte RHM - i konkurrence med andre, stærke, kandidater¹¹ - Heibergs stilling, og denne gang kunne han søge som ”forhenværende forstander for Det kgl. Døvstummeinstitut i Slesvig” samtidig med, at vi ved, at Søren Heiberg og August Jørgensen gav ham fremragende anbefalinger. RHM blev konstitueret som forstander, førstelærer og præst ved Det kgl. Døvstummeinstitut i København den 1. juni 1865¹². Den 5. september 1865 fyldte Rasmus 30 år, og tre dage senere blev han viet til Cathrine Georgia. Vielsen fandt sted i Keldby kirke og blev naturligvis forrettet af brudens far, nu sognepræst Søren Heiberg. Det unge par flyttede ind i den rummelige forstanderbolig på instituttet – 9 værelser plus værelse til en tjenestepige – og befolkede den i løbet af de følgende 11 år med syv døtre. Nu begyndte et nyt kapitel i Rasmus’ liv – 1865 var hans jubelår! – med forstanderansvar, lærergerning, præstegerning, men også med en række fantastiske opfindelser og et naturvidenskabeligt forskningsprojekt, hvis resultater skulle komme til at ryste samtidens forskere.

Malling-Hansens opfindelse af ”skrivekuglen”

Idéen om at konstruere en maskine, med hvilken man kunne skrive hurtigere end med pennen, kom til RHM fra hans iagttagelser af de døve børn. Deres imponerende kvikke kommunikation ved hjælp

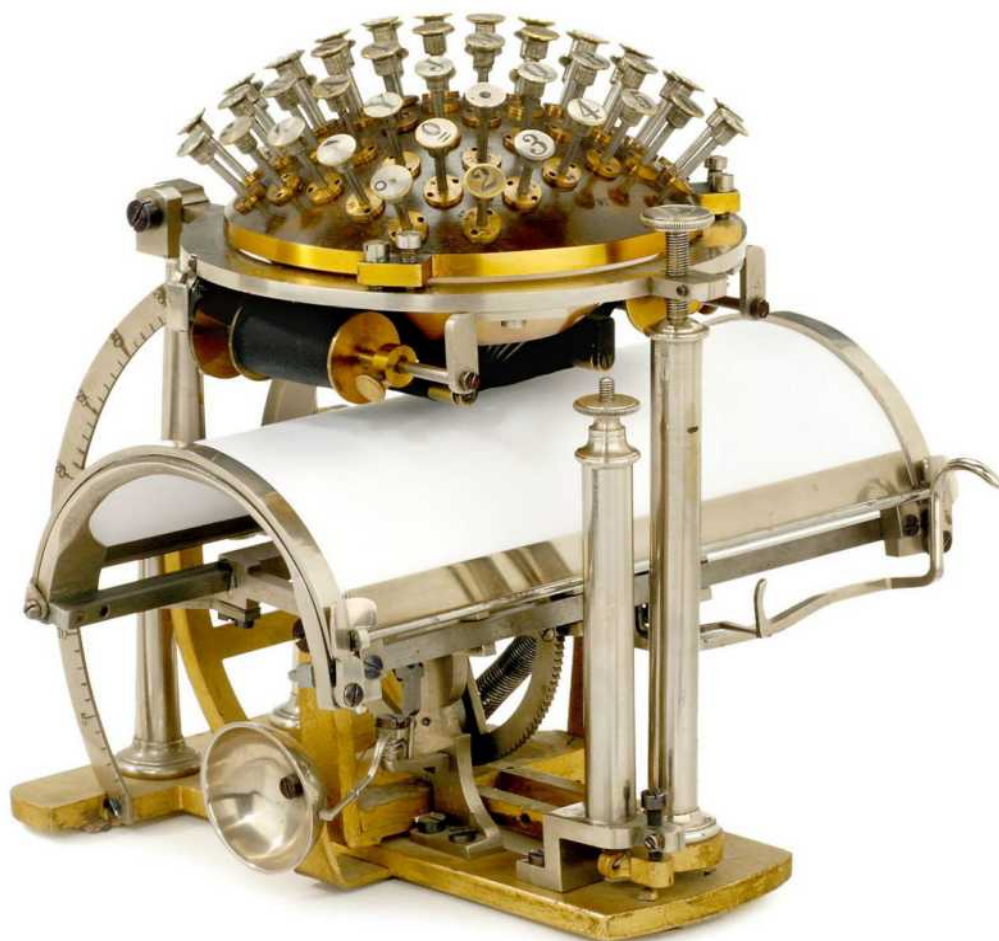
af fingersproget ledte ham til den tanke, at det måtte være muligt at konstruere en maskine, med hvilken man kunne skrive i takt med normalt talesprog. Det fremgår klart af hans forskellige patentansøgninger, at formålet med hans ”skrivekugler” var at gøre nytte i alle sammenhænge, hvor man havde brug for at skrive hurtigt og tydeligt: i Rigsdagen, domstole, banker, firmaer, avisredaktioner og for handel og industri generelt. *Skrivekuglerne var ikke ment som et redskab i undervisningen af døve eller blinde børn.*¹³ Målgruppen var almindelige mennesker uden fysiske handicap, men med behov for at skrive hurtigt. RMH begyndte, med sin typiske grundighed, at måle talehastigheden hos rigsdagens politikere og sad mange dage der med et stopur i hånden; han fandt, at talehastigheden varierede meget mellem individer, men at den gennemsnitligt var 20 lydtegn per sekund. Dette sammenlignede han med håndskrift, som kun opnåede 4 lydtegn per sekund. Altså havde han nu sit klare mål med skrivekuglen, hvad skrivehastigheden angår.

Samtidig eksperimenterede han igennem lang tid med forskellige placeringer af bogstaver og tegn på et halvkugleformet tastatur. Han forstod fra første begyndelse, at netop bogstavs-placeringen var af allerstørste betydning for skrivehastigheden. Derfor undersøgte han frekvensen af de forskellige bogstaver i det danske sprog med henblik på at placere de oftest forekommende bogstaver (f. eks ’e’, ’a’ og ’r’) nærmest tilgængeligt for de fingre, som er hurtigst – pegefingeren og langfingeren. Først efter ca. tre år – i 1867 – var han tilfreds med placeringen. Bogstavsplaceringen og tastaturets meget bekvemme halvkugleform er to af de mest geniale træk ved RHM’s skrivekugle. Bogstavsplaceringen er videnskabeligt udtænkt (det gælder også for de maskiner, som blev bygget for det engelske, franske og tyske marked), og halvkugleformen er kompakt og ergonomisk set meget bedre end det nuværende flade, rektangulære tastatur, hvor fingrene skal flyve over længere afstande, og bogstaverne på ingen måde er beliggende på en sådan måde, at hensyn er taget til deres frekvens i sproget. Der er, efter min mening, slet ingen tvivl om, at hvis RHM’s skrivekugle-tastatur var blevet det fremherskende system på verdens skrivemaskiner og senere på computertangentbordet, ville vi alle i dag være i stand til at skrive hurtigere og lettere end med det nu altdominerende QWERTY-system.¹⁴

Den første prototype af skrivekuglen blev bygget på Jürgensens Mechaniske Etablissement¹⁵ i 1867 ud fra RMH’s tegninger og beskrivelse, og i mange år arbejdede han tæt sammen med finmekanikerne i dette firma for at forbedre skrivekuglens ydeevne. Vi ved fra RMH’s svigersøn Fritz Bechs¹⁶ erindringer, at RHM til tider fandt tekniske løsninger på problemer, som eksperterne på det mekaniske etablissement ikke var lykkedes med at løse. RMH’s første danske skrivekuglepatent¹⁷ er fra marts 1870, og med tiden fik han bevilget mere end 30 patenter, fordelt på flere lande og på forskellige modeller af skrivekuglen – f. eks i Frankrig, Sverige, England, USA, Østrig, Norge og Bayern.

De første modeller af skrivekuglen brugte ret store tørbatterier som energikilde, men den tids batterier var tunge og upålidelige, og fra 1875 overgik RHM til udelukkende at fremstille mekaniske maskiner. År efter år forbedrede han skrivekuglerne, og i alt 9 forskellige modeller så dagens lys i perioden fra 1870 til 1888. Med tiden blev de lettere, billigere og mere pålidelige, men fælles for alle modeller var, at de skrev rent, smukt og tydeligt. En af de mest bemærkelsesværdige af maskinerne var 'takygraf'en' – navnet betyder 'hurtigskriveren' – som RHM opfandt og patenterede i 1872.

Desværre kendes i dag ikke noget eksemplar af takygraf'en; vi har kun patentbeskrivelsen med tegninger samt nogle få fotografier af den.

"Skrivekugle model 1878". Copyright Uwe Breker.

RHM's skrivekugler blev udstillede og praktisk demonstrerede ved de store internationale industriudstillinger i London 1871, København 1872, Wien 1873, Leeds 1875, Philadelphia 1876,

Paris 1878 og igen i København 1888. Hver gang vakte skrivekuglen stor opmærksomhed og beundring. Ved udstillingerne i 1872, 1873, 1878 og 1888 vandt den første pris. I denne periode var der betydelig omtale af skrivekuglerne i dansk og udenlandsk presse, særlig i forbindelse med verdensudstillingerne, og en del bestillinger indkom. Det var dyrt og tidskrævende for RHM at få skrivekuglerne fremstillet og hele tiden arbejde med tekniske forbedringer. Produktionen var håndværksmæssig og dermed meget omhyggelig, men også langsom. RHM fik betydelig økonomisk støtte gennem årene – 500 rigsdaler fra det Reiersenske Fond; 4876 kr. fra Carl Frederik Tietgens private kasse (Tietgen indså på et tidligt stadium skrivekuglens potentiale for Store nordiskes Telegrafkontorer) og ikke mindst fra staten: i finansåret 1878/79 bevilgedes RHM et statsligt lån på 20 000 kr.¹⁸

Lånet skulle tilbagebetales under gunstige vilkår, men på grund af den begrænsede produktion og ringe salg af skrivekuglerne var RHM ikke i stand til at tilbagebetale lånet, og i 1886 eftergav Finansministeriet hele beløbet. Skrivekuglerne var geniale i sin konstruktion, samtidig med at de var holdbare, lette at bruge og kunne skrive hurtigere end konkurrerende skrivemaskiner. Men skrivekuglens akilleshæl var, at den blev fremstillet af Danmarks bedste finmekanikere, som behøvede måneder på hver maskine. Alle kendere af antikke skrivemaskiner er enige om, at **skrivekuglen var den første seriefremstillede, kommercielt fremstillede skrivemaskine, som faktisk fungerede, dvs. som skrev hurtigere end man skriver med en pen.**

Vi ved ikke, hvor mange skrivekugler RHM nåede at fremstille, men sandsynligvis var det et sted mellem 150 og 200 maskiner totalt i perioden fra 1870 til 1890. Gennemgående blev hver skrivekugle fremstillet efter en ordre fra en kunde, hvorpå finmekanikerne igangsatte konstruktionen. Efter nogle uger eller måneder var maskinen klar til leverance. Hvis det mekaniske etablissement samtidig havde mange ordrer på andre produkter, såsom geodætiske eller optiske instrumenter, måtte skrivekuglen måske vente i køen. Med andre ord: skrivekuglen blev i alle år fremstillet efter gamle håndværksmæssige principper – aldrig industrielt efter samlebåndsmetoder.

Konkurrencen udefra

Danmark var på dette tidspunkt ikke en veludviklet industrination; der manglede kapital, fabrikker, maskinel udrustning, en kompetent medarbejderstab og en organisation for markedsføring og salg i

ind- og udland. Derfor lykkedes RHM's skrivekugle ikke at gøre sig gældende på verdensmarkedet, selv om den var bedre end konkurrenterne.

Mange skrivemaskiner lanceredes på verdensmarkedet fra midten af 1870'erne, men kun få lykkedes med at etablere sig og overleve. RHM's største konkurrent var Remington. Denne amerikanske fabrik startede med at fremstille våben i 1816, og mellem 1860 og 1873 producerede den også symaskiner. Fra 1873 og frem til 1886 producerede Remington skrivemaskiner i stor skala. Investorerne havde alt det, som RHM manglede: tilstrækkelig kapital til investering, udvikling og markedsføring, en erfaren og velfungerende stab af talrige medarbejdere (finmekanikere) og en i forvejen velfungerende og veletableret fabrik med kapacitet til at fremstille deres skrivemaskine i meget store serier. Desuden havde Remington fordelen af et stort hjemmemarked med hurtigt voksende efterspørgsel og pengestærke kunder.

Andre faktorer, som hæmmede RHM i hans udvikling og salg af skrivekuglen, var, at han havde et krævende fuldtidsarbejde som forstander, døvelærer og præst, samt at han – særlig fra 1883 og frem til sin død i 1890 – blev mere og mere optaget af sin naturvidenskabelige forskning i periodiciteten i børns kropsudvikling. Desuden tog det ministerielle kommissionsarbejde meget af hans tid og kræfter, og i sidste halvdel af 1880'erne led han af dårligt helbred, relateret til hjertet.

Andre opfindelser og patenter

I tillæg til de 9 forskellige skrivekuglemodeller fik RHM også patent på to andre opfindelser. I 1872 opfandt han en kopieringsmetode, kaldt **xerografi**. Han tog et stykke karbonpapir med farvesiden opad, lagde et stykke oliepapir oven på det, derpå igen et karbonpapir og således fremdeles i fem lag. Han kunne da gennemskrive hele stablen, idet han benyttede en bøjelig elfenbensspids, og resultatet blev, at han på hver af de fem stykker oliepapir fik fem omvendt stående gengivelser af den gennemskrevne tekst eller tegning. Derefter lagde han skrivepapir mellem de fem 'originaltryk', og hele stablen kørtes igennem et apparat, som kaldes en 'satinémaskine'. Skriften eller tegningen stod nu tydeligt og korrekt vendt på de fem stykker skrivepapir, og atter blev processen gentaget med fem stykker ad gangen. Godt og vel tyve gange kunne han foretage denne proces, hvis han brugte et karbonpapir med fint revet berlinerblåt, og hele denne fremgangsmåde producerede 200 eksemplarer på kun 10 minutter.

RMH fik desuden i 1873 et norsk patent¹⁹ på ”i forbindelse med den ham tidligere patenterede skrivekugle at forfærdige det af ham angivne apparat for papirets tørring i plan ved urværk og elektromagnet. 10 år”. Denne opfindelse var til stor nytte for den af ham opfundne kopieringsmetode, fordi en vellykket kopiering forudsatte, at papiret var meget tørt.

RHM opnåede aldrig at tjene penge på sine geniale opfindelser, og efter hans død ophørte produktionen af skrivekugler. Men han satte et varigt og hædrende spor i den tekniske udviklingshistorie. Maskinen som dengang var verdens første seriefremstillede og fungerende skrivemaskine findes i dag på museer og blandt private samlere. Når der en sjælden gang sælges en maskine på auktion, koster en skrivekugle i god stand mellem en halv og en million kroner.

Malling-Hansens indsats som forstander og døvepædagog

RHM ydede store indsatser som forstander og døvepædagog og satte dybe aftryk i den måde, Danmark organiserede forsorgen og undervisningen af døve. Døvelæreren Johannes Jørgensen²⁰ karakteriserede RMH's forstandergerning på følgende måde:

”Han ejede videnskabsmandens klare hoved. Dernæst var RHM født *organisator*. Han havde evnen til at gå i enkeltheder uden at tabe helheden af syne. At ordne, bringe alt på sin rette plads var ham en nydelse, fordi det faldt ham let. Det bedste bevis for hans evner i denne retning er jo, at den organisation af døvstummevæsenet, som den dag i dag er rådende her i landet, i alt væsentligt er hans værk. – Men én ting er der, som RHM *ikke* var – *administrator*. Derpå havde han intet greb og kunne ifølge noget af det dybeste hos ham ikke have det. RHM arbejdede nervøst, ligesom i ryk. Hans hjerneprocesser foregik forceret, tankerne fløj; der var noget vulkansk ved ham. Men en administrator skal netop arbejde jævnt, ligeligt, den ene dag som den anden. Dernæst: hans temperament var til hinder. Han var i højeste grad et stemningsmenneske, mere modtagelig for ydre indtryk end det mest følsomme barometer, ømtålig, altid svingende mellem yderligheder, aldrig ens”.

Vi kan komplettere dette troværdige vidnesbyrd med et udsagn fra en anden pålidelig kilde, forfatteren og journalisten Frederik Vilhelm Møller, som i en artikel i ugebladet ”Nutiden i Billeder og Text” fra 17. oktober 1886, havde interviewet RMH og beskrev ham på følgende måde: ”Han ser ud som en kunstner, som en komponist, og han fører sig på én gang med en kunstners nonchalance og en officers præcision og belevenhed. Hovedindtrykket, man får ved at se og tale med ham, kan sammenfattes i et ord, som kun passer såre få voksne: han gør et i høj grad opvakt indtryk.”²¹

Det er svært med få ord at beskrive et begavet og flittigt menneskes livsgerning, men **hovedpunkterne i RMH's indsatser som forstander og reformator af de døves undervisning** er følgende.

- I 1867 fik RHM gennemført den pædagogiske inddeling af eleverne, der blev kendt i hele Europa som "den danske deling"²², hvorved børnene blev testet og delt i tre grupper: 1) egentlige døvstumme, 2) uegentlige døvstumme og 3) åndssløve døvstumme. Den første gruppe var født døve og blev elever på Det kgl. Døvstummeinstitut, hvor der hovedsagelig blev undervist efter tegnmetoden. Den anden gruppe var børn med nogle rester af hørelse, og som bedømtes egnede til at blive undervist efter talemetsoden på den private Keller institution "Døveskolen på Talens Grund". Den tredje gruppe blev anbragt på særlige afdelinger i de Kellerske anstalter. Denne delingsmetode indebar, at man tilpassede undervisningen bedst muligt med hensyn til børnenes forudsætninger og individuelle evner.
- I juli 1879 fremlagde RMH et "Forslag om at oprette et Døvstummeinstitut i Jylland" til Kultusministeriet. Som alt andet fra hans hånd var det grundigt gennemtænkt, rationelt præsenteret og overordentlig velformuleret. Johannes Jørgensen karakteriserer det således: "Dette forslag – en bog på 27 sider – er som alt, hvad der kom fra Malling Hansen af den art, klart og simpelt i hele sin tankegang, det kunne i så henseende næppe gøres bedre".²³ Forslaget godkendtes og blev til "Lov om Foranstaltninger til Undervisning af Døvstumme", underskrevet den 22. marts 1880. Dermed besluttede staten at opføre et nyt institut i Fredericia, officielt indviet den 2. juli 1882 med deltagelse af den kongelige familie. Dermed fik talemetsoden en stærkere stilling i undervisningen, da den var den eneste benyttede i Fredericia, medens instituttet i København fortsatte med tegnmetoderne. RHM blev samtidig tildelt den fornemme udmærkelse Ridder af Dannebrog i 1880, både for sin indsats for døveundervisningen og for skrivekuglerne.
- Den tredje store organisatoriske opgave, som RMH løste med stor succes, var statens overtagelse af de private Keller-institutter og oprettelsen af Det kgl. Døvstummeinstitut i Nyborg. RHM var sekretær for planlægningskommissionen i 1888-89 og den, som trak det store læs i form af undersøgelser, analyse og forslagens hele udformning. Forslaget blev godkendt i Rigsdagen og blev til loven af 4. april 1890, hvorved staten overtog alle Kelleranstalterne og oprettede et nyt institut, Det kgl. Døvstummeinstitut, indviet i 1891.
- RHM's ideer om døveundervisningen nåede også til Island. Efter henvendelse fra en islandsk døvelærer, P. Pálsson i 1866, tog RMH Pálsson under sine vinger ved et studieophold i

København i 1867 og fremlagde derefter et forslag til Kultusministeriet om at oprette et institut på islandsk jord. Han motiverede det med, at det var uheldigt for de islandske døve at behøve at komme til København for at få undervisning, dels fordi klimaet og forholdene var dem fremmede, og dels fordi de fleste ikke forstod dansk og naturligvis burde undervises på islandsk. Dette ledte til Forordningen af 26. februar 1872, som indførte undervisningspligt for døve på Island.

- RHM bidrog også markant til debatten ved de nordiske møder for døvelærere, som fandt sted i København 1872 og i Stockholm 1876. I forbindelse med mødet i Stockholm kombinerede RMH sit engagement for døvepædagogikken med at promovere sin nyeste opfindelse: han medbragte nemlig den seneste model af skrivekuglen og blev bevilget en eksklusiv audiens hos den svenske konge Oscar II, hvor han demonstrerede skrivekuglens egenskaber. Kongen prøvede selv at skrive med den og skrev nogle linjer af et dansk digt. Kongen blev begejstret, og senere samme år blev RHM tildelt den svenske Wasa-orden.
- Udover arbejdet som døvelærer, præst og forstander var RMH også i en periode af cirka 7 år beskæftiget med at afholde kurser for og behandlinger af voksne hørende, som led af stammen. Det begyndte med, at en tysk læge, Rudolf Denhardt²⁴, kom til København i august 1873 og tilbød sin egenhændigt udviklede metode til helbredelse af stammere. Før afrejsen fra København i efteråret 1873 overdrog han – uden vederlag – sin metode til den danske stat (gennem Kultusministeriet) under den forudsætning, at kun RHM og døvelærere ved Det kgl. Døvestemmeinstitut i København J.C.Sørensen var autoriserede til at benytte hans metode. I perioden derefter og i mindst syv år arrangerede RHM 4-ugers helbredelseskurser for voksne.

Ovenstående punkter beskrev de vigtigste af RMH's gennemgribende døvepædagogiske indsatser. Men han satte også varige reformaftryk i det lille format, i det daglige arbejde med hans eget institut. Vi lader atter J. Jørgensen karakterisere som forstander: ”Der kan nu også vanskeligt tænkes to mere modsatte personligheder end Heiberg og Malling Hansen. Heiberg er helt og holdent en mand fra l'ancien régime, hans vej går lige og stød som det. Malling Hansen er moderne, nervøs og moderne, og hans vej går – som lynets – i zigzag. Heiberg lukkede for det ny, Malling Hansen lukker op. Hans periode bliver som et spruttende fyrværkeri af kæmpende ideer og tanker, hvori gammelt dør og nyt fødes. Vel ligger grunden hertil meget i omgivelser og forhold, men først er den dog vist at søge i Malling Hansens egen karakter og i hans temperament”.²⁵

I en skrivelse til Kultusministeriet dateret 7. januar 1885 sammenfattede RMH selv de efter hans mening vigtigste indsatser som forstander fra 1865 til januar 1885. Blandt disse har jeg valgt følgende:

- Udvidelse af haveområdet, så at eleverne kunne få mulighed for at få frisk luft og motion og lære have dyrkning, som de ville få stor nytte af som voksne, enten som kilde til selvforsørgelse med grøntsager eller som erhverv.
- Givet eleverne mere tid til søvn og mere tid til leg udendørs.
- Indførelse af egen badebro med badehus i Frihavnen med mulighed for bade for elever og lærere (kort spadseretur fra instituttet) med en fordel, at eleverne lærte at svømme.
- Forandret værkstedsundervisningen fra tidligere at have tjent instituttets pekuniære interesse til at tjene børnenes interesse i form af uddannelse og færdigheder for livet.
- Fået muliggjort hjemsendelse hvert år siden 1867 af alle instituttets elever (skolen var et internat, og de 130 elever behøvede besøg hos deres familier) i sommerferien; dertil kommer, at RMH ordnede det sådan, at rejser med tog var gratis for alle elever, medens de på færger betalte halv pris. Dette var af uhyre stor betydning for børnene og deres forældre, som for de flestes vedkommende var fattige mennesker fra alle dele af landet.
- Forandret skoleåret, hvorved foruden regelmæssighed med hensyn til sommerferien indvandedes en hel måned for undervisningen.
- Fået oprettet fuldstændig ny dagsorden med forbedringer i elevernes kost, beklædning og bedre rumventilation, alt sundere og nyttigere end tidligere; f. eks. indførte RHM brugen af varmt undertøj af uld og linned.
- Forbedret skolens hygiejniske forhold ude og inde.
- Flere og bedre pædagogiske hjælpemidler, lærebøger, store farveplancher og andet undervisningsmateriale.
- Øget lærerpersonalets antal og med succes arbejdet på at få lærerpersonalets kår forbedrede.
- Fået indført at alle elever blev indkaldt fra 8-års alderen, og at skoletiden skulle vare i 8 år (mod tidligere 6 år).
- Udarbejdet nye typer af skemaer til registrering og indmeldelse fra alle landets præster om tilstedeværelsen af børn med behov for døveundervisning.
- Fortsat brugen af tegnsproget i to former – et tegn for hvert ord, respektive et tegn for hvert bogstav – i undervisningen, men også undervist i lydmetoden (mundaflæsning og mundtlig

udtale) som et særligt fag. Fra midten af 1880'erne ophørte man dog med at undervise i tegnsproget for hele ord og overgik til at undervise i og med alfabet-tegnsproget.

Fra Fritz Bechs erindringer ved vi også, at RHM gennem hele sin forstanderperiode arbejdede ihærdigt med at løfte lærernes professionelle niveau. Dette gjorde han ved at deltage som tilhører i lektioner, hvorved han noterede positive og negative aspekter ved lærerens undervisning og brugte disse iagttagelser til at give den pågældende lærer en tilbagemelding.

Forstanderen underviste selv 6 timer om ugen i den ældste klasse. Vi har en smuk karakteristik af RMH som lærer i en nekrolog²⁶, skrevet af O. C. Jensen, også han lærer ved Det kgl. Døvstummeinstitut: ”Som lærer var han mild og rolig, klar og indsigtfuld. Han besad, man kunne kalde det, et betydeligt pædagogisk instinkt, en sikker vejviser hos sig selv til at træffe det bedst mulige og en dybt begrundet vished om at være i overensstemmelse med alt, hvad en sund og naturlig undervisningsmåde fordrer. Dette instinkt havde sikkert sin rod i et alvorligt pædagogisk studium, men ligeså vist tilhold i tilrettelagte barndomsvilkår som i særlige gunstige naturbetingelser (...) Derfor var han vel også en så ægte børneven, som han var, hvad især viste sig, når han henvendte sig spøgende til et eller andet barn og da ligesom trådte ned på selve gulvet fra det daglig givnes forhøjning og der i udtryk og smil, i blik og i tale stillede sig på lige menneskeligt trin med eleverne, - ja deraf vil det være fremlysende, at han havde alt på sin side i henseende til den opgave at være en sand, en virkelig lærernatur med åbent øje for, hvorledes god børneundervisning helst bør være.”

På Malthé Engelstedts maleri ses RMH spillende kort hos vennen Erik Ritzau, stifter af Ritzaus Bureau.
Kilde: www.malling-hansen.org

I RMH's forstanderperiode oplevede Det kgl. Døvstummeinstitut en markant forbedring af elevernes helbred. Fra en rapport udarbejdet af RHM i 1879²⁷ kender vi det præcise antal elever, der afgik ved døden i perioden 1824-1879. Mellem 1824 og 1839 havde anstalten totalt 265 elever, og af disse døde ikke mindre end 81, medens de gik på skolen, altså næsten en tredjedel af eleverne – de fleste af lungesygdomme. Under Heibergs forstanderperiode, hvor skolen var flyttet fra Sølvgade til det nybyggede institut på Kastelsvej, skete der forbedringer, men endnu mellem 1840 og 1869 var dødeligheden skræmmende: af i alt 569 børn døde 80, dvs. 14 %. Men fra 1870 til 1879 kunne RHM rapportere en markant forbedring af sundhedstilstanden: i disse 10 år døde kun 4 elever, dvs. 2% af de 179, som i den periode var elever og beboere på instituttet. Denne tendens fortsatte i resten af RHM's forstanderperiode. Faktisk var dødeligheden blandt skolens elever **lavere** end blandt landets befolkning, når man sammenligner med den nationale statistik for denne aldersgruppe. Et vigtigt element i RHM's bestræbelser for at forbedre sundhedstilstanden var hans eksperimenter med forskellige typer og sammensætninger af kost. Disse eksperimenter, påbegyndt i 1877, skulle lede ham til en helt uventet "sidegevinst", nemlig hans epokegørende naturvidenskabelige opdagelser.

Malling-Hansens naturvidenskabelige opdagelser

RMH engagerede professor Peter Panum²⁸ som kostrådgiver. Panum var på dette tidspunkt anset som Danmarks førende ernæringseksperter. RHM begyndte nu at indføre de af Panum foreslåede kostforandringer og i den forbindelse målte han daglig en gruppe elevers højde over en 6-måneders periode. Til hans egen – og Panums! – store forbavselse, viste målingerne helt uventede resultater:

1) Elevernes højdeudvikling var ikke lineær og ikke konstant, tværtimod foregik den i sæsonmæssige spring.

2) Højdeudviklingen syntes ikke at påvirkes af forandringer (dvs. forbedringer) i kosten!

For yderligere at prøve disse overraskende resultater udvidede RMH forsøget til 8 gange om dagen at måle 23 elevers højde i 6 måneder. Resultaterne var identiske med den første serie målinger. Han indledte derfor en endnu større forsøgsrække, og denne gang (fra 1880) målte han også elevernes vægtudvikling. Til det formål brugte han en 'centimalvægt', dvs. en meget stor kreaturvægt, som kunne veje en hel gruppe børn samtidig. Igennem 700 dage vejede og målte RMH og hans assistenter alle 130 elever dagligt, drenge som piger. Alle målingsdata førtes omhyggeligt ind i notesbøger, og RHM brugte årevis til at analysere disse data, illustrere dem i store kurvetegninger og publicere

resultaterne. Hans første publikation var ”Om Periodicitet i Børns Vægt, iagttaget under daglige Veininger”, udgivet i 1883.²⁹ RMH’s forskning var episk, både hvad angår omfanget og de meget præcise statistiske metoder, gennemført under meget lang tid på en stor gruppe af børn. Ingen i videnskabshistorien havde nogensinde gennemført en sådan undersøgelse af dette format og over så lang en periode. Han var den første, som opdagede fænomenet med periodiske vægt- og højdesvingninger i børns udvikling.

RMH’s forskning vakte stor opmærksomhed og respekt, og dette ytrede sig blandt andet ved, at han i to omgange blev tildelt økonomisk bistand fra Carlsbergfondet – i 1882/83 fik han 4000 kr. og i 1885/86 yderligere 4000 kr. I 1883 fik han desuden 6000 kr. i statslig støtte til samme formål, samt fra staten igen i 1888/89 7000 kr. Denne støtte gjorde det muligt for ham at ansætte assistenter til at udføre vejningerne og målingerne, til at indkøbe vægte og andre materialer og til at foretage laboratorieanalyser. Fra maj 1886 til februar 1887 vejede RMH samtlige elever (130) fire gange daglig, og deres højde blev målt en gang om dagen. Han udvidede også forskningsprojektet til at omfatte elever ved andre uddannelsesinstitutioner: a) Det kgl. Opfostringshus, b) Grevinde Dannerhjemmet i Jægerspris, c) Det kgl. Døvstumme-institut i Fredericia, d) Skelstrup landsbyskole på Lolland, hvor RMH’s bror, Johan Frederik Hansen, var lærer. I samtlige disse institutioner viste målingerne identiske – uforklarlige – sæsonmæssige svingninger i børnenes vægt- og højdeudvikling.

RHM formodede, at de periodiske svingninger gjaldt alt levende på jorden, og for at prøve denne hypotese målte han også træers vækst igennem året og brugte til dette formål 13 træer – ahorn, elm, birk og kirsebær – i instituttets have. Han fandt her tilsvarende sæsonmæssige svingninger ved målingen af deres stammer og knopskud.

RHM var den første i videnskabshistorien, som udførte langtidsundersøgelser, ved daglige vejninger og højdemålinger, af en stor gruppe mennesker. Det statistiske underlag for hans analyser og hypoteser var enestående ved sin størrelse, sin strenge statistiske nøjagtighed og ved metodens sikkerhed. **Han var foregangsmand for den videnskabsgren, vi i dag kalder ’kronobiologi’, som er den del af fysiologien, der undersøger organismers reaktioner på tidens gang.** For eksempel biologiske rytmer, cykliske fænomener eller døgnrytmer i levende organismer og deres tilpasning til solen og månens gang. Fænomener som jetlag og cirkadiske rytmer hører til denne forskningsgren. Interessant nok blev tre forskere³⁰ tildelt nobelprisen i fysiologi/medicin 2017 for deres opdagelse af molekylære mekanismer, der kontrollerer det biologiske ur. RHM kunne dokumentere en mangfoldighed af disse cykliske fænomener i elevernes fysiske udvikling – han fandt hidtil ukendte

og uforklarlige døgncykler, månedscykler, cykler af 24-26 respektive 72-78 dages varighed og sæsonmæssige cykler. Børnene gennemgik tre større perioder året igennem: vægtmæssigt øgede de mest fra august til midten af december, de havde en mellemvækst fra midten af december til slutningen af april og en minimumsvækst fra slutningen af april til slutningen af juli. Højdeudviklingen gennemgik også tre hovedfaser, men de var anderledes fordelt:

Maksimumstilvækst fra april til midten af august, minimumstilvækst fra august til slutningen af november og en mellempriode fra slutningen af november til slutningen af marts.

Det var overraskende, at disse cykliske perioder gentog sig hvert år både for drengenes og pigernes vedkommende, og at de fandt sted, uanset hvilken kost eller hvilken grad af fysisk aktivitet børnene blev udsat for! Med andre ord: RHM fandt biologiske rytmer, som ikke kunne forklares. Han spekulerede i indflydelser fra månen (jævnfør tidevandet), og senere hældede han til den holdning, at årsagerne måtte søges i solens indflydelse på alt liv. Han testede hypoteser om, hvorvidt de periodiske forandringer kunne hænge sammen med luftens ozonindhold, elektricitet, solvarmen, luftfugtigheden, solpletter, solens rotation eller andre meteorologiske fænomener.

I 1800-tallet mødtes verdens førende læger og medicinske forskere hvert fjerde år til store internationale kongresser, hvor de under en uges intensive foredrag og diskussioner udvekslede erfaringer og bekendtgjorde nye forskningsresultater. Der var tusindvis af deltagere, og i august 1884 var København vært for denne store begivenhed. Gennem formidling fra Panum og Harald Hirschsprung³¹ fik RHM mulighed for at præsentere sine sensationelle forskningsresultater for den forsamlede videnskabselite. Det var enestående, at en person helt uden medicinske, fysiologiske eller naturvidenskabelige akademiske studier i bagagen fik et sådant privilegium! RHM gjorde det mest mulige ud af situationen: Han holdt sit foredrag på tysk, viste et stort antal gigantiske plancher med grafiske fremstillinger af forskningsresultaterne og uddelte en lille bog: ”*Tägliche Wägungen der 130 Zöglinge des Königlichen Taubstumm-Institut in Kopenhagen*” til deltagerne. Foredraget blev modtaget med chok og begejstring! RHM's metoder og rigorøse statistik var uanrivelige. Hans resultater vendte op og ned på den forsamlede fysiologiske og medicinske ekspertises opfattelser.

I 1886 publicerede RMH sit hovedværk: ”Perioder i Børns Vækst og i Solens Varme – Fragment III. A og III. B” i en dansk og en tysk udgave. Fragment III. A er en tekst på 243 sider, medens Fragment III. B består af 44 plancher. Han fortsatte også forskningsserien og havde kontakter med et stort antal meteorologiske stationer³² over hele jorden, fordi han ville prøve sin hypotese om solens varme og indstråling på forskellige længde- og breddegrader og i forskellige klimazoner. I sammenhæng

hermed udarbejdede han også en helt ny type af verdenskort, for eksempel ”Jorden set fra Athen indtil en vinkel af 80 grader”, hvor jorden blev tegnet som en hul klode med kraftlinjer på kryds og tværs. Tilsvarende kort fremstillede han med udgangspunkt, og med samme vinkel, for St. Petersborg, København, Rom, Paris og Stockholm³³.

RHM var formodentlig den første kronobiolog, og hans forskningsfelt fortsattes af mange andre efter hans død. Et stort antal forskere verden over har fulgt i hans spor, prøvet hans hypoteser og resultater. Den dag i dag fortsættes denne type af forskning og udvikles – også i Danmark. RHM nåede aldrig frem til at kunne identificere årsagsfaktoren – det, som han selv kaldte ”Faktor X” - men det må siges at være en meget rimelig antagelse fra hans side, at Faktor X skulle søges i solens indvirken på alt biologisk liv.

Opsamling og eftermæle

Som nævnt i indledningen er der tre store grene på RHM’s livsværk, og det er disse tre – døvepædagogikken, skrivekuglerne og den naturvidenskabelige forskning – som vi har behandlet i det foregående. Men der er andre interessante og bemærkelsesværdige indsatser i hans liv. Pladsen tillader kun at nævne dem helt kort.

- RHM som frimurer: Optaget som medlem nr. 2941 den 7. marts 1877 i Danmarks største frimurerorden ’Zorobabel og Frederik til det kronede Haab’. Han opnåede den meget høje rangorden 9. grad og var logens ’taler’ fra 1888 til sin død.
- RHM som forkæmper for et verdenssprog: Da det første internationale kunstsprog, volapyk, gjorde sit indtog i Danmark i midten af 1880’erne, blev RMH en af de første og ivrigste tilhængere. Han så volapyk ud fra de døves interesser og behov og hævdede, at dette kunstsprog ville være meget lettere for dem at lære end noget af de kendte europæiske sprog, fordi grammatikken var betydelig enklere og ikke havde nogen undtagelser. For RMH var volapyksagen dog ikke kun spørgsmålet om et sprog: han så det som et redskab for internationalt samarbejde og kommunikation, en bro over landegrænser og sprogrænser. I bakspejlet er det let at latterliggøre volapyk – et ord som i dag betyder noget uforståeligt, noget vrøvl – men i sprogets korte opblomstringstid (1880- ca. 1890) var det forbundet med høje idealer og ambitioner. Da esperanto kom på banen i slutningen af 1880’erne, overtog det hurtigt den plads, volapyk havde haft.

RHM døde midt i sin livsgerning, kun 55 år gammel, den 27. september 1890. Han havde været til et møde i frimurerlogen, som dengang lå i Klerkegade, og spadserede sent om aftenen hen ad Borgergade, da han pludselig faldt om, ramt af et hjerteslag. Ved hans bortgang var de syv døtre mellem 15 og 24 år gamle. Han var i 1880 blevet gift med Anna, født Steenstrup, 1842-1897. De fik ingen børn, men Anna var en meget kærlig stedmor til døtrene. Ved begravelsen den 3. oktober var Sankt Jakobs Kirke helt fuld, og der var utallige kranser. Voksne og unge døde mødte talstærkt op, ligeså mange fra frimurerne, fra døvstummeinstitutterne og Kultusministeriet.

Efter begravelsen blev der arrangeret en indsamling til et mindesmærke. Det blev udført af billedhuggeren Ludvig Brandstrup og gengiver RHM's profil i kobber, monteret på en høj mindestøtte af granit og blev placeret på hans grav på Garnisons Kirkegård to år efter begravelsen. I 1947 blev mindestøtten flyttet til Det kgl. Døvstummeinstitut på Kastelsvej efter beslutning af de fire endnu da levende døtre: Engelke, Emma, Karen og Johanne. Johanne og Engelke døde i 1948, Emma levede til 1954 og Karen døde sidst, i 1955.

Alle store danske aviser, mange tidsskrifter og mange udenlandske aviser skrev om RHM's død, og mange bragte udførlige nekrologer.

Berlingske Tidende den 29. september 1890 skrev bl.a.: ”Bag hans stille og fordringsløse væsen besad han et varmt hjerte; og hans åbne blik for alle livets og naturens fænomener, hans kombinationsevne og åndslivlighed gjorde ham til en underholdende og begavet fører på åndelige felter.

RHM var pionér på videnskabens område og var ved utrættelig flid, selvstudium og opmærksomhed for alt, hvad der mødte ham, lidt efter lidt nået frem til den ansete stilling, han indtog.

Der var i RHM's karakter en sjælden forening af besindighed og fantasi, ro og rastløs arbejdsomhed. Han bar skuffelser med resignation; hans ”skrivekugle”, som ved omstændighedernes magt og de store kapitalers overlegenhed blev overfløjet af amerikanske skrivemaskiner, indbragte ham kun tab, men han blev dog ikke træt af at forbedre den. Han var sikker på sit hovedværks videnskabelige betydning og stræbte kun efter at udfylde og fordybe det, uden derfor at glemme dagens pligter og strid”.³⁴

På frimærke

Den 14. marts 2015 udgav Post Danmark fire frimærker i en serie ved navn ”Markante danske opfindelser fra det 19. og 20. århundrede”.

De fire opfindelser, som her blev hædrede, er Hellese's tør batteri (1887), Hindhedes Rotérstel (betonkanon) til leverance af håndblandet beton (1929), Mortensens longjohn budcykel og RHM's skrivekugle (1867). Dermed fik RHM en nutidig hyldest.

The International Rasmus Malling-Hansen Society

Den 6. maj 2006 stiftede 16 initiativtagere fra fem lande **The International Rasmus Malling-Hansen Society**, Det internationale Rasmus Malling-Hansen Selskab. Materialet bearbejdes, kommenteres, oversættes (engelsk er selskabets hovedsprog) og præsenteres på hjemmesiden www.malling-hansen.org, som er åben for alle.

Medlemmerne mødes hvert andet år, holder foredrag, skriver artikler og opretholder tætte kontakter med museer, institutioner og med private forskere. Alle er velkommen til at bruge hjemmesidens meget omfattende dokumentation – tekster og illustrationer – under forudsætning af, at kilden nævnes.

*Jørgen Malling Christensen er født i 1948. Har boet og arbejdet udenfor Danmark siden 1968, fortrinsvis i Sverige, afrikanske lande og Thailand. Akademiske eksaminer fra Stockholms Universitet i økonomisk historie, socialantropologi, sociologi, udviklingskundskab med bistandsteknik, portugisisk sprog og kultur. Har arbejdet med udviklingsprogrammer i Afrika og i Thailand samt som sproglærer. Faglige interesser: historie, særlig perioden 1849 til 1914; Rasmus Malling-Hansen; kunst og litteratur. Formand for det Internationale Rasmus Malling-Hansen Selskab siden 2012. Bor i Thailand om vinteren og i Danmark om sommeren.
Email: jorgenmalling@hotmail.com*

Litteraturliste

Adler, M.H.: *The Writing Machine, a history of the typewriter*, London 1973.

Adler, M.H.: *Antique Typewriters. From Creed to Qwerty*. Schiffer Publishing, Ltd, Atglen, Pennsylvania 1997.

Bech, F.A.: *Fra gamle Dage paa Institutet, Fritz August Bechs Erindringer*, i: "Døvehistorisk Tidsskrift", december 2002 og maj 2003.

Ebbe, A.S.: *Malling Hansen*, biografisk artikel i: *Jonstrup-Bogen 1928*

Eberwein, D: *Nietzsches Schreibkugel. Ein Blick auf Nietzsches Schreibmaschinenzeit durch die Restauration der Schreibkugel*. Typoskript Verlag, Schauenburg 2005.

C. Goos (red.): *Det kgl. Døvstumme-Institut i København, 17. April 1807 – 17. April 1907, samt Meddelelser om Døvstummesagens Udvikling*.

Holm, A., Gudman, S., Rasmussen, J.W., Rasmussen, P.V.: *Døveundervisning i Danmark 1807 – 1982 med et tillæg om voksne døve*, Døvehistorisk Selskab, 2. oplag 2008.

Holst, H.: *Rasmus Malling-Hansen*, artikel i: *Opfindernes Liv*, Bind 1, Nordisk Forlag 1924.

Jensen, O.C.: *H. R. J. Malling-Hansen*, nekrolog i: *Tidsskrift för Døvstumskolan nr. 6, 1890*.

Jørgensen, K.O.B.: *R. Malling-Hansen, Skrivemaskinen sættes i produktion*, kapitel i: *Danske foregangsmænd indenfor teknik og naturvidenskab*, Strandbergs Forlag 1986 (også i engelsk udgave: *Danish Pioneers in Science and Technology*).

Jørgensen, T.A.B.: *Nogle Meddelelser om min Embedsvirksomhed i Staden Slesvig fra 1856 til 1864, nedskrevet 1906*, København 1906.

Malling-Hansen, R.: *Forslag om at oprette et Døvstummeinstitut i Jylland*, København 1879.

Malling-Hansen, R.: *Om Dødeligheden mellem Eleverne paa Det kgl. Døvstumme-Institut i Tiden fra 1824 til 1879*, København 1880. Trykt som tillæg til *Forslag om at oprette et Døvstummeinstitut i Jylland*, 1879.

Malling-Hansen, R.: *Fragment I: Om Periodicitet af Børns Vægt*. Særtryk af ”Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen”, København 1883.

Malling-Hansen, R.: *Tägliche Wägungen der 130 Zöglingen des Königlichen Taubstummen-Institut in Kopenhagen, Fragment II*, København 1884.

Malling-Hansen, R.: *Perioder i Børns Væxt og i Solens Varme, Iagttagelser af R. Malling-Hansen, Fragment III.A og III.B*, København 1886 (også udgivet på tysk: *Perioden im Gewicht der Kinder und in der Sonnenwärme, Beobachtungen von R. Malling-Hansen, Fragment III.A und III.B*).

Malling-Hansen, R (som sekretær i kommissionsrapporten): *Betænkning og Forslag til Ministeriet for Kirke-og Undervisningsvæsenet, I. Foranstaltninger til Døvstummes Undervisning*. København 1889.

Møller, F.V.: *R. Malling-Hansen*, artikel i ugebladet *Nutiden*, 17. oktober 1886.

Nyrop, C.: Artikel om RMH i: *Dansk Biografisk Lexikon 1887-1905*.

Petersen, A.: *Den Jonstrupske Stat. Personalhistoriske Meddelelser om Det kgl. Blaagaard-Jonstrupske Seminariums Lærere og Dimittender 1790-1884 med Tillæg og Rettelser til 1891*. København 1891.

Desuden er der brugt danske og udenlandske dagblade, ugeblade og tidsskrifter fra perioden 1865 til 1920, tilgængelig på Det kgl. Biblioteks hjemmeside (Mediastream), Rigsarkivets arkivalier fra Det kgl. Døvstummeinstitut i København, samt private slægtsarkiver tilhørende efterkommere efter RMH og hans to brødre. Endelig er der brugt materiale fra den meget righoldige hjemmeside:

www.malling-hansen.org, som også anbefales til alle læsere, der er interesserede i at fordybe sig yderligere i emnet RHM.

Noter:

¹□RMH's yngste bror, Johan Frederik Oluf Emmanuel Hansen (min oldefar) indsamlede data om slægten på fædrene side og lykkedes med at kortlægge den tilbage til omkring 1730. På baggrund af disse slægtsdata udarbejdede han en slægtstavle, som er min kilde.

² Vi har meget lidt information om Julianes biologiske forældre og deres baggrund; hvis nogen kender til dem eller har dokumentation om dem, er forfatteren taknemmelig for et tip. Det faktum, at min oldefar, Johan Frederik, ikke efterlod nogen slægtstavle, som kunne kaste lys over hans mor Julianes slægts historie, er i mine øje en klar indikation om, at Juliane selv ikke havde andre informationer end navnene på hendes biologiske mor og far.

³□Når jeg skriver 'vi', betegner det os, som bedriver forskning om RMH indenfor 'Det internationale Rasmus Malling-Hansen Selskab'

⁴□ Artikel i ugebladet "Nutiden" den 17. oktober 1886, baseret på en samtale med RMH. Forfatteren var Frederik Vilhelm Møller.

⁵□ Vi har endnu ikke fundet navn og adresse på den malermester i Maribo, hvor Rasmus stod i lære. Hvis nogen læser har dokumentation om, hvilke malermestre der fandtes i byen omkring 1849-1850, vil jeg være meget taknemmelig for information herom.

⁶□ Det kgl. Døvstummeinstitut var beliggende på Østerbro, nabo til Kastellet, på Kastelsvej. Bygningen er fra 1839, og den findes den dag i dag, udvortes næsten uforandret i forhold til det institut, Rasmus arbejdede ved. Institutet var et internat, dvs. en kostskole, hvor eleverne boede hele året, med undtagelse af sommerferien. Forstander, lærere og det øvrige personale havde også tjenestebolig på instituttet.

⁷□ Propædeutik defineres af Ordbog over det danske sprog som 'forberedende undervisning; indførelse i en videnskab'. Jeg har også set det defineret som 'forberedelse til studier i filosofi'.

⁸ 'Kultusministeriet' var den gængse betegnelse for 'Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet'.

⁹□ Thorvald August Brown Jørgensen, 1825-1910, Slesvigs sidste danske borgmester. Oplysningen stammer fra Jørgensens erindringer: "Nogle Meddelelser om min Embedsvirksomhed i Staden Slesvig fra 1856 til 1864 – nedskrevne i 1906", trykt i København 1906.

¹⁰□ Den formelle, kongelige, udnævnelse kom langt senere, først i januar 1864. Poulsen afgik frivilligt, i protest mod den danske regerings fordanskningspolitik, men efter krigen vendte han tilbage til forstanderposten, da instituttet og Slesvig nu var på tyske hænder.

¹¹□ Blandt andre Johan Keller, 1830-1884, som allerede på dette tidspunkt var et kendt navn i Danmark, særlig i specialundervisningskredse. Keller var døvelærer og forstander for den private 'Døveskolen grundet på talemotoden'. Han var en dygtig organisator og administrator og var flittigt forekommende i pressen eller i form af velgennemtænkte og velformulerede skrivelser til myndighederne (Kultusministeriet) angående undervisningsmetoder for døve og organisationen af undervisningen af døve, blinde og udviklingshæmmede.

¹²□ Kultusministeriets officielle udnævnelse kom den 4. september.

¹³□ Jeg understreger dette, fordi denne misforståelse optrådte på et tidligt stadium og sidenhen er blevet kolporteret og gentaget i et utal af leksika, artikler og bøger og af visse tekniske museer rundt om i verden.

¹⁴□ Det indebærer ikke, at jeg propagerer for i dagens situation at udskifte tastatursystemet. Der er gået for mange år med Qwerty – ca. 140 år - og en hel verden har vænnet sig til det. Muligheden er forpasset.

¹⁵□ Firmaet blev grundlagt af Edvard Jünger i 1856 og overtaget af C.P. Jürgensen i 1869. Det specialiserede sig i optiske, geodætiske og nautiske instrumenter, senere også apparater til elektricitet, og havde ry for at være det førende i Norden, kendt for præcisionsarbejde af højeste kvalitet. Det var i mange år beliggende på Sortedams Dosseringen 37 i København, men flyttede senere til Møllegade. RHM's skrivekugler blev fremstillet her i perioden 1870 til ca. 1884 eller 1885, hvorefter produktionen blev overtaget af finmekanikeren August Lyngbyes firma, Købmagergade 26. I en kortere periode var også finmekanikerne Otzen og Lund medvirkende.

¹⁶□ Fritz August Bech, 1863-1945, døvelærer på Det kgl. Døvstummeinstitut i København fra 1882 til 1904. Han blev gift med RMH's datter Zarah (1870-1910) i 1890, med hvem han fik fem børn. Efter tjenesten i København blev han i 1904 forstander for Det kgl. Døvstummeinstitut i Fredericia. Bechs erindringer i forskellige artikler er en af vore bedste kilder til information om RHM's liv og indsatser.

¹⁷□ Man brugte dengang ikke ordet 'patent', men betegnede det som 'eneretsbevilling'.

¹⁸□ Beløbet skal ses i relation til RHM's årsløn som forstander, som i hans sidste år nåede op på 4 800 kr. årligt samt fri bolig.

¹⁹□ Det er højst sandsynligt, at RMH også fik dansk patent på denne opfindelse, men et sådant patent har vi endnu ikke fundet.

²⁰□ Johannes Jørgensen, 1871-1939, døvelærer og præst, Danmarks første med den formelle titel af døvepræst. Han prædikede for børn og voksne og hver prædiken blev først givet med tegnsprog og derefter med mundtlig tale, langsomt og med meget tydelige mundbevægelser, så at de døve, der foretrak mundaflæsning, bedst muligt skulle forstå. Citatet er fra ”Det kgl. Døvstumme-Institut i København, 17. april 1807 – 17. april 1907 samt meddelelser om Døvstummesagens Udvikling”, side 228, udgivet af C. Goos i 1907. Jeg har moderniseret ortografien.

²¹□ Ortografien er moderniseret.

²²□ Kultusministeriets resolution af 5 januar 1867

²³□ S. 254 i den tidligere citerede bog, redigeret af C. Goos. Ortografien er moderniseret. Med ’simpelt’ skal vi forstå ’enkelt og klart’.

²⁴□ Rudolf Denhardt, 1845-1908, grundlagde i Burgsteinfort et behandlingsinstitut for stammere, ”Stotterheilanstalt”. Udover Danmark besøgte han også Norge i 1871, Sverige 1872 og Rusland 1874, og i alle lande behandlede han stammere, afholdt kurser for terapeuter og overdrog sin (i øvrigt hemmelige) behandlingsmetode til en eller to behandlere, uddannede af ham og udset af ham i samarbejde med den respektive stat.

²⁵□ Ibid. C. Goos side 226; jeg har moderniseret ortografien.

²⁶□ I ”Tidsskrift för Döfstumskolan” nr 6, 1890.

²⁷□ ”Om Dødeligheden mellem Eleverne paa det Kgl. Døvstummeinstitut i Tiden fra 1824 til 1879”, København 1880

²⁸□ Peter Ludvig Panum, 1820-1885, læge og fysiolog, en af de mest kendte og respekterede medicinere i 1800-tallets Danmark. Panum var kendt for sine store indsatser ved mæslingeepidemien på Færøerne i 1846 og ved koleraepidemien på Bandholm, Lolland, i 1853. Fra 1853 var han professor i fysiologi ved Kiels Universitet og fra 1864 professor i København.

²⁹□ Trykt i ”Nordisk Tidsskrift for Fængselsvæsen” og tillige som særtryk med navnet ”Fragment I”.

³⁰□ Jeffrey C. Hall, Michael Rosbach og Michael W. Young.

³¹□ Harald Hirschsprung, 1830-1916, børnelæge, overlæge ved Dronning Louises Børnehospital 1879-1904. Anses som pædiatriens banebryder i Danmark.

³²□ Wien, San Fernando, Lucknow, Nagpur, Paramaribo, Cordoba, Port Dover, Vivi.

³³□ Disse meget specielle kort er i stort format, 80 x 60 cm og findes kun i få eksemplarer i Rigsarkivet og i Det kgl. Biblioteks kortsamling.

³⁴□ Ortografien er moderniseret.

Handel og søfart på Lolland-Falster med særligt henblik på Vestlolland i perioden ca. 1250-1660. (4. del ca. 1560 - ca. 1660)

Af Ole Arpe Munksgaard

Artiklen er den afsluttende af i alt 4 artikler om handelens og søfartens betydning for Vestlollands og ikke mindst Nakskovs vækst og betydning i perioden ca. 1200-1660. I perioden ca. 1550-1660 oplevede det meste af Europa frem til ca. 1630 en såkaldt prisrevolution, der i kombination med stigende befolkningstilvækst og efterspørgsel efter bl.a. landbrugsprodukter, betød en voksende afsætning og rigdom for ikke blot Vestlollands bønder og adel, men også for byernes købmænd og håndværkere. Med 30-årskrigen, pestepidemier og misvækst må det formodes, at handelen er blevet påvirket, selv om det er vanskeligt at dokumentere, da der ikke findes statistisk og dermed sammenligneligt materiale. Eksporten af ikke mindst korn og ærter fortsatte dog til store dele af Europa, hvilket Svenskekrigene i 1657-60, hvor Nakskov var belejret og blev bombarderet i en længere periode og oplandet hærget og raseret, satte en stopper for. Byens vækst gennem en 400-årig periode blev for en periode dermed sat i stå.

Indledning – perioden ca. 1560 - ca. 1660

Som påpeget i sidste artikel¹ kan der nok ikke herske tvivl om, at Lolland-Falster og ikke mindst Vestlolland og Nakskov blev påvirket af den såkaldte europæiske prisrevolution mellem omkring 1540-50 og ca. 1620-30. Prisrevolutionen, der ramte det meste af Europa, betød, at priserne på landbrugsvarer, først og fremmest korn og øksne, steg mærkbart, selv om det samtidig må pointeres, at prisstigningerne var underlagt jævnlige fluktuationer, således at eksempelvis kornpriserne svingede voldsomt op og ned, ofte forårsaget af misvækst og politiske forhold.²

Årsagerne til denne prisrevolution bedømmes af historikere på vidt forskellig vis. Blandt de fremherskende forklaringer kan nævnes befolkningstilvækst i det meste af Europa og dermed stigende efterspørgsel efter landbrugsprodukter, herunder bl.a. danske, og hermed stigende priser kombineret med tilførslen af sølv fra de spanske områder i Amerika. Befolkningstilvæksten i Europa anslås mellem 1500 og 1600 at tiltage fra omkring 85 millioner til ca. 105 millioner, og det på trods af krige, klimaforværring, misvækst og gentagne pestudbrud. Samtidig med dette kan det konstateres, at en voksende urbanisering og ”industrialisering” af Nederlandene medførte, at landene i stigende grad måtte dække deres behov for landbrugsprodukter via import. Det samme gjorde sig gældende for det vestlige Middelhavsområde, der af såvel erhvervsgeografiske og politiske forskydninger som befolkningstilvækst måtte importere korn i store mængder.

Denne efterspørgsel og ikke mindst den store forskel mellem det forholdsvis lave prisniveau i de producerende lande i Nordeuropa og Baltikum og efterspørgselslandene i Vesteuropa betød, at der allerede siden slutningen af 1400-tallet i stadig større grad blev åbnet for nye eksportmuligheder for bl.a. danske herremænd, købmænd og bønder.³ Dermed blev danske producenter og forhandlere i langt højere grad integreret i den internationale økonomi og den europæiske prisudvikling med hensyn til eksport af korn og kvæg.

En sådan udvikling betød bl.a., at det vestlollandske område ud over fortsat at eksportere til de nordtyske byer, primært Lübeck, nu også oplevede et voksende handelssamkvem med andre nordtyske byer, eksempelvis Wismar og Rostock, men også i stigende grad med Hertugdømmerne og vest- og sydeuropæiske byer samt byer i kongeriget, hvilket på dette tidspunkt indebar det nuværende Norge og Skåne, Halland og Blekinge. Det påvirkede Nakskovs købmænd og oplandets adel og bønder, der ifølge Arent Berntsen kunne eksportere ” en merkelig stor Partie af Landsens gode Ware synderlig Hvæde, Rug, Byg, Haffre og Ærter” til Spanien, England, Holland, Tyskland og Norge, hvilket indebar stigende indtægter, voksende formuer og vækst i byen og oplandet.⁴

Der kan dog samtidig ikke herske tvivl om, at ovenfor nævnte udvikling også havde sine markante brud, idet perioden var præget af krige, hvor Danmark bl.a. var involveret, men også af - som før nævnt - klimaforværring, misvækst og pest, der for sidstnævntes vedkommende ramte Nakskov flere gange, ikke mindst omkring 1620, samt andre fortrædeligheder, der satte udviklingen i stå eller direkte skabte tilbagegang. Den nordiske Syvårskrig (1563-70) og Christian IV's Kalmarkrig (1611-13) betød for så vidt ikke så meget for udviklingen, da disse krige kun berørte rigets grænseområder, men de påvirkede dog i høj grad skattetrykket for landets befolkning. Derimod fik Christian IV's engagement i 30-årskrigen fatale følger for riget som helhed. Selv om den såkaldte Kejserskrig (1625-29) ikke indebar landafståelser, betød den sammen med den efterfølgende Torstenssonskrig (1643-45) en udmarvning af store dele af landet og en nedgang for handelen samt de første afståelser af områder til Sverige. Alt dette kulminerede i 1657 med Frederik III's krigserklæring til Sverige, der betød en svensk besættelse af Danmark i 1657-60, hvor Nakskov overgav sig i februar 1658 efter Karl 10 Gustavs herostratisk berømte overgang over Langelandsbæltet⁵ og ikke mindst den efterfølgende belejring i 1659, hvor byen ikke blot blev bombarderet i tre måneder, men efterfølgende blev udsat for store udplyndringer, ran og brandbeskatninger fra svensk side.⁶

Svenske tropper er i februar 1658 i gang med at marchere over isen mellem Langeland og Lolland, der kan skimtes i baggrunden. (Skitsetegning af Erik Dahlberg. (Wikimedia Commons))

Af hensyn til overskueligheden vil denne artikel derfor være disponeret i to dele, således at perioden mellem midten af 1500-tallet og ca. 1630 vil udgøre det første afsnit, hvor prisrevolutionen viser sig. Det andet afsnit mellem ca. 1630 og 1660 vil udgøre det afsnit, hvor de begyndende tegn på krise viser sig og kulminerer i 1660 i forbindelse med svenskernes belejring, bombardementer og plyndringer. Desuden vil det tidligere anvendte princip om en geografisk opdeling, hvad angår

Vestlollands handelspartnere, blive bibeholdt så godt som muligt. Afslutningsvis skal der gøres opmærksom på, at kildematerialet for perioden er omfangsrigt, så der vil om nødvendigt for at undgå alt for mange gentagelser blive foretaget en selektion, mens andet kildemateriale vil forblive upåagtet, da en sådan research tidsmæssigt ikke har været mulig.

Handelen på og fra Vestlolland i tidsrummet ca. 1560-1630

De nordtyske byer

Som påpeget i de tidligere artikler⁷ havde de nordtyske hansestæder spillet en væsentlig rolle for Vestlolland og Nakskov, idet byerne til langt frem i 1400-tallet havde domineret handelen og søfarten i området. Fra midten af 1400-tallet kan det derimod i forbindelse med den voksende nederlandske tilstedeværelse i Østersøregionen konstateres, at lokalområdets producenter og handlende vandt større indpas, og at forholdet mellem de to parter efterhånden udviklede sig til et mere jævnbyrdigt afhængighedsforhold. Hanseaterne blev i stigende grad på baggrund af den voksende nederlandske konkurrence - fremmet af bl.a. moderne handelsprincipper, konkurrence-dygtige priser og ny skibsteknologi - og deres egen konservatisme i handelsmæssig forstand trængt tilbage med hensyn til den øst-vestlige handel fra og til det østbaltiske område, således at blikket i højere grad blev rettet mod de nærmest liggende kornproducenter, f.eks. Lolland-Falster, hvor købmænd, adelige og bønder stod parate til at afsætte korn og andre landbrugsprodukter til de nordtyske byer, hvorfra man så - ofte på egne skibe og skuder - kunne hjemtage de mest fornødne varer som salt, humle, øl og jern med mere.⁸

Disse ændrede forhold betød dog ikke, at Lolland-Falster var uden interesse for nederlandske købmænd og skippere. Tværtimod kan der konstateres en tilstedeværelse af handlende fra Nederlandene, som afspejler sig i vareudvekslingen med dette område, og som vil blive omtalt senere i artiklen.

På trods af Nederlandenes generelle handelsmæssige fremmarch i Danmark er der dog ingen tvivl om, at de nordtyske hansestæder i perioden fortsat var den vigtigste samhandelspartner for Vestlolland, selv om vi igennem perioden støder på adskillige udførselsforbud grundet i bl.a. udenrigs- og handelspolitiske forhold eller svigtende produktion forårsaget af misvækst. Lad os derfor se nærmere på samhandelen med de nordtyske hansestæder.

Lübeck, Wismar, Rostock, Stralsund og Danzig

Af ovennævnte byer spillede Lübeck fortsat den førende rolle som handelspartner; en rolle byen havde spillet siden 1200-tallet ⁹, og som den fortsat kom til at spille frem mod 1630. Wismars og Rostocks betydning var også voksende fra de sidste årtier af 1500-tallet, selv om kongen i 1583 befalede en række købstæder - herunder Nakskov - at arrestere alle skibe og gods fra Rostock, da byen havde vakt kongens uvilje.¹⁰ Årsagen til den voksende handel med Mecklenburg var bl.a. at finde i enkedronning Sophies (1557-1631) eksport af landbrugsprodukter fra de tre hovedlen - Nykøbing, Ålholm og Halsted Kloster med dertil hørende Ravensborg - som hun i 1572, i forbindelse med indgåelsen af ægteskabet med Frederik II, fik som livgeding (enkesæde)¹¹. Dem kastede hun sig med stor nidkærhed over efter Frederiks II's død i 1588¹², hvor hun fra begyndelsen af 1590'erne tog regelmæssigt ophold på slottet i Nykøbing. Det skal dog i denne sammenhæng nævnes, at Nakskov ikke var en del af Halsted Kloster len.

Den nordiske Syvårskrig (1563-70) betød for Lollands vedkommende bl.a. en række udførselsforbud rettet mod handelen på de nordtyske byer og dermed primært Lübeck, idet forbuddene vedrørte landbrugsprodukter som byg, havre, ærter, øksne og gæs samt brændeved.¹³ Levnedsmidlerne var af vital betydning for at kunne brødføde både de krigsførende soldater og landets befolkning og kunne derfor ikke eksporteres, mens brændeved kunne blive en mangelvare på det skovfattige Lolland; en vare, der i de nordtyske byer primært blev anvendt i forbindelse med ølproduktion.

Wismar, Rostock og Stralsund var fremherskende ølproducerende byer og havde derfor behov for at skaffe sig brænde i bl.a. Danmark, hvilket dog ikke altid lykkedes, for i 1571 gentages forbuddet gældende for Ravensborg og Ålholm len, der forbydes eksport af brændeved til netop Rostock og Stralsund, da der er mangel på samme i danske købstæder og landsbyer.¹⁴

I Wismar fandtes der i senmiddelalderen omkring 180 bryghuse, der eksporterede øl til bl.a. Skandinavien. Bryggeriet på billedet er Brauhaus am Lohberg, der blev grundlagt i 1452, og som ligger centralt ned til havnen. Bryggeriet er i dag det eneste tilbageværende bryggeri i byen. (Wikimedia Commons)

Udførselsforbuddene blev der dog i en række tilfælde kompenseret for, da Frederik II gav diverse dispensationer ikke mindst i forhold til egne transaktioner. Dispensationerne blev bl.a. taget i brug i forbindelse med tilbagebetalingen af diverse lån, som kongen havde optaget i Lübeck. I 1564 blev Erik Rud, lensmand på Halsted Kloster, beordret til på kongens vegne at tilbagebetale et lån på 3.000 daler til diverse kreditorer i byen, Arent Køckert og Hans Thessing, via kornleverancer fra lenet. Det drejede sig om 60 læster byg.¹⁵ Året efter måtte Erik Rud igen træde til med leverancer af byg og malt som betaling for noget krudt, kongen havde købt og fået leveret af Didrich Themermann i Lübeck¹⁶, mens den lokale landsdommer, Claus Huitfeld, fik ordre om at sende et par øksne og 1. tdr. smør til Simon Ricke, borger i Rostock.¹⁷ I 1566 måtte Erik Rud igen træde til og transportere proviant bestående af malt, gryn, ærter og torsk til Sylvester Francke i Lübeck til dækning af ”Kongens Skibsbygnings Behov”.¹⁸ Når der skulle fremsendes proviant til Lübeck skyldtes det, at kongen på dette tidspunkt lod skibe til flåden bygge i byen, og at Francke, der var skibsofficer, havde fået til opgave at føre tilsyn med byggeriet og udstyre skibet med proviant, så det efterfølgende kunne komme i kamp.¹⁹ Disse transporter af landbrugsprodukter fra Halsted Klosters len må have fundet sted via udskibning fra Nakskov, men transporterne gik også den anden vej. Et skib fra Lübeck med kurs mod Lolland strandede i 1566 ved Østersøkysten, og dele af godset blev bjærgt af visse lensmænds folk og tolderen i Rødby, hvilket fik de lybske købmænd, der havde varer om bord, til at klage til kongen, der så befalede, at det bjærgede gods skulle udleveres mod en rimelig bjærgeløn.²⁰

Den ulovlige handel fortsætter

At der i samme periode under krigen med Sverige fandt en vareudveksling sted med Wismar, fremgår ligeledes af, at importen af øl fra byen og fra Stralsund til bl.a. Nakskov flere gange pålægges en ekstra siseafgift med henblik på enten at beskytte den hjemlige ølproduktion (og samtidig undgå udgifter til import) eller simpelthen for at bekæmpe den ulovlige indførsel af tysk øl via ulovlige havne.²¹ De ulovlige havne var altså en problemstilling, der fortsatte langt ind i perioden, og som allerede viste sig i 1562, hvor kongen beklagede sig over, at der ind- og udskibes ufortølet gods på Lolland af indenlandske og udenlandske folk, der desuden generelt videresælger deres varer, f.eks. øl fra Hamborg og Tyskland, til bønderne uden at betale sise.²² Det skal dog nævnes, at efter krigens ophør i 1570 og Frederiks II's indgåelse af ægteskab med Sophie af

Mecklenburg tillod man igen import af øl fra Wismar, idet bl.a. sisemesteren i Nakskov fik meddelelse om, at det øl, der importeres og sælges af borgere fra Wismar, kun skal pålægges en toldsats af 1 mk. pr. tønne øl.²³

Der var dog ikke kun tale om ulovlig handel med øl. Øksne blev fortsat udført fra ulovlige havne på Lolland uden om de autoriserede toldsteder. Kongen forbød i 1567 al udskibning af staldøksne fra andre havne end Rødby og Nakskov²⁴, og i 1574 forbydes al udførsel af øksne, køer, heste, øg, foler eller føl fra ulovlige havne i bl.a. Ravnsborg og Ålholm len, og øksne må kun drives via de almindelige toldsteder, f.eks. Nakskov, og fortoldes dér, mens heste, øg, foler og føl kun må udskibes fra købstæderne mod en told på 1 daler.²⁵ Desuden må kongemagten i 1578 igen indskærpe forbuddet mod ulovlig handel på Tyskland²⁶. Købstæderne på Lolland og Falster havde klaget over, at bønderne - i strid med tidligere forordninger²⁷ - foretog sejlads uden for den gældende sæson og ikke blot hjemførte humle, salt, stål og tysk øl til eget forbrug, men også videresolgte disse varer og dermed undslog sig betaling af told, samtidig med at de solgte deres eget korn i Tyskland.

Få år senere, i 1585, måtte kongemagten endnu en gang via en forordning indskærpe og præcisere forholdene omkring ulovlig handel.²⁸ Denne forordning - udstedt på herregården Bønnet på Falster - udsprang af købstadsmændenes klager til kongen og er i flere henseender interessant, da den tydeliggør, hvilke havne der er lovlige på Lolland-Falster og dermed indirekte, hvilke der er ulovlige.

I primærområdet for denne undersøgelse er der tale om følgende lovlige havne: Albuen, Blans, Tårs, Egholm og naturligvis Nakskov, mens Bandholm og Rødby på Midtjylland ligeledes er lovlige havne.²⁹ Alle andre er at betragte som ulovlige for ikke blot områdets borgere og bønder, men også indenlandske som udenlandske handlende. Desuden fastslår forordningen tidsrummene for lovlig udførsel af korn til Tyskland: 1. maj til 8. september og igen mellem 1. november og 2. februar. Forordningen fastslår ikke mindst, hvad bønderne måtte hjemføre af varer fra Tyskland, nemlig humle, stål, salt og andre varer til ”deris egne husis nottorft och ophold”.³⁰ Samtidig indskræmpes det bønderne, at ingen af disse varer eller klæde må videresælges på landet eller udføres til købstæderne eller egnens markeder. Som et resultat af dette pålægges det derfor købstædernes købmænd at have disse varer til salg til rimelige priser med henblik på at dække oplandets behov.

Handelen med Lübeck 1579-81

Som påpeget spillede samhandelen med Lübeck en væsentlig rolle. Det får vi et markant udtryk for i perioden 26. august 1579 og frem til 15. august 1581, hvorfra en række ”certificationes” er bevaret.³¹ Disse certifikater/søpas udgør en fortegnelse over de fartøjer, der afsejlede *fra* Lübeck i nævnte periode. I de sidste ca. 4 måneder af 1579 afgik der således 441 skibe fra Lübeck til Danmark, inklusive hertugdømmerne, ud af i alt 710 skibe. I 1580 forlod 1.149 skibe af i alt 1.982 skibe byen med førnævnte destination som mål, mens tallene for de første syv en halv måned af 1581 for samme område udgjorde 785 skibe af det samlede antal på 1.359 skibe.³² Det vil sige, at et sted mellem halvdelen og to tredjedele af alle skibsafgange fra Lübeck i perioden gik til Danmark. En stor del af disse afgange gik til de syddanske øer herunder specielt Lolland, Langeland og i langt mindre grad Falster, der primært handlede med Rostock. I sidste halvdel af 1579, hvor 441 skibe forlod byen, afgik heraf 51 til Lolland og 31 til Langeland, i 1580 afgik af i alt 1.149 skibe de 133 til Lolland og 63 til Langeland, og i de første ca. syv en halv måned af 1581 afgik til Lolland 97 skibe og til Langeland 42 skibe af i alt 785.³³ Samlet set afgik omkring hvert 8.-9. skib altså til Lolland. Bjørn Poulsen har - som vist herunder - foretaget en undersøgelse af de nævnte ”certificationes” og er nået frem til en opgørelse af transporterne fordelt på Lolland, Langeland og Falster for perioden september 1579 til december 1580.³⁴

Skibe med afgang fra Lübeck til havne på Lolland, Langeland og Falster 1579-80			
	Lolland	Langeland	Falster
September 1579	2	7	2
Oktober 1579	11	10	0
November 1579	23	7	1
December 1579	8	6	1
Januar 1580	0	0	0
Februar 1580	4	1	0
Marts 1580	13	1	5
April 1580	10	5	1
Maj 1580	12	6	2
Juni 1580	8	8	5
Juli 1580	11	5	4
August 1580	7	15	1
September 1579	5	4	0
Oktober 1579	3	8	0
November 1579	17	6	0
December 1580	4	4	0
i alt	138	93	22

Der er tale om et betragteligt antal transporter - primært korntransporter - der klart dokumenterer betydningen af handelsforbindelserne mellem Lolland og Lübeck, hvilket f.eks. understøttes af afgangene fra byen til Lolland den 27. oktober 1579, hvor der afgik 6 skibe fra Lübeck, og hvoraf de 4 havde Lolland som mål.³⁵ Der er i høj grad tale om mindre skibe, hvor skuden var det fremherskende transportmiddel mellem henholdsvis Lollands købstæder og bondehavne og Lübeck. Samtidig er det værd at bemærke, at transporterne hovedsagelig ikke blot fandt sted i efterårsmånederne, hvor høsten var kommet i hus, men at gældende regler om, at korn kun måtte eksporteres i perioderne 1. maj til 8. september og igen mellem 1. november og 2. februar ikke synes at have været overholdt, hvilket harmonerer med periodens kongelige dekretter, der indskærper en overholdelse af de tilladte transportperioder og forbuddet mod ulovlig handel og ulovlige havne.

Handelen fra Halsted Kloster len – herunder specielt enkedronning Sophies handel

Som ovenfor nævnt fik det betydning, at dronning Sophie ved Frederik II's død overtog store dele af Lolland-Falster som livgeding. Hun bosatte sig fra 1594 på Nykøbing slot, men allerede inden bosættelsen havde hun foretaget de første produktionsfremmende foranstaltninger: nedlæggelser af landsbyer og bøndergårde, hvor jorden blev lagt ind under ladegårdene.

Et eksempel på dette er landsbyen Rudbjerg ved Halsted. I 1589 sendte dronningen et missive til Christoffer Rosengaard, lensmand på Halsted Kloster, og beordrede ham til at ”ødelægge en Landsby, Rudbiere, ved Klosteret”. Konsekvensen af dette ville godt nok blive, at de 4 familier, som boede på stedet, skulle opsiges, men da avlen på klostret på dette tidspunkt efter dronningens mening var meget ringe, og hun ønskede den forbedret, var der intet andet at gøre.³⁶

Udsnit af anetavlen i Klosterkirken i Nykøbing Falster. Enkedronning Sophie boede på Nykøbing Slot fra det stod færdigt og frem til sin død i 1631. Den handlekraftige enkedronning Sophie satte i høj grad sit præg på både slottet, byen og desuden Vestlolland. Sophie forvaltede sit gods så godt, at hun skabte sig en formue på korn- og kvægeksport samt lånevirksomhed. Hun udviklede landbruget og skovbruget og anlagde f.eks. karpedambrug. (Museum Lolland-Falster, aabne samlinger).

Dronning Sophie foretog ofte rejser til Mecklenburg, hvorfra hun stammede, og hvor hun via sine familiære forbindelser til ikke mindst faderen, hertug Ulrich III i Güstrow, kunne pleje sine handelsmæssige og økonomiske interesser. Forbindelserne til hertug Ulrich af Mecklenburg var dog af ældre dato, idet vi, allerede før dronningen tog ophold på slottet i Nykøbing, kan konstatere handelsforbindelser mellem hertug Ulrich og Nakskov. I 1587 udstedte Frederik II et brev bl.a. til sisemesteren i Nakskov, at han på forbøn af Ulrich har besluttet, at der skal pålægges øl, som indføres af borgere fra Wismar, en sise på kun 24 sk. pr. tønne³⁷, hvorved Wismar opnåede fordele i forhold til Rostock, der tidligere havde betalt den samme sise som Wismar.³⁸

Forbindelserne og mulighederne for eksport af korn og andre varer fra lenet - ikke blot til Mecklenburg og det øvrige nordtyske område, men ligeledes til andre steder i kongeriget - samt import til lenene førte ret hurtigt til, at Sophie i 1589-91 besluttede sig for at opkøbe en eller to gårde i Nakskov, som kunne indrettes til kornmagasiner. Desuden opkøbte hun en grund, hvorpå hun efter alt at dømme i 1591 byggede det endnu eksisterende, men desværre dårligt bevarede, Dronningens pakhus i Havnegade.³⁹ – Det samme gjorde sig gældende for Eiler Rud på Sæbyholm, der i 1618 ejede en gård på torvet i Nakskov samt pakhus ved stranden.⁴⁰

Kornmagasinerne i Nakskov blev flittigt brugt med hensyn til opbevaring af kornet, inden det skulle udskibes sydpå eller videresælges lokalt. Et eksempel på det sidstnævnte er, at nakskovborgeren Rasmus Jensen i 1589 havde opkøbt korn med henblik på videresalg.⁴¹ Denne transaktion faldt dog ikke ud til Rasmus Jensens fordel, idet han på grund af prisfald havde tabt penge på kornkøbet. Han henvendte sig derfor i 1590 til enkedronningen med henblik på at få bevilget nogle læster korn til en favorabel pris som kompensation for tabet; noget enkedronningen efterkom. Hvor kornet skulle have været afsat, melder kilden dog intet om, men mon ikke målet var den nordtyske Østersøkyst? I 1595 var det mecklenburgske område under alle omstændigheder målet for ikke blot salg af korn, men ligeledes opkøb af humle.⁴² Sophie meddeler nemlig Hans Schirmeister, der var i enkedronningens tjeneste, at når hertug Ulrich af Mecklenburg opkøber humle til sin husholdning, så skal han samtidig huske på enkedronningen til hendes bedste og indkøbe 100 dromt humle og underrette hende om, hvornår pengene skal erlægges. Og skulle humlen kunne opkøbes til en billigere pris, så skal han opkøbe 200 dromt. Samtidig meddeler enkedronningen, at hun gennem lensmanden på Halsted kloster, Knud Urne, vil sende 400 tdr. havre via Henrich Guseber i Rostock til hendes søns, hertug Ulrichs, hofholdning.

Eksporten af havre var tilsyneladende et genkommende fænomen, for i bl.a. årene 1600 og 1616 kan vi se, at enkedronningen igen eksporterer havre fra Vestlolland til Mecklenburg. I 1600 drejer det sig om salg til faderen, som hun gerne vil vise sin ”datterlige vilje”, og hvortil der til en rimelig pris skal skaffes skuder på Vestlolland til transporten, mens der i 1616 er tale om salg til hendes moder, enkehertuginde Anna af Mecklenburg, og sønnen Ulrich, der i alt skal have 1500 tdr. havre leveret på egne skibe via havnen i Nakskov.⁴³ At Sophie også havde handelsmæssige relationer vedrørende havresalg til andre områder, dokumenteres i 1592 via salget af 200 tdr. havre til Willem von der Wennse i Lübeck, der vil modtage havren via en skude fra Vestlolland.⁴⁴

Opfedning og efterfølgende salg af øksne var ligeledes en væsentlig beskæftigelse for enkedronningen. I 1589 og i de efterfølgende år gør hun opmærksom på, at hun agter at opstalde et antal øksne på sit livgedings ladegårde, idet hun f.eks. i 1595 beordrer forskellige lensmænd i riget til at opkøbe gode staldøksne.⁴⁵ På Halsted Kloster var der tilsyneladende ikke plads til at opstalde disse staldøksne, så allerede i 1591 meddeler enkedronningen lensmanden, at hun på stedet ønsker opført en lade, der kan rumme øksne⁴⁶, der efterfølgende utvivlsomt var bestemt for eksport sydpå. Hun gør under alle omstændigheder opmærksom på, at vejen mellem Halsted og Nakskov er i så dårlig stand, at den bør udbedres, så transporter af korn og andre varer mellem Halsted og Nakskov kan fremmes.⁴⁷

At enkedronning Sophie var en - set med nutidens øjne - entreprenant person, viser sig også ved, at hun i 1591 beordrer Kristoffer Rosengaard på Halsted kloster til at opkøbe 30 skok krebs i Rostock eller Mecklenburg, så disse kan udsættes i en dam ved klostret.⁴⁸ - Som et kuriosum kan det i denne forbindelse nævnes, at Sophie - som andre velstillede på dette tidspunkt - ønskede at anskaffe sig et eksotisk dyr. I hendes tilfælde drejede det sig om en smuk brasiliansk kat, som skulle være hvid under ansigtet.⁴⁹

Toldregnskaberne fra Halsted Kloster gennem de første årtier af 1600-tallet er bevaret via lensregnskaberne.⁵⁰ I disse toldregnskaber kan der konstateres en forholdsvis betydelig trafik af skuder fra småhavnene på Vestlolland, hvor de primært fragter landbrugsprodukter. De mest benyttede havne var Albuen, Korshavn/Korsnakke ved Frederiksdal, Egholm, Blans, Hominde og Tårs, hvorfra selvstændige skipperne fra området hovedsagelig udskibede heste, korn, vikker (ærter) og fisk, og hvor lenets lokale bønder var leverandører af de fleste af disse varer. Skipperne nævnes ved navn i bl.a. regnskaberne 1610-11 for Blans, Hellenæs (Helgenæs), Langø, Tårs og Bågø, ligesom det er muligt at identificere et stort antal bønder på hele Vestlolland, der er leverandører af

varerne.⁵¹ Transporterne fandt sted hen over det meste af året, men for de flestes vedkommende er det desværre ikke muligt at sige noget om destinationen. Visse rejsemål for skipperne er dog tilkendegivet i toldregnskaberne. Der optræder såvel udenlandske som indenlandske havne, først og fremmest nordtyske og danske som f.eks. Malmø, København, Kolding, Helsingør og Norge samt Kristianopel, der i Blekinge var rigets grænseby til Sverige, og hvortil der blev fragtet krigsfolk på grund af Kalmarkrigen 1611-13 mod Sverige. Ydermere kan det oplyses, at skudeskipperne på Vestlolland ofte måtte tjene enten enkedronning Sophie eller Christian IV med henblik på at transportere enten varer eller krigsfolk mellem Nordtyskland og Lolland-Falster. I 1590 drejer det sig om sejlads mellem Gedser og Warnemünde, hvor enkedronningen via sin lensmand, Knud Urne, på Halsted Kloster beordrer alle skuder beliggende ved Nakskov til at begive sig til Gedser for at overføre hendes og hertug Heinrich Julius af Braunschweigs heste, folk og tøj til Warnemünde.⁵² Og i 1612 må Knud Urne igen træde til, da Christian IV i forbindelse med krigen mod Sverige ønskede overført 2.000 landsknægte med skibe og skuder fra Warnemünde til Kalmar. - Hvad generelt angår indenrigstrafikken og sejladsen på Hertugdømmerne, så vil der efterfølgende blive vendt tilbage til dette.

Nordtysk handel ca. 1580-1630

Hansestæderne forblev frem til 1630 en af de væsentlige samhandelspartnere for det vestlollandske område. Der var stadig begrænset kontakt med Danzig i 1583, hvor det af byens havneregnskaber fremgår, at en skipper fra Lolland aflægger byen besøg og betaler den såkaldte "Pfahlzoll", en told, der blev pålagt ethvert skib og dets vareladning.⁵³ Skipperen fra Lolland betalte ved ankomsten 2 preussiske mark for skibet og 11 preussiske mark og 30 schilling for varerne, mens han ved afgang betalte 2 mark for skibet og 3 mark og 20 schilling for returvarerne, altså varer af en mindre værdi end de medbragte. Danzig opsøgte dog ikke blot med henblik på afsætning eller opkøb af varer fra eller til det lollandske område. I Øresundstoldregnskaberne for denne periode kan det konstateres, at flere skipper med hjemsted i Nakskov transporterer varer eller sejler i ballast fra eller til byen fra andre dele af Nord- og Vesteuropa.⁵⁴ Det drejer sig bl.a. om Amsterdam, som skipper Jørgen Hansen af Nakskov forlader i 1595 med Danzig som mål; et mål, han opsøgte flere gange i både dette år og året efter. Få år senere, i 1603, er det skipper Lauritz Bendtsen, der - efter at have forladt Bergen i retning mod Danzig - returnerer fra byen, uden at regnskaberne dog siger noget om destinationen.

Vareudvekslingen med Lübeck fortsatte ligeledes frem mod 1630, og dét på trods af Christian IV's skæbnesvangre engagement i den såkaldte Kejserkrig 1625-29, hvor hertugdømmerne, Jylland og dele af det nordtyske område langs Østersøkysten blev besat af katolske tropper. I 1619 støder vi på et bemærkelsesværdigt eksempel på denne vareudveksling, hvor der tilsyneladende er blevet importeret levende oldensvin til Lolland fra Lübeck, hvorefter disse så er blevet videresendt til Stensved ved Vordingborg til videre opfedning, da der ikke var olden nok på øen.⁵⁵ I 1622 er der problemer med importen af øl, da der på trods af indførselsforbud er blevet indført tysk øl til Nakskov, uden at byfogeden har forfulgt sagen.⁵⁶ Kongen befaler derfor Jørgen Grubbe på Halsted om at forfølge sagen i forhold til byfogeden og de folk, som har købt øllet, mens ejeren af skuden, der meddelte, at han var uvidende om, at der var øl ombord, fik tilbageleveret skuden. De to karle, der havde været ombord og ført øllet til byen, blev derimod sendt til Bremerholm med muligvis tvangsarbejde for øje.

At salthandelen med Lübeck fortsatte, kommer indirekte til udtryk, ved at importen af salt fra Lüneburg og desuden fra Skotland forbydes i 1623⁵⁷, hvilket må hænge sammen med kongens samtidige planer om oprettelse af et saltkompagni, som vil blive omtalt nedenfor. Importen af salt var dog genoptaget i 1628, hvilket fremgår af de bevarede toldregnskaber for Nakskov fra 1627-29.⁵⁸ Samme år ankom desuden en borger fra Göteborg, Nikolaus Eggerts, til Nakskov med salt og humle fra Lübeck for derefter at returnere med så megen havre og hvede, som hans skude kunne føre, dvs. 6 læster. Dagen efter opsnappede kongen, der befandt sig på "Hummeren" i Fehmarnsund, tre lybske skuder, lastet med byg og havre, som var opkøbt hos Laurits Grubbe og udskibet via Nakskov.⁵⁹ Når de nævnte lybske skuder blev opbragt, skyldtes det, at Grubbe på trods af udførselsforbud havde udstedt søpas til dem midt under krigen og uden kongens tilladelse, hvilket kongen trods alt bar over med, idet han dog indskærpede, at noget sådant ikke måtte gentage sig. Året før, i 1627, var der desuden for en række købstæder, herunder Nakskov, blevet udstedt forbud mod sejlads på Stettin, hvilket dog ikke med sikkerhed indikerer, at Nakskov drev handel og sejlads på byen.⁶⁰ I givet fald er det første gang byen nævnes som handelspartner. På sin vej i sydgående retning fra København fik Henrik Brockdorff af Eckernförde i juni 1628 tilladelse til at anløbe Nakskov for derfra at udføre gods til Lübeck⁶¹, og nogle måneder senere fik Henrik Hagentorn fra Lübeck bevilling til på sin skude at udføre 40 læster byg fra Nakskov⁶², mens odensekøbmanden Jørgen Mule kort tid før - velsagtens fra samme by - ankom med salt, humle, jern og stål.⁶³ Kort før julen 1628 udstedtes der søpas til Johan Tanke, borger i Nakskov, med henblik på udførsel af 2 læster hvede og 2 læster havre til redan ved Rostock mod igen at indføre 2

skuder rostockerøl og 2 læster mel.⁶⁴ Kornudførselsforbuddet var i januar 1629 lige ved at få konsekvenser for 2 nakskovborgere, Gregers Nielsen og Hans Jacobsen, og tre borgere fra Lübeck, Henrik Haagendarm, Mikkel Viche og Gert Roetus, da de nogen tid før offentliggørelsen af forbuddet havde indskibet et parti korn i en række skibe og krejter med henblik på udførsel, men nu var blevet ”fanget” af forbuddet.⁶⁵ Men da Christoffer Urne, lensmand på Ålholm, i et brev til statholderen kan meddele, at der er et temmelig stort forråd af hvede på Lolland-Falster, og at der ikke er udført meget derfra, så bevilliger kongen de ovenfor nævnte borgere, at de må udføre den indskibede hvede, men ikke udføre rug, byg og anden korn, som derfor igen skal ”opskibes”. Få måneder senere modtager ovenfor nævnte Jacob Tanke igen et søpas til på egne vegne at udføre to læster hvede og på vegne af Lisbet Ottis, borgerske i Nakskov, 4 læster. Kornet måtte dog kun udføres til områder, der ikke var besat af fjenden, og søpasset var kun gældende for én sejlads.⁶⁶ Samme dag blev der ligeledes udstedt et enslydende søpas til Hans Boesen, borgmester i Nakskov, på udførsel af 4 læster hvede, mod at han til gengæld til ”Kongens Bygnings Fornødenhed skal indføre Humle samt Jern og Stenkul til Broernes Istandsættelse sammesteds.⁶⁷ Ud fra de nævnte varetyper, som Boesen skal hjemføre, kan der vist ikke herske tvivl om, at han har været en tur i Lübeck, og at varerne skulle anvendes i forbindelse med det forstærkende fæstningsbyggeri, som Christian IV i 1628 igangsatte i Nakskov.

Hertugdømmerne

Handel og sejlads på Hertugdømmerne rakte, som påvist i de foregående artikler, flere århundreder tilbage.⁶⁸ De tidligere fremherskende mål for kontakten med området havde været Fehmarn, Kiel, Schwansen, Flensburg, Aabenraa og Haderslev, og sådan synes forholdene fortsat at være i perioden for denne artikel, hvor landbrugsprodukter som korn var den altovervejende eksportartikel sammen med eksport af heste.

Under krigen med svenskerne i 1563-70, hvor der herskede udførselsforbud mod forskellige landbrugsprodukter, fik byen Heiligenhafen i 1563 tilladelse til kornopkøb af 50 læster havre på Lolland, da der manglede havre til - må man formode - militærets ”ryttere og heste”.⁶⁹ Og omkring 30 år senere, i 1596, hvor der endnu en gang herskede udførselsforbud af korn, rettede Heiligenhafen en henvendelse til Christian IV med det håb, at forbuddet kun gjaldt hollænderne og ikke byen, så man fortsat kunne transportere hvede til bl.a. Nakskov⁷⁰, hvorfra vi må formode, at

hveden senere er blevet videreeksporteret. Året tidligere var nogle af enkedronning Sophies undersåtter fra Halsted Kloster len sejlet ud fra Lollands Albue med kurs mod Heiligenhafen med nogle heste, men da de var kommet ”ud på Havet, var Guds Vejr og Vind dem saadan i mod”, at de blev nødt til at søge havn i Kiel, hvor de så ikke kunne sælge deres heste.⁷¹ Som et resultat af dette, valgte de at drive hestene til Lübeck, men da de - ifølge enkedronningens missive og forbøn til hertug Hans af Holsten - var ubekendte med, at de skulle passere toldstedet ved Plön, var de blevet stoppet i Ahrensböck, hvor de måtte aflevere nogle af hestene for desuden senere at blive bondefanget af en ”Drukken Mand (...), som lod sig kalde Hans Foged af Ahrensböck”, der franarrede dem endnu en hest. Resultatet af enkedronningens rørende forbøn, der gjorde opmærksom på, at undersåtterne ikke havde handlet af ondskab, list eller med overlæg, men snarere af enfoldighed og uvidenhed, kender vi dog ikke; men hun gjorde, hvad hun kunne for sine undersåtter, idet hun ligeledes appellerede til hertugens kristelige medlidenhed, venskabelige godvilje og føjelighed.

I 1620’erne har der tilsyneladende været mangel på sædekorn i Heiligenhafen, for i 1624 importerer Hans Witteroch og Mourits v. Broch, der var borgere i byen, for ”denne ene gang” 20 læster byg til sædekorn fra Lolland under den forudsætning, at de solgte kornet til byens indbyggere til en rimelig pris⁷², og kort tid efter udstedes der et åbent brev om, at borgmestre og råd i byen må købe 40 sjællandske læster byg på Lolland til sædekorn, mod at de sælger det til kongens undersåtter og ikke sender det til fremmede steder.⁷³ Efterspørgslen på sædekorn fra Lolland fortsatte tilsyneladende, for i 1627 tillader kongen, at almuen på Fehmarn ”for denne ene gang” igen må indkøbe det sædekorn, de har behov for mod at erlægge told.⁷⁴

Kiel var som nævnt også et mål for afsætning af landbrugsprodukter. I 1614 modtog Jørgen Grubbe på Halsted Kloster et missive fra enkedronning Sophie om i det mindste at have 1.000 tdr. havre i forråd således, at amtsskriveren fra Kiel og høvedsmanden fra Bützow - beliggende syd for Rostock i Mecklenburg - når de, hver for sig, sender en skude til Nakskov kan få hver 500 tdr. havre.⁷⁵

Men der var ikke kun tale om sejlads med korn for de vestlollandske skippere. I 1611, da krigen med Sverige var under forberedelse, sendte Christian IV et missive til Joachim Barnewitz, der var enkedronningens hofmester, om at skaffe så mange skuder som muligt på Fejø, Femø og Askø med henblik på at transportere ryttere fra Kiel til Halmstad.⁷⁶ Sluttelig vedrørende hertugdømmerne kan det nævnes, at en styrmand fra området ved Slien i 1618 døde i sit skib i havnen i Nakskov og efterfølgende blev begravet i byen⁷⁷, og at Flensburg fortsat var samhandelspartner, da bagerne i

byen fik tilladelse til i 1624 at købe 6 læster hvede på Lolland og udføre den til borgernes eget forbrug⁷⁸ samt i 1628, hvor fæstningerne i Glückstadt og Krempe var trængte, og der derfor udstedtes et åbent brev til bl.a. Lolland om at levere korn til disse byer.⁷⁹ - Nakskovs toldregnskaber fra 1627-29 indikerer ligeledes, at forbindelserne til Haderslev og Aabenraa fortsatte, og at Sønderborg var blevet et nyt mål.

Øvrige udland – Nederlandene, Spanien og Skotland

Det er ovenfor blevet påpeget, at handelen med Nederlandene var stigende for store dele af Danmarks vedkommende. Hvor stor handelen på Vestlolland og Nakskov har været, er det desværre vanskeligt at udtale sig om, da de ældste bevarede toldregnskaber for Nakskov er fra 1627, men som allerede påvist i sidste artikel vedrørende handelen fra ca. 1450 til ca. 1560, så var forbindelserne til Nederlandene allerede etableret.

I 1595 har vi dog en kilde, der dokumenterer samhandelen.⁸⁰ Dette år modtager Johan Bernekow et missive, der meddeler, at nogle købmænd i Amsterdam - Europas daværende centrum for kornhandel - gennem deres fuldmægtige har berettet over for kancelliet, at de året før efter høsten havde sendt en person ved navn Johan Adrian til Lolland med en temmelig stor sum penge for på deres vegne at opkøbe nogle læster korn. Straks efter Adrians ankomst til Nakskov blev han dog syg og døde. Johan Adrians pengesum var i denne forbindelse på kongens vegne blevet konfiskeret af Johan Bernekow, da Adrian tidligere havde købt 16 læster byg af enkedronning Sophies korn uden at lade det fortolde, og dét med Nakskov byfogeds og tolders vidende, da disse var i tvivl, om de skulle tage told af enkedronningens produkter. Resultatet af den manglende toldbetaling blev, at når der var svaret told af de 16 læster korn til tolderen i Nakskov, så skulle lensmanden på Halsted Kloster, Frederik Hobe, udlevere den resterende sum af de konfiskerede penge til de ovenfor omtalte købmænd i Amsterdam. Desuden gøres der opmærksom på, at der i fremtiden også skal opkræves sædvanlig told af varer, der opkøbes hos enkedronningen.

Angående handelen med Nederlandene giver Øresundstoldregnskaberne os et godt indblik i denne vareudveksling og sejlads.⁸¹ Fra slutningen af 1500-tallet og frem til 1630 ser vi en række forbindelser mellem Nakskov og Nederlandene, hvor hollandske skippere og købmænd opsøger byen med henblik på opkøb af primært korn. I årene 1606, 1607, 1608 og 1611 opsøges Nakskov af handlende fra Vlieland, Terschlling, Schiedam, de Rijp, Harlingen, Enkhuizen og Horn, mens vi i

1627 og 1628 igen møder skipperne fra Enkhuizen og de Rijp, hvilket vidner om en stigende vareudveksling og sejlads på Nederlandene.

Nakskovpræsten Anders Pedersen Perlestikkers optegnelser og regnskaber, der giver et detaljeret indblik i dagliglivet i Nakskov set med en sognepræsts øjne mellem 1618 og 1627, omtaler i alt frem personer med efternavnet/kaldenavnet "Hollænder/Hollænderinde".⁸²

ANNO 1620	PAGINA 801	IN NOMINA SEPULTORUM	DIES
		Thomas Hollænder	10. Septemb.
		Mari	11. Septemb.
		Gierbre	11. Septemb.
		Thrine	14. Septemb.
			15. Septemb.
			16. Septemb.
			17. Septemb.
			18. Septemb.

Der er tale om 4 mænd og en kvinde samt en generel omtale af "Hollender kvinderne"⁸³, men hvad disse personer har bedrevet af erhverv, er det desværre vanskeligt helt at afgøre.

At kvinderne måske har beskæftiget sig med en eller anden form for mejeridrift, f.eks. behandling af mælken fra dele af byens kvægbestand og fremstilling af smør og ost, fremstår som en mulighed, selv om en sådan arbejdsdeling var sjælden på dette tidspunkt i købstæderne.

Derimod peger det mere i retning af, at de fem personer på grund af tidens voksende mobilitet har deres oprindelse i Nederlandene og er i familie med hinanden.

For Jannicke Hollænders vedkommende kan vi konstatere, at Anders Pedersen ved hendes trolovelse med Peder Hansen Skomager i 1626 noterer, at Jannicke bl.a. havde medbragt Thomas Hollænder som forlover.⁸⁴

Dette udsnit af Perlestikkerbogen (s. 801) viser tavlen med begravede mellem den 10. og 18. september 1620. Den 11. og 14. september begraver Anders Pedersen Perlestikker tre af Thomas Hollænders børn. Den 11. sept. er der tale om børnene Mari og Gierbre (se venstre spalte), mens det den 14. sept. drejer sig om pigen Thrine (se højre spalte). (Nakskov lokalhistoriske arkiv. – se ligeledes:

[https://arkiv.dk/pdfviewer/viewpdf?originalId=acd3b618d52f431ab481bd7b7540fab9&searchString=Perlestikkerbogen s.801](https://arkiv.dk/pdfviewer/viewpdf?originalId=acd3b618d52f431ab481bd7b7540fab9&searchString=Perlestikkerbogen%20s.801)

Thomas Hollænder havde ifølge Perlestikkerbogen gennem de første årtier af 1600-tallet på forskellige tidspunkter ejet gårde ved Torvet og på Søndergade⁸⁵, og desuden gør Anders Pedersen flere gange opmærksom på, at han har afviklet gæld til Thomas Hollænder.⁸⁶ Hvori gælden bestod nævnes ikke, men besiddelsen af gårde tyder dog på, at Thomas Hollænder kan have været en i materiel henseende velsitueret købmand, der til gengæld blev ramt menneskeligt hårdt i forbindelse med pestens hærgen i 1620, hvor han og konen inden for fire dage mistede tre børn.⁸⁷

Midtjylland havde tilsyneladende også kontakter til Nederlandene, idet borgmesteren i Maribo, Søren Sørensen, der tyder på at have været en driftig købmand, i 1628 - under Kejserkrigen - fik tilladelse til at udskibe 20 læster hvede fra Lolland til Nederlandene mod at indføre humle og salt svarende til kornets værdi, og små to måneder senere fik han igen udførselstilladelse, men denne gang dog til Stralsund for 30 sjællandske læster byg, 15 sjællandske læster rug og 1.500 tdr. havre.⁸⁸

Ved forordningen af 16. august 1622 om den spanske handel og købmandskab, der var en del af tidens merkantilistiske økonomiske politik, og hvor statens rolle var voksende, blev der efterfølgende på frivillig basis rundt om i visse af landets købstæder oprettet en række kompagnier, der ikke blot fik eneret på importen af salt og vin fra Spanien, men også af tilsvarende varer fra Frankrig.⁸⁹ Baggrunden for kompagnierne var, at krigen mellem Nederlandene og Spanien var brudt ud igen, og at vanskelighederne med at få tilstrækkelig mængder salt til Danmark hermed var blevet forstærket. Et af disse spanske kompagnier ("saltkompagnier") blev oprettet i Nakskov, idet købmænd og skippere i byen fandt interesse for sagen, men det er et spørgsmål, hvor stor en fordel de opnåede ved deltagelsen og indskydelsen af penge i kompagniet. I 1623 blev kompagniskibe fra Nakskov, Nyborg, Odense og Vordingborg nemlig arresteret ved Lissabon, da man fra spansk side var af den opfattelse, at skibene slet ikke var danske, men derimod nederlandske og bemanded med hovedsagelig nederlandske søfolk.⁹⁰ På denne baggrund henvendte Christian IV sig i skarpe vendinger til den spanske konge om at få frigivet skibene og udbetalt erstatning til de skadelidte, men noget resultat af henvendelsen foreligger ikke. Efter alt at dømme har sagen vakt opsigt i Nakskov, for samme år gør Andres Pedersen følgende notits i Perlestikkebogen: "Same aar (1623) udi i foraarit bleff den spanifar hænt af Frederick Nielsen oc kiøbt aff Hollender for ... daler, som de effter konglig mayst. befaling skulde vdrede til Spanien, men det kom intit igien. Gud bædrít saasant, malum omen (dårligt varsel), stor omkostning bleff anvent (...)"⁹¹ Om den omtalte hollænder er identisk med den skipper, Lambert Janssen, der den 29. maj samme år med udgangspunkt i Nakskov passerer Helsingør i ballast på vej til Spanien og omtales i

Øresundstoldregnskaberne, er uvist, men muligheden foreligger. - Om saltkompagniet kan man generelt konstatere, at det ikke var nogen succes, så allerede få år senere, i 1626, blev det opløst.⁹²

At der desuden, som påpeget af Haugner i begge udgaver af hans købstadshistorie⁹³, skulle have eksisteret et silkekompagni i Nakskov, er tvivlsomt. Haugner gør opmærksom på, at kompagniet blev ophævet i 1626 med henvisning til Kancelliets Brevbøger den 3. juli, men under nævnte dato findes ingen breve, der kan dokumentere, at ”Afviklingen kom Regeringen let over, idet man simpelthen paalagde de af Byens Købmænd, der handlede med Klædestoffer at overtage Lageret til den gældende Pris”

Afslutningsvis skal det nævnes, at forbindelserne til Skotland, der blev etableret i 1500-tallet, fortsat var eksisterende. I 1596 passerer Helsingør af skipper Jørgen Pedersen fra Nakskov på vej til Skotland. Lasten bestod af ærter, som han havde fået om bord i sin hjemby, og i 1622 betaler endnu en lokal skipper, Marten Karstensen, told i Helsingør for ”fremmed gods”, som han har hentet i Skotland, og som skal transporteres til Nakskov.⁹⁴ Det var dog ikke kun lokale skippere, der forestod sejladsen på Skotland, for samme år møder vi en skotsk skipper, Willum Strong, der passerer Helsingør på vej til Crail ved Edinburgh med 400 tdr. ærter, som han har opkøbt på Møn og i Nakskov. Egnen omkring Crail synes at have været et besøgt område, for i nogenlunde samme tidsrum ankommer en skotsk skipper til Nakskov fra Anstruther.⁹⁵

De kongerigske områder

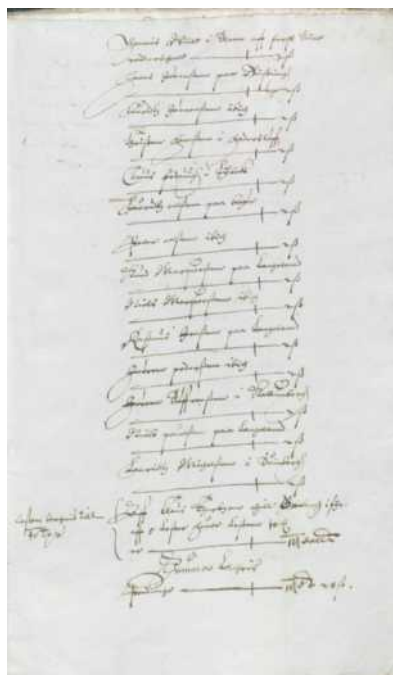
I den foregående periode, altså tidsrummet mellem ca. 1450 og ca. 1550, kunne de første handels- og søfartsforbindelser til de kongerigske områder dokumenteres. Det drejede sig bl.a. om forbindelser til Jylland, Fyn, Sjælland, Norge og Skåne, som alle i perioden for denne artikel fortsættes og udbygges.

Allerede i 1551 var der etableret forbindelser til Kolding, idet Peder Oxe befalede, at købstadsmænd og bønder, som ejede skibe, skulle udleje disse til ham med henblik på transport af mursten fra Lolland til byen⁹⁶. Om disse mursten skulle anvendes til den ombygning af Koldinghus, som Christian III igangsatte på dette tidspunkt, er uvist, men muligheden foreligger. Ikke mindst efter at enkedronning Sophie havde taget ophold på Nykøbing Slot, kom Kolding til at spille en rolle for den lokale handel og søfart fra Lolland, idet hun bl.a. i de første årtier af 1600-tallet eksporterede korn fra Halsted Kloster til Kolding/Koldinghus.⁹⁷ Men inden da havde Knud Urne på Halsted

Kloster som lensmand modtaget et missive med henblik på at hjælpe to Koldingborgere med at få de penge tilbage, som de havde betalt Hermand Brun i Nakskov for 4 læster byg, men som de nu på grund af udførselsforbuddet ikke måtte udføre.⁹⁸

Forbindelserne til Ålborg blev desuden forstærket, for allerede i 1583 og 1584 møder vi handlende og skippere fra Nakskov i byen. I 1583 betaler Peder Kjældersvend 8 sk. i bodstadepenge på byens pinsemarked, og samme år betaler Jep Nielsen for sin skude 4 sk. i bropenge for at måtte lægge til ved byens skibsbro. Året efter betaler Christen Hvid 8 sk. i bropenge, mens Per Thusen betaler 4 sk.⁹⁹ Pinsemarkedet i Ålborg må have været et tilløbsstykke, for blandt betalerne af de forskellige afgifter ser vi købmænd og skippere repræsenteret, ikke blot fra hele landet, inkl. Maribo og Nykøbing, men også fra udlandet. Forbindelserne til det nordlige Jylland blev fulgt op senere, da enkedronningen i 1608 sendte sin undersåt Peter Rasmussen fra Femø til Mariager med dennes skude for at afhente kalk. Skuden skulle fyldes helt op, da hun, som skrevet, i høj grad har behov for kalk, ja, hvis Oluf Rosensparre, lensmand i Mariager, yderligere kan skaffe en lokal skude med kalk, så er hun parat til at aftage det og ”med Tak betale Kalken saa dyrt, som han skriftligt forlanger det”.¹⁰⁰ - Enkedronningen må have haft gang i byggeaktiviteterne!

Men det vestlollandske område blev også opsøgt af skippere fra det nordjyske. En ny samhandelspartner dukker i 1627-30 op i regnskaberne for Bohus len, hvor det kan konstateres, at

skippere fra Læsø transporterede tømmer fra områderne omkring Oslofjorden til det øvrige Danmark.¹⁰¹ Lolland og herunder Nakskov var på dette tidspunkt en egn, der havde behov for tømmer, hvilket skyldtes den generelle byggeaktivitet i både byerne og på landet, og at egnen ikke selv havde kapacitet til at dække denne efterspørgsel. Transporten af tømmer til Nakskov kan dog ikke nærmere identificeres med hensyn til, hvor tømmeret skulle anvendes, men ud over den nævnte byggeaktivitet så foreligger muligheden for, at tømmeret skulle bruges på Slotø, hvor Christian IV få år tidligere, i 1623, havde genoptaget tidligere tiders skibsbygningsaktiviteter.¹⁰² Ligeledes optræder Randers og ikke mindst Ebeltoft flere gange i Nakskovs toldregnskaber fra 1627-29 som mål for eksport af korn.

Udsnit af Nakskovs toldregnskaber, der her viser forbindelser til bl.a. Haderslev, Lübeck, Langeland, Kalundborg og Svendborg. (Rigsarkivet)

Sjælland og ikke mindst København kom også til at spille en væsentlig rolle for Vestlollands skippere og købmænd. Ikke mindst i forbindelse med krigen 1563-70, Kalmarkrigen 1611-13 og Kejserkrigen i 1625-29 er der behov for transportører og varer til hovedstaden og ikke mindst til flåden. Albuen skal i 1567 levere saltede torsk, lenet i 1569 gryn til hovedstaden, i 1571 er der igen behov for fetalje, altså fødevarer og proviant, fra Smålandene og året efter opkøber Albert Oxe ærter, der skal føres til København.¹⁰³ Behovet for korn var specielt stort i hovedstaden, så Vestlolland blev permanent leverandør af dette i de kommende årtier. I f.eks. 1608, 1614, 1615, 1618 og 1621 leveres der store mængder af byg, rug og hvede til købmænd og kronen i byen af enten lokale købmænd eller enkedronningen.¹⁰⁴ I 1615 meddeler Københavns toldregnskaber, at der ankommer 123 skibe til byen fra det sydlige Danmark, hvoraf de 14 var fra Lolland fordelt på Nakskov (4), Femø (4), Fejø (4), Askø (1) og Maribo (1).¹⁰⁵ Storleverandøren til København var utvivlsomt enkedronningen, og det samme gjorde sig gældende i forhold til Helsingør og Kronborg Slot, idet hun leverede korn til slottet i bl.a. 1592, hvor fire af hendes hofjunkere fik bevilling til hver at købe 100 tdr. havre fra Halsted Kloster, som så efterfølgende skulle transporteres til Kronborg med en lokal skude via Nakskov.¹⁰⁶

Fra omkring 1600 ser vi desuden, at Køge kommer til at spille en væsentlig rolle. Af byens toldregnskaber fra 1611-1613 fremgår det, at den opsøges af forskellige Nakskovskippere, men ved fortoldningen viser det sig, at der for en gang skyld ikke er tale om primært landbrugsprodukter. Skipper Jørgen Hansen af Nakskov indfører i 1611 4.000 mursten, mens unavngivne skippere året efter indfører henholdsvis 6.000 og 5.000 mursten; desuden passerer 4 heste fra Nakskov byen, vel på vej mod København.¹⁰⁷ Nakskovs rådmand og senere borgmester, Mads Bergen, havde desuden interesse i Køge. Fra 1624 findes et skøde, hvor Mads Bergen skødede og afhændede den gård, som købmand Lambrect Ibsen boede i, til Enevold Rasmussen Brochmand og dennes søskende.¹⁰⁸ At Bergen havde ejendom i Køge hænger sikkert sammen med, at han kunne se muligheder i Køge i og med, at han var en af Nakskovs på det tidspunkt mest driftige købmænd, der ligeledes beskæftigede sig med bygning af skibe. Det nordvestlige Sjælland, Kalundborg, kan ligeledes påpeges som nyt mål for eksport af korn fra Nakskov.¹⁰⁹

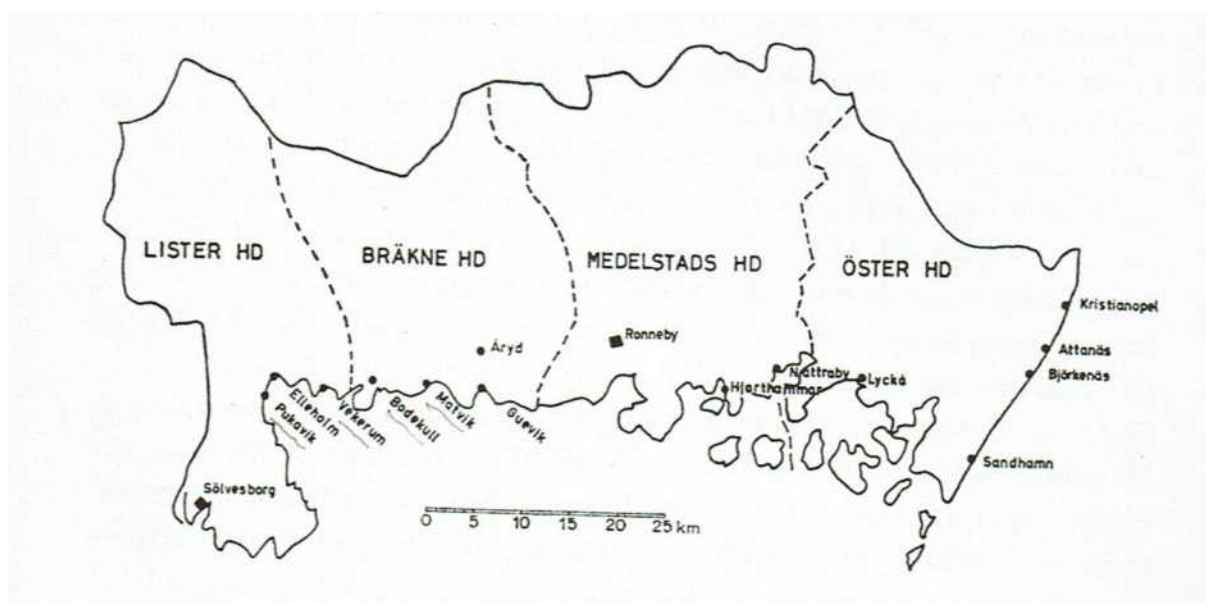
Vedrørende Fyn og de omkring liggende øer har vi tidligere kunnet konstatere forbindelser til Odense allerede omkring 1460. Små hundrede år senere, i 1552, dukker Nyborg op som mål for eksport af ærter til byen, da Peder Oxe får befaling om at opkøbe tre læst ærter til lensmanden på

Nyborg Slot¹¹⁰, mens Svendborg i 1600-01 ligeledes bliver et mål for samhandelen.¹¹¹ Langeland var desuden af betydning for anskaffelsen af brændeved, men tilsyneladende havde Beide Rantzau, der var embedsmand på Tranekær, stoppet for leveringerne omkring 1589, for i et missive meddeles han, at indbyggerne i Nakskov - som tidligere - mod en rimelig betaling fortsat skal have mulighed for at opkøbe "ildebrændsel" fra kronens skove under Tranekær med den betingelse, at det ikke udføres af riget.¹¹² Afhængigheden af brændsel fra Langeland var for den vestlollandske befolkning tilbagevendende, idet vi helt frem til 1660 ser opkøb af brændeved på øen, i og med at der var mangel på træ. Til gengæld kunne der så eksporteres korn til ikke blot Langeland, men andre fynske byer, hvor Fåborg, Assens og Kerteminde er nye samhandelspartnere fra senest 1627-29.¹¹³

Skåne, Halland og Blekinge var ligeledes af betydning for de vestlollandske skippere og købmænd. Forbindelsen var ikke af nyere dato, men i tidsrummet 1550-1660 voksede den kraftigt, og det af flere årsager. Provinserne øst for Øresund blev inddraget i alle krigene mod Sverige mellem 1563 og 1660, og det indebar, at der skulle transporteres proviant til området fra bl.a. Lolland til tropperne, at manglen på brændeved og træ generelt på Lolland ikke kunne dækkes alene fra Langeland, så de skovrige områder i provinserne måtte derfor inddrages, og ikke mindst var det et område, som den specialiserede landbrugsproduktion på Lolland delvis kunne dække, da landbruget i områderne øst for Sundet var forholdsvis tilbagestående, men til gengæld så havde tømmer at byde på. I f.eks. 1566 ser vi, at provster, præster og bønder på bl.a. Lolland skal komme kongen til hjælp med brød og havre, da krigsfolket mangler dette, og levere det til Halmstad.¹¹⁴ Senere under Kalmarkrigen 1611-13 ser vi det samme gentage sig. Tolderen i Nakskov skal f.eks. i 1611 opkøbe og med skib sende henholdsvis 40 læster ærter til Kalmar og 10 læster ærter til Kristianopol¹¹⁵, hvor sidstnævnte var blevet anlagt som grænsefæstning i 1599 af Christian IV i det østligste Blekinge. Disse byer samt Malmø var desuden målet for flere transporter af krigsfolk, som bl.a. blev udført af Nakskovskippere, der efterfølgende afregnede med enkedronning Sophie for udført tjeneste.¹¹⁶

I mere fredelige perioder indgik landene øst for Øresund dog også i Vestlollands aktionsradius, for i Perlestikkerbogen møder vi i 1572 i Nakskov rådmænd Jacob Blekingsfar, der velsagtens har fået sit navn efter det område, som han primært må have opereret i som skipper eller købmand¹¹⁷, og i 1583 klager Jørgen Schult fra Flensborg over, at han efter en transport fra byen til Norge og videre til Auskær i Blekinge med sild havde sejlet en skude med sild fra Femø i sænk ved Verø i Halland. Skipperen fra Femø havde derefter påtvunget folkene fra Flensborg en overenskomst, hvorved han havde erhvervet sig alt gods og sild på flensborgskuden; noget Schult mente stred mod søretten.¹¹⁸ Også enkedronning Sophie var aktiv i dette område, for i 1599 og 1606 kan vi se, at hun på eget

skib henter tømmer på Gotland samt i Sølvesborg desuden 24.000 enebærstager¹¹⁹, der hovedsageligt blev brugt til indhegning. Behovet for tømmer og brændsel er tidligere nævnt i forbindelse med handelen på Langeland, men den primære leverandør var dog Skåne og ikke mindst Blekinge. Den svenske historiker Margareta Swensson har behandlet lens- og toldregnskaberne fra disse områder og påvist, at i perioden ca. 1600-1657 opsøgte et betydeligt antal skippere fra Nakskov, Langø, øerne i Smålandsfarvandet samt Stubbekøbing og Nykøbing bl.a. småhavnene på kyststrækningen mellem Sølvesborg og Kristianopel, hvor de så til gengæld kunne afsætte landbrugsprodukter.¹²⁰ Det drejede sig bl.a. om småhavne i Pukavik, Vekerum, Matvik, Hjorthammer og Nättraby.

På kortet ses en række af de småhavne langs Blekinges Østersøkyst, som Vestlolland stod i forbindelse med. De to områder var gensidigt afhængige af hinanden pga. områdernes specialisering. For Blekinges vedkommende drejede det sig om skovbrug og for Vestlollands vedkommende om landbrugets produktion. (Margareta Swensson: Bondehamnar i Skåne och Blekinge s. 65)

Som afslutning på gennemgangen af handels- og søfartsforbindelserne i perioden mellem ca. 1560 og 1630 skal Norge nævnes, der dog allerede i 1500-tallets første årtier så småt var blevet et mål. Vareudvekslingen mellem Vestlolland og Norge forstærkedes fra omkring 1600, hvor Peter Grubbe på Ålstrup i 1597 efter anmodning erhvervede 10 læster byg hos enkedronning Sophie med henblik på udskibning af kornet til Norge for at komme ”Rigets trængende Undersaatter til Hjælp”.¹²¹ Behovet for korn i Norge var stort, hvilket igen viser sig i 1602, hvor kronens bønder på Fejø, Femø, Askø og Vejrø modtager et missive om, at de på grund af misvækst og dyrtid i Norge skal

levere overskydende korn til København, hvor der så efterfølgende vil blive sørget for den videre transport til landet.¹²² Året efter leverer Laurids Bentsen, Nakskov, korn til Bergen¹²³, da han ved Helsingør betaler tøndepenge, en afgift til vedligeholdelse af sømærker, og i 1610-11 leverer enkedronningen korn via Blans på Nordlolland til Norge.¹²⁴ Tronhjem opsøgte også, for i 1622 betaler Rasmus Sørensen, Nakskov, ligeledes tøndepenge ved Helsingør på sin vej tilbage til Nakskov med gods, mens Jens Lauridsen, Nakskov, i 1628 må erlægge et tilsvarende beløb på sin vej fra Tronhjem til København med sild.¹²⁵ En måned senere ser vi Nakskovskipperen Hans Rasmussen, der er på vej i retning af Norge med ærter og byg¹²⁶, og året efter transporteres de samme varesorter igen til Norge fra Nakskov.¹²⁷

Handelen på og fra Vestlolland i tidsrummet ca. 1630-1660

Ovenfor blev det nævnt, at Europa fra omkring midten af 1500-tallet og frem til omkring 1620-30 oplevede en prisrevolution, der dog var præget af visse fluktuationer. Denne udvikling vendte i forbindelse med 30-årskrigen (1618-48) krigshandlinger, hærgen og død med bl.a. prisfald og forøget konkurrence på det internationale kornmarked som følge, men hvor meget kornpriserne og ikke mindst eksporten faldt i de kommende årtier, er det desværre for Vestlollands vedkommende umuligt at svare på, da der ikke findes sammenlignelige, kvantificerbare opgørelser af eksporten før, under og efter prisrevolutionen. De første toldregnskaber for Nakskov er som tidligere nævnt fra 1627-29, og frem mod 1660 er de kun bevaret for enkelte, kortere tidsrum og endda ofte ukomplette. - Af pladshensyn vil dette afsnit begrænse sig til en mindre detaljeret omtale af eksporten og importen samt sejladsen til og fra Vestlolland.

De nordtyske byer

Forbindelserne til de nordtyske hansestæder fortsatte frem mod 1660. Specielt i dette tilfælde er det værd at kaste et blik på Warnemündes og Wismars såkaldte Lizentjournale fra henholdsvis 1635-48 og 1636-37.¹²⁸ Disse journaler indeholder det, der populært kaldes ”Schwedenzoll”, altså den told eller afgift, der blev betalt i de to havne til svenskerne og den mecklenburgske hertug, efter at svenske tropper under 30-årskrigen i 1632 havde underlagt sig området.

I den 14-årige periode, hvor der er bevaret Lizentjournaler for Warnemünde/Rostock, kan det konstateres, at Nakskov og Lolland hvert år er henholdsvis udgangspunktet eller målet for handelen og søfarten områderne imellem, men at ikke mindst Nykøbing og Nysted spiller en væsentlig og ofte større rolle, hvilket må tillægges byernes tættere beliggenhed på Rostock. Handelen og sejladsen blev udført af både danske og tyske købmænd og skippere. Johan Tanck, borger i Nakskov, får f.eks. i 1637 søpas til handel på Rostock og desuden ret til at erhverve sig får og øksne i Danmark med henblik på udførsel til Mecklenburg.¹²⁹ Sejladsen mellem Danmark og Rostock udgør for byens vedkommende 70-80 % af den samlede sejlads. I f.eks. 1639 afgår der henholdsvis 32 skibe til Nakskov og 12 til Lolland, mens der ankommer 24 skibe fra Nakskov og 12 fra Lolland, hvilket svarer til omkring 5 % af det samlede antal.¹³⁰ Ser vi nærmere på de varer, der indførtes til Rostock fra Vestlolland, så afviger de ikke fra, hvad vi allerede tidligere har kunnet konstatere. Der er fortsat tale om landbrugsprodukter, ikke mindst korn og dermed byg, der kunne anvendes af byens bryggerier til fremstilling af øl, i og med at Rostocks opland ikke alene kunne dække bryggeriernes efterspørgsel efter byg. Til gengæld kunne Nakskovskipperne returnere med øl, hvilket bl.a. skete i 1642.¹³¹ Forbindelsen til Rostock fortsatte perioden ud, idet efterkommere af rådmand i Nakskov, Lorentz Hansen, havde tilgodehavender i byen.¹³²

Et nogenlunde tilsvarende billede viser sig for Wismars vedkommende i den korte periode 1636-37, men dog i langt mindre målestok. De fleste transporter til og fra byen foretages på mindre skibe og går til det nære marked omkring den vestlige Østersø, altså hertugdømmerne og de syddanske øer herunder Lolland, der er repræsenteret ved Nakskov og Maribo, hvor der for Maribos vedkommende må være tale om Bandholm. I 1636 anløbes Wismar af 2 skibe fra Nakskov og 2 fra Maribo, mens der samme år afgår 3 skibe fra Wismar til Nakskov. Året efter er der tale om 5 skibe fra Nakskov til Wismar og 6 skibe i modsat retning primært med henholdsvis landbrugsprodukter og øl.¹³³

Lübeck, der utvivlsomt havde været Nakskovs og oplandets primære handelsforbindelse gennem flere århundreder, synes fortsat at indtage denne position frem til 1660, hvilket bl.a. periodens spredte toldregnskaber fra Nakskov og Kancelliets Brevbøger dokumenterer. I 1640'erne er der ikke blot tale om forbindelser fra Nakskov til byen, men også fra Rødby må vi formode. Henrik Rantzaus enke, Ide Pogwisch, der ejede Højbygård ved Rødby, udførte på dette tidspunkt heste og kvæg fra gården til Lübeck, mens Heinrich Würger¹³⁴, der var borger i Lübeck, i 1647 opkøbte 30 øksne på Halsted Kloster.¹³⁵ Året før var der i Nakskov bl.a. behov for jern i forbindelse med opførelsen af en bro fra byen og over til Færgelandet. Jernet blev importeret fra Lübeck, men det

kneb med at få betalt de lybske købmænd for leverancen, for i 1649 fremsendte de en supplik til Frederik III, hvori de klagede over den manglende betaling.¹³⁶ At relationerne mellem folk fra Lübeck, der havde taget borgerskab i Nakskov, og de lokale borgere i Nakskov kunne udvikle sig i negativ retning, får vi et godt eksempel på i 1648, hvor Gabriel Lutkens - efter at have klaget over borgmestre og råd i Nakskov - opsiger sit borgerskab i byen.¹³⁷ Denne utilfredshed synes dog generelt ikke at have fået konsekvenser for handelsforbindelserne mellem byerne, for så sent som i 1659 - kort tid før den svenske belejring af Nakskov og Lolland - får Adolf Brunning i Lübeck tilladelse til at udskibe en skibslast hvede fra Lolland mod at levere malt i København, men året efter, hvor Lolland fortsat var belejret, blev der sat en stopper for ind- og udførsel mellem øen og Lübeck.¹³⁸

Det skal her afslutningsvis vedrørende de nordtyske hansestæder påpeges, at handelen og sejladsen på Stralsund i 1652 fortsatte¹³⁹, hvor Nakskovskipperen Olle Rasmussen forlader byen mod Hjorthammer i Blekinge for derefter sandsynligvis at returnere til Nakskov med brændeved, og at Hamburg nu fuldt ud kan dokumenteres som samhandelspartner. Didrich Felthus i Nakskov må nemlig i 1655 stille garanti for en sum penge i forbindelse med en gældsfordring.¹⁴⁰ Forbindelsen til Hamburg intensiveredes i årene efter Svenskekrigene markant¹⁴¹, idet varerne mellem byerne hovedsageligt blev transporteret via Elben, Lauenburg, Stecknitzkanalen og frem til Østersøen ved Lübeck og herfra til Nakskov eller omvendt.

Hertugdømmerne

Den flere hundrede år gamle forbindelse med hertugdømmerne til bl.a. Haderslev, Aabenraa og Sønderborg fortsatte ifølge toldregnskaberne for Nakskov 1627-29 frem mod 1660, men i 1630 dukker der nye afsætningsmål op i kildematerialet. Johan Budde i Eckernförde får tilladelse til at udføre 10 læster byg fra Nakskov til hjembyen. samtidig med at der yderligere gives tilladelser til borgere i Slesvig og Rendsborg om at måtte udføre sammenlagt 20 læster byg¹⁴², og få dage efter opnår dr. Bursius - der må være tale om Theodor Busse/Bussius, der på dette tidspunkt var ærkediakon i Slesvig - bevilling til at udføre 2 læster malt til eget behov.¹⁴³ Få år efter viser det sig, at prins Christian på Nykøbing Slot var i gæld til Didrik Klöcker i Flensburg for kramvarer med mere, og som afdrag får Klöcker anvist 80 læster byg fra Halsted Kloster, hvis bønder samme år eksporterede svin til bl.a. Holsten.¹⁴⁴ Klöcker, der både var købmand og postmester, var tilsyneladende en entreprenant person, for i 1644 er han igen at finde på både Lolland og Falster,

idet han opkøber 110 staldøksne af prins Christian og derefter får lov til toldfrit at udføre dem fra øerne.¹⁴⁵ Det var dog ikke alle fra Flensburg, der blot fik lov til at udføre varer toldfrit, for da undersåtterne i Flensborghus len blot to år senere, i 1646, havde brug for heste, opnåede de bevilling til at opkøbe disse på Lolland mod dog at svare told.¹⁴⁶ At undgå at svare told på illegitim vis var dog fortsat et problem, købstæderne måtte kæmpe med. I 1652 blev skipper Christian Jensen af Aabenraa fradømt skib og gods på grund af ulovlig handel i Korsnakke på Nordvestlolland, selv om han påstod, at han ikke var vidende om, at der var tale om en ulovlig havn, og i 1655 var det Jørgen Heys fra Kiel, der forsøgte at omgå handelslovgivningen, da han udhøkrede varer i Nakskov havn; noget han to måneder senere gentog, da han afsatte hør og krydderier.¹⁴⁷

Året før, 1654, er der ligeledes etableret handelsforbindelse til Augustenborg, da hertug Ernst Günther via lensmanden på Halsted Kloster, Flemming Ulfeldt, rettede henvendelse til en Gabriel Jacobsen i Nakskov, der skyldte hertugen en sum penge.¹⁴⁸ Årsagen til denne henvendelse var, at Gabriel Jacobsen tilsyneladende havde holdt hertugen hen med ”adskillige udflugter” for at undgå at betale sin gæld, og Ulfeldt måtte derfor træde til med henblik på at påvirke borgmestre og råd i Nakskov. Eksport til Ærø, der var en del af hertugdømmet Slesvig, havde utvivlsomt eksisteret længe før 1656-57, da vi allerede i Perlestikkerbogen møder flere borgere i Nakskov med efternavnet Ærø/Ærøbo, men i ovennævnte år kan vi i Nakskovs Toldregnskaber se, at der eksporteres 900 tdr. havre til øen.

Afslutningsvis skal det nævnes, at skipperne på Vestlolland under Torstenssonkrigen 1643-45 måtte foretage transporter af tropper, rytteri og militært udstyr bl.a. til og fra Fehmarn.¹⁴⁹

Øvrige udland – Nederlandene, Spanien og England

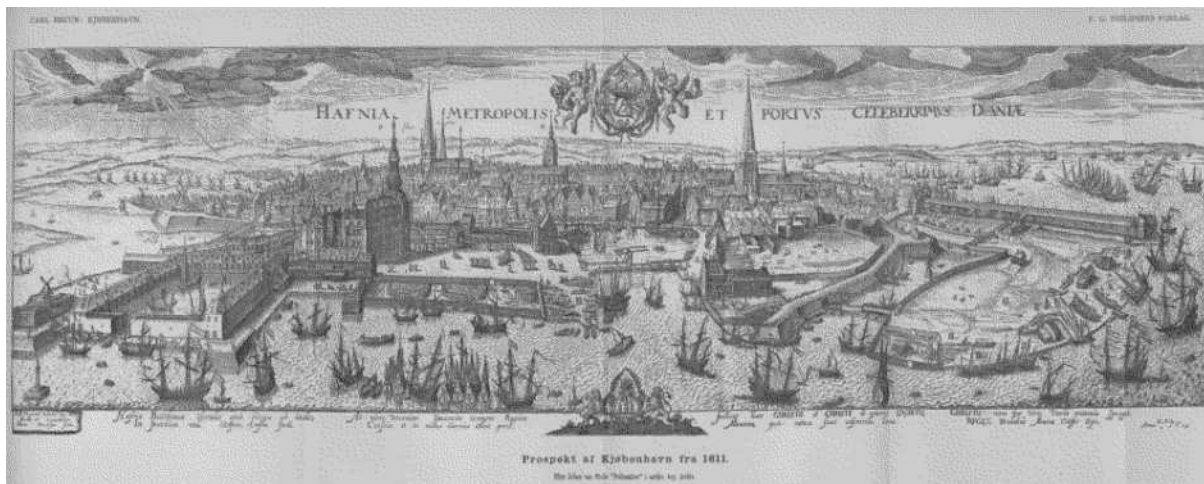
Ovenfor og i tidligere artikler i denne serie er forbindelserne til Nederlandene, Skotland og Spanien beskrevet, men hvor Spanien tilsyneladende var en ”enlig svale”, selv om Arent Berntsen, som ovenfor beskrevet, nævner landet som afsætningsområde for korn. Der kan dog muligvis have fundet transporter til Spanien sted i 1642, hvor der udstedtes to søpas til fordeling hos Palle Rosenkrantz, men om de er blevet anvendt, kan ikke påvises.¹⁵⁰ Til gengæld fortsatte sejladsen og handelen på Nederlandene for i denne periode desuden at blive udvidet med Newcastle i England. Den væsentligste kilde til afdækning af dette er Øresundstoldregnskaberne, som viser, at specielt forbindelserne til Nederlandene var regelmæssigt tilbagevendende mellem 1630 og 1660. Flere af

de tidligere nævnte destinationer for handelen går igen, mens nye mål for afsætningen ligeledes opstår. Blandt de nye mål kan nævnes byerne Venhuizen og Hindeloopen, hvorfra lokale nederlandske købmænd/skipperne i 1637 opsøger Nakskov, hvor de aftager forholdsvis store mængder byg og hvede, der på tilbagevejen til Nederlandene fortoldes i Helsingør.¹⁵¹ Transporterne af korn til Nederlandene var dog ikke kun forbeholdt hollandske befragtere, idet Nakskovskippere ligeledes var beskæftiget med sejlads på området, men fælles for alle transporterne var, at der var tale om korn, og det som nævnt ofte i ret så stort kvantum, men i et enkelt tilfælde også hør. Den ovenfor nævnte transport til Hindeloopen omfatter f.eks. 2.300 tdr. hvede. Senere under Københavns belejring i 1659 anvendtes nederlandske skibe og skipperne som transportører af korn og andre levnedsmidler fra Lolland, Falster og Langeland, hvor bl.a. lensmanden på Halsted Kloster underrettes om, at der er udstedt fragtbreve til hollandske skipperne med henblik på afhentning af ovenstående varer¹⁵², hvor kvantummet svinger mellem 50 og 150 læster, og hvor en læst på dette tidspunkt varierede mellem 18 og 28 tønder alt afhængig af kornsorten.

Det er yderst begrænset, hvad der via Øresundsregnskaberne kan siges om sejlads og handel på England, men Newcastle ved Tynefloden nævnes i Øresundstoldregnskaberne i 1638 som afrejsested for en Nakskovskipper, Morten Mortensen, der i byen afhentede 30.000 mursten, som han betalte 5 en halv daler told af i Helsingør, inden han fortsatte videre med sin last ind i Østersøen til en ukendt havn.¹⁵³ I denne periode er der i det eksisterende kildemateriale ligeledes en række havne, som Nakskov har forbindelse med, og som optræder under benævnelsen ”fremmede havne”. Hvad der gemmer sig bag dette, er uvist, men i de fleste tilfælde er der sandsynligvis tale om nordtyske havne.

De kongerigske områder

Ser vi på den indenrigske handel og søfart, så spillede København utvivlsomt en væsentlig rolle. Ikke blot var der tale om landets hovedstad, men også om statsmagtens administrative, politiske og i mange henseender militære centrum med en række behov for tilførsel af alle arter af varer. I 1632 skal f.eks. lensmanden Palle Rosenkrantz opkøbe 500 tdr. ærter på Lolland-Falster og sende dem til provianthuset på Københavns Slot, og få år efter, i 1636, må samme lensmand igen træde til, idet han nu skal sørge for, at det tømmer, der er blevet til overs fra et skib, som kongen nogle år før lod bygge på Slotø i Nakskov Fjord, skal indskibes og føres til Bremerholm.¹⁵⁴

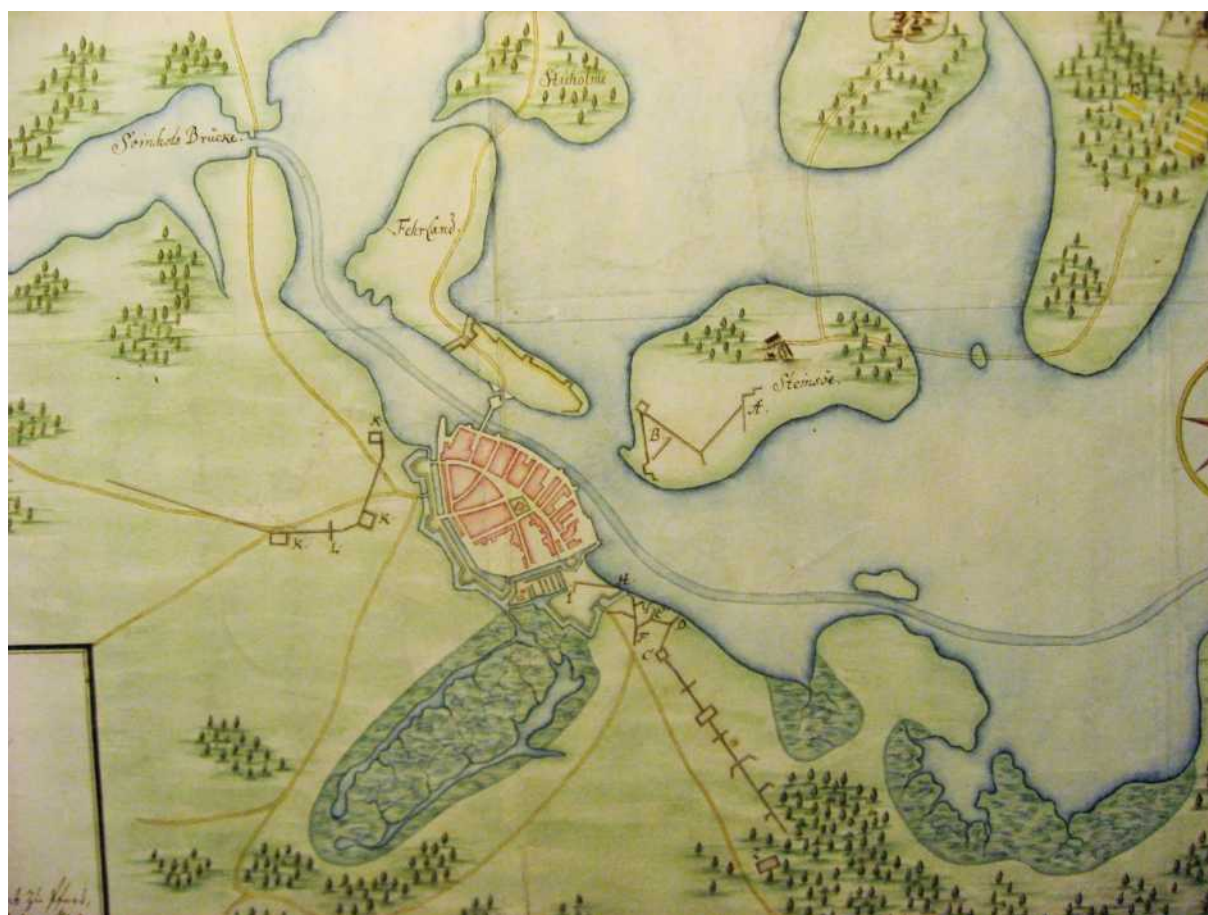
Prospekt af København fra 1611. Kong Hans centraliserede i begyndelsen af 1500-tallet flådens aktiviteter og anlæg i København. Det gjorde han på Bremerholm, hvor der blev anlagt byggepladser, sejltørringslofter og værksteder. På Bremerholm var der også et berygtet fængsel for særligt grove forbrydere. Prospektet af København, der første gang blev udgivet omkring 1611, er udført af Jan van Wijk. (Wikimedia Commons)

Små ti år senere er det lensmanden Jost Papenheim, der får befaling om at lade 39.000 båndstager, der er hugget ved Halsted Kloster og Maribo, fragte til København, hvor de skal finde anvendelse på bryghuset ved fremstillingen af øltønder.¹⁵⁵ Det var ikke som omtalt ovenfor alene nederlandske skippere, der blev anvendt til at transportere proviant, korn og fourage til hovedstaden fra Nakskov under den svenske belejring af byen i slutningen af 1650'erne. Også de lokale skippere fik del i disse transporter¹⁵⁶, der også omfattede Køge, som ligeledes havde hårdt brug for leverancer.¹⁵⁷ To år før, i 1656, ser vi også, at Holbæk er blevet en samhandelspartner, idet Holbækskipperen Casper Eggertsen opsøger Nakskov og modtager korn uden kvittering.¹⁵⁸

Det nærliggende Fyn og det sydfynske øhav var fortsat mål for sejlads. Langeland havde gennem længere tid fungeret som leverandør af brændevod til Vestlolland, men den modsatte vej foregik der bl.a. transport af svin, idet bønder fra Halsted Kloster udførte svinene til Langeland med henblik på opfedning i øens skove.¹⁵⁹ Under de urolige tider i forbindelse med Torstenssonkrigene og svenskernes fremmarch mod Fredericia i 1657 måtte færgemænd og skipperne i bl.a. Nakskov stille sig til rådighed som transportører af henholdsvis tropper, brød og øl til først Nyborg og senere Middelfart og Fredericia.¹⁶⁰ Få år tidligere i 1653 var to bønder i Halsted Len ved at komme i klemme, hvad angik deres eksport af 21 tdr. hvede til Svendborg, da skipperen havde begået en forseelse i byen og derefter fået konfiskeret lasten, hvilket bønderne klagede over og ønskede eftergivet, hvilket også skete.¹⁶¹

Forbindelserne til Jylland må formodes fortsat at have fundet sted i et vist omfang. Nakskovs ukomplette toldregnskaber for perioden oplyser tilsyneladende intet om aktivitet på Jylland, men i 1634 kan det nævnes, at Maribos entreprenante borgmester og købmand, Søren Sørensen, der også havde forbindelser til Nederlandene og hansestæderne, og som ofte anvendte Nakskov som udskibningshavn, fik fragtet rug til Ebeltoft med skipper Søren Mortensen fra Nakskov.¹⁶² Undervejs til Ebeltoft blev skipperen dømt til at have forbrudt skib og gods, da han ikke havde lagt til ved Nyborg på grund af storm. Problemet blev dog løst, da det viste sig, at Søren Mortensen allerede havde betalt told af rugen ved afskibningen på Lolland.

At der desuden fandt sejlads sted mellem byerne på Lolland bør kort nævnes. I forbindelse med Christian IV's udbygning af Nakskov som fæstning fra 1628 transporteres byggematerialer, herunder tømmer, f.eks. "stormpalisader", fra Bandholm til byen af Askøskuder.¹⁶³

Nakskovs befæstning. Kortet stammer fra svenskerens belejring af byen i 1659 eller kort tid efter. På kortet, hvor syd er opad, ses byens fæstningsanlæg midt på kortet. Desuden kan man se de svenske stillinger og løbegrave indtegnet. Eksempelvis kan man se løbegravene fra Madeskoven ind mod Vejlegades port og stillingerne øst for byen samt på Stensø. (Kortet, der er af svensk oprindelse, er venligst stillet til rådighed af Bjørn Westerbeek Dahl og findes i Sveriges Krigsarkiv)

Sverige og provinserne øst for Øresund fortsatte ligeledes med at være mål for handelen og søfarten til og fra Nakskov. I 1633 betalte Zacharines Maedtssen, ifølge Øresundsregnskaberne, tøndepenge i Helsingør undervejs fra Lolland til Göteborg, og i 1634-35 fortages der fra Nakskov ifølge toldregnskaberne transporter for kongen mellem byen og Helsingborg. Transporter for kongen synes at være regelmæssigt tilbagevendende, for i 1637 og senere i 1657 føres der korn til henholdsvis Kristianstad og brød til Malmø.¹⁶⁴ De tidligere nævnte forbindelser til Blekinge, der var leverandør af tømmer, brændeved og enebærstager til Lolland- Falster, fortsatte ligeledes perioden ud¹⁶⁵, og i den forbindelse er det værd at bemærke, at disse transporter ofte blev udført af skippere fra Fejø, Femø og Askø i Smålandsfarvandet, der for øvrigt fortsat også drev handel på Tyskland.¹⁶⁶

Afslutningsvis skal det nævnes, at kornhandelen på Norge fortsatte gennem denne periode, idet vi af et missive fra 1644 til lensmændene på bl.a. Lolland-Falster¹⁶⁷ om, at udførselsforbuddet af korn ikke gælder Norge, indirekte må kunne konkludere, at forbindelsen fortsat var til stede, hvilket bekræftes af Nakskovs toldregnskaber af 1651-52, hvor der optræder flere indførsler vedrørende eksport af korn nord på.

Opsamling og konklusion

Hensigten med artikelserien ”Handel og søfart på Lolland-Falster med særligt henblik på Vestlolland i perioden ca. 1250-1660” har været at afdække handelens og søfartens betydning for Nakskovs og Vestlollands udvikling og økonomiske vækst i nævnte periode. Grundlaget for dette var ikke mindst relationerne mellem oplandet og byen, hvor der ret hurtigt opstod et gensidigt afhængighedsforhold, da man levede af hinanden. Med en efterhånden voksende overskudsproduktion i landbruget opstod der et marked for afsætning af landbrugsprodukter i byerne, der til gengæld på baggrund af en specialisering primært koncentrerede sig om handel og håndværk. Oplandets landbrugsproduktion blev derfor i mange tilfælde transporteret til købstadens torv, hvor den blev afsat til lokalbefolkningen og efterhånden også til fremmede købmænd. De fremmede købmænd, som opsøgte Vestlolland frem til 1400-tallets begyndelse, kom primært fra de nordtyske hansestæder, der i handelsmæssig henseende havde etableret sig som den førende magt i Østersøen. Vestlolland var afhængig af disse byer - først og fremmest Lübeck - der var leverandør af en række varer, som f.eks. øl, malt, humle, klæde, linned, salt og jern, der var efterspurgt på Vestlolland, mens hansekøbmændene på torvet eller direkte hos producenten til gengæld kunne opkøbe kød, flæsk, huder, smør, heste og sild. Korn, der senere bliver den primære varesort, synes

der i tidsrummet 1200-1400 dog ikke at have været tale om, hvilket må skyldes enten en manglende overskudsproduktion eller for ringe en kvalitet.

Afhængighedsforholdet til hansestæderne synes for Vestlollands og Nakskovs vedkommende langsomt at udligne sig fra omkring 1400 og frem mod 1450 i og med, at konsekvenserne af pestangrebene i 1300-tallet i flere henseender synes aftaget, og at ikke mindst nederlænderne vandt stigende indpas i Østersøen og dermed blev en konkurrent til de nordtyske byer. Hansestædernes interesse for opkøb på bl.a. Lolland af dansk korn voksede nu markant, da der fra omkring 1400 må have været et overskud af billigere og acceptabelt kvalitetskorn, hvilket fremgår både af de hanseatiske pundtoldbøger (1398-1400), der ligeledes dokumenterer en stigende skude- og bondehandel på Nordtyskland, og fundet af hanseatiske mønter på Gåsetorvet i Nakskov. De ændrede forhold skabte økonomisk vækst i Nakskov, hvor udvidelsen af Skt. Nikolaj kirke, der var viet til de søfarende, igangsattes, og hvor ikke blot omegnens bønder, men desuden byens borgere skænkede diverse gaver til kirken og oprettede gildealtre. Parallelt med dette viser den øgede rigdom sig ved, at det første rådhus menes opført kort efter 1400, hvor der desuden oprettedes et helligåndshus, der senere blev til et helligåndskloster. Og at byen - sammen med 11 andre betydningsfulde danske købstæder - var tiltænkt at deltage i unionsakten i 1436 peger i samme retning. En tilsvarende indikator finder vi frem mod 1450 i et stigende antal af samhandelspartnere inden for en større geografisk aktionsradius, hvor andre hansestæder, byer i hertugdømmerne og i kongeriget dukker op. Samtidig kan vi - på trods af købstadsforordningen af 1422, der søgte at fremme handelen og væksten i landets købstæder - konstatere et stigende antal klager fra bl.a. Nakskov over bønders og hanseatiske købmænds handel på ulovlige havne, ulovlig udskibning fra samme og landkøb og forprang; problemstillinger, der frem mod 1660 dog formindskedes, men aldrig helt forsvandt, men trods alt førte til økonomisk vækst grundet i bøndernes afhængighed af byens håndværk.

I perioden 1450-1560, hvor eksporten af landbrugsprodukter virkelig satte ind, suppleredes allerede kendte samhandelspartnere med nye af såvel indenlandsk som udenlandsk oprindelse. Købmænd og skippere fra Nakskov samt i visse situationer skippere/bønder fra Vestlolland og fra øerne i Smålandsfarvandet agerede nu i hele Østersøen fra Danzig i øst til hertugdømmerne i vest, hvor Flensburg, Aabenraa og Haderslev blev vigtige afsætningsmarkeder, mens havne i Jylland, på Fyn og Sjælland ligeledes blev inddraget. Det samme gjorde sig gældende for provinserne øst for Øresund, Norge, Nederlandene og Skotland, hvor ikke mindst de tre sidste destinationer er udtryk for, at handelen og sejladsen ikke længere var begrænset til Østersøregionen og de indre danske

farvande. Betydningen af den voksende handel og sejlads, der primært udsprang af områdets specialisering som producent af landbrugsprodukter, afspejler sig på flere måder. I opgørelser fra 1520'erne over danske købstæders byskatter til kronen figurerer Nakskov som en af de købstæder i Østdanmark, der svarede mest skat, og hvad angår udskrivninger af karle, knægte og bådsmand til militæret indtager byen ligeledes en fremtrædende position. Denne position understøttes af, at byen i 1539 fik lov til at bevare og udbygge sine befæstningsanlæg, og at der kort tid efter var tanker hos kongemagten om at opføre et slot i byen.

Perioden 1560-1660 synes at være kulminationen for byens vækst, idet den europæiske prisrevolution kombineret med landbrugets produktionsevne fremmede den økonomiske udvikling, og det på trods af krige, år med misvækst og pest; en udvikling, som den svenske belejring i slutningen af 1650'erne satte en stopper for. Med enkedronning Sophies overtagelse af Nykøbing Slot og Halsted Kloster len og hendes eksport af korn og øksne til hendes tidligere hjemegn, Mecklenburg, forstærkedes forbindelserne til denne egn, hvilket kom bl.a. Nakskov til gode, idet hun omkring 1590 oprettede pakhuse langs stranden i byen, hvorfra hun kunne transportere lenets produktion videre eller modtage varer. De øvrige hansestæder på den nordtyske kyst fortsatte med at være givtige samhandelspartnere for Nakskovs købmænd og Vestlollands bønder, hvilket det bevarede kildemateriale fra Lübeck, Wismar og Rostock vidner om, men som ny samhandelspartner blandt hansestæderne optræder desuden Hamburg ved periodens slutning. I hertugdømmerne, der også var mål for eksport af landbrugsprodukter, ses nye samhandelspartnere som f.eks. Eckernförde, Heiligenhafen og Ærø, og i Jylland møder vi f.eks. Kolding, Fredericia, Randers, Ebeltoft, Mariager og Læsø. Noget tilsvarende gør sig gældende for Fyn og Sjælland, hvor Middelfart, Holbæk og Køge er repræsentanter for nye mål. Københavns rolle er i perioden voksende, ikke mindst på grund af en række transporter for kongen af fetalje, korn og krigsfolk; noget der også viser sig i forhold til provinserne øst for Øresund, der til gengæld var leveringsdygtige i tømmer og brændeved. Norge og ikke mindst Nederlandene spillede desuden fortsat en væsentlig rolle for bønderne og købmændene på Vestlolland, idet landene var aftagere af ikke blot forskellige kornsorter, men også af ærter, mens Spanien som et enkeltstående tilfælde kunne levere salt og vin. Eksporten af korn og ærter til Nederlandene må antages at have været stigende gennem perioden, hvis man anlægger antallet af nye byer, der blev handlet med som indikator.

Hvor store rigdomme handelen og søfarten til og fra Nakskov og Vestlolland tilførte området, er det ikke muligt at udtale sig om i konkrete tal, men ser vi på indirekte udtryk for stigende rigdom i byen, så kan det nævnes, at byen i 1590 opførte et helt nyt rådhus, og at afslutningen på byggeriet af

Skt. Nikolaj kirke fandt sted mod slutningen af perioden. Kirken blev udstyret med pragtfulde træskærerarbejder som f.eks. altertavle, prædikestol, pulpiter og epitafier, der ikke blot er et udtryk for byens velstand, men også for borgerskabets, idet dele af kirkens udsmykning var betalt af borgmestre og rådmænd, der samtidig ofte var købmænd og skippere. Et eksempel på dette var Mads Bergen, der ud over i en periode at være borgmester også var en driftig købmand og skibsbygger, og som havde erhvervet sig ejendomme i Køge. Tilflytningen til Nakskov fra ind- og udland, hvilket Perlestikkerbogen dokumenterer, var i perioden voksende, hvilket indikerer, at byen kunne tilbyde fremmede muligheder.

Afslutningsvis skal det nævnes, at genoptagelsen af skibsbyggeriet på Slotø mellem 1623 og 1633 sammen med Christian IV's store udvidelse af byens befæstning fra 1628 og frem må have tilført byen kapital og arbejdspladser. At dette befæstningsbyggeri ikke kunne modstå svenskernes belejring og bombardement i 1659 samt den efterfølgende hærgen fra svensk side var samtidig afslutningen på en lang periode, hvor kombinationen af land, by og marked havde tilført Nakskov og Vestlolland store værdier og voksende betydning via forbindelserne til Østersøregionen, hertugdømmerne, kongeriget, herunder Norge og provinserne øst for Øresund, samt dele af Vesteuropa.

Ole Arpe Munksgaard (f. 1951) er uddannet cand. mag med bl.a. historie som fag fra Aarhus Universitet. Har siden 1981 været bosat på Lolland, hvor han har fungeret som adjunkt og senere lektor og uddannelseschef ved de gymnasiale uddannelser. Har skrevet flere artikler om bl.a. middelalderlige forhold på Lolland-Falster. Han har gennem små 28 år været medlem af bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund og er Samfundets nuværende formand. Han har gennem tiderne bidraget til Samfundets årbøger med en række artikler. E-mail: olearpe@gmail.com

Litteratur og kilder:

Jørgen H. Barfod: *Christian 3.s flåde*. (Kbh. 1995)

Arent Berntsen: *Danmarkis oc Norgis Fructbar Herlighed*. (Genoptryk Kbh. 1971)

Jan Bill (m.fl.): *Dansk Søfarts Historie 1. Indtil 1588*. (Kbh. 1997)

Søren Bitsch Christensen: Danmark og Europa 1200-1750 - en oversigt over Danmarks integration og udstødning af den vesteuropæiske økonomi med særligt henblik på kornhandelen og 4 klassiske begrebspår, in: *Erhvervshistorisk årbog* bd. 48. (Aarhus 1998/99.)

- C.F. Bricka m.fl. (Udg.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1551-1660.* (Kbh. 1885-2005) (Forkortet *K.B.*) – (se websider)
- Ole Degn: Byer, byhierarkier og byudvikling i Danmark 1550-1700, in: *Historie. Jyske Samlinger* 17,4. (Århus 1987-89)
- Ole Degn og Erik Gøbel: *Danske Søfarts Historie 2. 1588-1720.* (Kbh. 1997)
- Poul Enemark: Vesteuropa, Lybæk og dansk handel i senmiddelalderen, in: *Historisk Tidsskrift* bd. 91, hæfte 2. (Kbh. 1991) (Forkortet Enemark 1991)
- Poul Enemark: Herremandshandel i senmiddelalderen og 16. århundrede, in: Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): *Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660.* (Aarhus 2001)
- Erslev og Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535-50.* (Kbh. 1881-82)
- C.G. Feilberg: Studier i Københavns toldregnskab for året 1615, in: *Geografisk tidsskrift* bd. 60. (Kbh. 1961)
- Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840.* (Herning 1993)
- Karl-Erik Frandsen: *Det danske landbrugs historie II. 1536-1810.* (Odense 1988)
- Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen, in: Aksel E. Christensen (red): *Danmarks historie* bd. 2.2. 1559-1648. (Kbh. u.å)
- Svend Gissel: *Landgilde og udsæd på Sjælland.* (Kbh. 1968)
- Børge Green: *1600-tallets historie.* – Omtales populært som *Køgearkiverne.* (se websider)
- C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie* bd. 1. (Nakskov 1934)
- C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie*.bd.1. (Nakskov 1944) (Forkortet Haugner)
- C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Thotts Samlinger Fol. 730. Documenter, som kand tiene til Nakskovs Historie udskreven af Originalerne ved Poul Rogert Aar 1747. Afskrifterne opbevares på lokalhistorisk arkiv i Nakskov og er foretaget af ansatte på Rigsarkivet (A -1008/4).
- C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Nakskov Rådstueprotokol 01.08. 1656. Afskrifterne opbevares på lokalhistorisk arkiv i Nakskov (A -1008/36).
- Alfred Huhnhaüser: *Rostocks Seehandel von 1635-1648. Nach den Warnemünder Lizentbüchern,* in: Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock. Achter Band 1914. (Rostock 1914) (Forkortet Huhnhaüser)
- Pierre Jeannin: Le commerce de Lubeck aux environs de 1580, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Année 1961, Volume 16, Numero 1.* (Paris 1961) (se websider)
- Adolf Jürgens: *Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jh. Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte.* (Berlin 1914)
- Johan Jørgensen: Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century, in: *The Scandinavian Economic History Review.* Vol. XI. no. 2. (1963)
- Hans Knudsen og Albert Fabritius: *Perlestikkerbogen. Nakskov-præsten Anders Pedersen Perlestikkens optegnelser og regnskaber.* (Kbh. 1954) - (se websider)
- Jens Kolmos: Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. til midten af 17. århundrede, in: *Fynske Årbøger* 1954. (Odense 1954)
- L. Laursen (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende aktstykker* bd. 2. (Kbh. 1905-40) (se websider)
- Axel Liljefalk: Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657-60; særlig Nakskovs Belejring, in: *Archiv og Museum IV.* (Kbh. 1909-10)
- H.D. Lind: *Kong Kristian den fjerde og hans Mænd paa Bremerholm.* (Kbh. 1889)
- John P. Maarbjerg: *Scandinavia in the European World-Economy ca. 1570-1625. Some Local Evidence of Economic Integration.* American University Studies, Series IX, History, vol. 169 (New York 1995)
- M. Mackeprang: Dronning Sofie og Livgedinget. Et stykke dansk Landbrugshistorie fra Tiden 1600, in: *Historisk Tidsskrift* 7.R.III. (Kbh. 1900-02)
- E. Marquard og J. O. Bro-Jørgensen: Prins Christian (V.)s Breve. Kancellibreve i Uddrag 1626-1642. Kancellibreve i Uddrag 1643-1647 med et Tillæg af Prinsens egenhændige Breve 1627-1647 bd. 1-2. (Kbh. 1952-56) (Forkortet *P.C.B.* 1 og 2)
- Ole Mortenssøn: Da skuderne fór, in: *M/S Museet for Søfarts årbog* 2012. (Kbh. 2012)
- Ole Mortenssøn: *Renæssancens fartøjer.* (Langelands Museum 1995)
- Ole Arpe Munksgaard, in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog* 2016, 2017 og 2018. (Odense 2016, 2017 og 2018)
- Ole Munksgaard: *Lollands Albue – fiske(r)leje, udskibningshavn og krigshavn i tiden 1524-1648. Træk af udviklingen fra fiske- og handelsplads til støttepunkt under kampen om østersøherredømmet,* in: Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbog 1994. (Maribo 1994).
- Nakskov lokalhistoriske arkiv: C.C. Haugners efterladte papirer. - (se utrykte kilder)
- J. Nordentoft: Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659, in: *Særtryk af Militært Tidsskrift.* (Kbh. 1937)

Karl Friedrich Olechnowitz: *Handel und Seeschiffahrt der späten Hanse*, in: Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte Bd. VI. (Weimar 1965). (Forkortet Olechnowitz)

Johannes Petersen: *Beiträge zur Geschichte des Getreidehandels und der Getreidepolitik Lübecks*. (Lübeck 1912)

Bjørn Poulsen: Handel dänischer Bauern in Mittelalter und Früher Neuzzeit, in: Frank Konersmann (m.fl.): *Bauern als Händler. Ökonomische Diversifizierung und soziale Differenzierung bäuerlicher Agrarproduzenten (15.- 19. Jahrhundert). Quellen und Forschung zur Agrargeschichte. Bd. 52*. (Stuttgart 2016)

Bjørn Poulsen: Middlemen of the regions. Danish peasant shipping from the Middle Ages to c. 1650, in: Finn-Einar Eliassen (m.fl.): *Regional Integration in Early Modern Scandinavia*. (Odense 2001).

Rigsarkivet, lensregnskaber 1559-1660. Halsted Kloster. 1600-41. - (se websider)

Rigsarkivet. Toldregnskaber 1558-1662. Pk. nr. 755, Smålandene, Nakskov 1627-61 - (se trykte kilder)

Thomas Riis: *Should Auld Acquaintance Be Forgot...Scottish-Danish Relations c. 1450-1707*. Vol. I-II. (Odense 1988)

Johannes Schildhauer: Der Seehandel Danzigs im 16. Jahrhundert und die Verlagerung des Warenverkehrs im Nord- und Mitteleuropäischen Raum, in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, III*. (Berlin 1970-71)

V.A. Secher: *Corpus constitutionum Daniae: forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660 bd. 1*. (Kbh. 1887-88) (Forkortet C.C.D.) - (se websider)

Bjarne Stoklund: Tømmerskuderne fra Læsø. Et kapitel af skudehandelens historie i Danmark, in: *Handels- og Søfartsmussets årbog 1972*.

Margareta Swenson: Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-tallet, in: *Historisk Tidsskrift*. 12. rk. bd. IV. Hæfte 1-2. (Kbh. 1969)

F. Techen: Das Brauwerk in Wismar, in: *Hansische Geschichtsblätter*. (Lübeck 1916)

Svend Thomsen (udg.): *Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617*. (Kbh. 1937) Forkortet D.S.B.)

Lars Ericson Wolke: *1658. Tåget över Bält*. (Lund 2008)

D.H. Wulff: Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid, in: *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*. IX. Bind. 1882-83. (Aalborg 1883)

Øresundstoldregnskaberne - (se websider)

Websider:

K.B.: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/other/index-creator/28/17098347/17287765>

C.C.D.: http://www.google.dk/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=2ahUKEwjeg8S18ovhAhUusaQKHS7EBHUQFjAAegQIABAC&url=http%3A%2F%2Fwww.kb.dk%2Femat%2Fdod%2F130016635112.pdf&usg=AOvVaw3pcDM1D0xgkInflSX_IMUF

Børge Green: <http://koegearkiverne.dk/k%C3%B8ge/historier/boerge-greens-optegnelser-koege-i-1600-tallet>

Pierre Jeannin: https://www.pers-ee.fr/doc/ahess_0395-2649_1961_num_16_1_421667?q=Pierre+Jeannin:+Le+commerce+de+Lubeck

L. Laursen: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17287984#214833,40567872>

Perlestikkerbogen: <https://arkiv.dk/soeg?searchstring=perlestikkerbogen&kildeviser=true>

Rigsarkivet, lensregnskaber 1559-1660. Halsted Kloster 1600-41: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884>

Øresundstoldregnskaberne: <http://www.soundtoll.nl/index.php/en/>

Utrykte kilder:

Nakskov lokalhistoriske arkiv: *C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Thotts Samlinger Fol. 730*.

Documenter, som kand tiene til Nakskovs Historie udskreven af Originalerne ved Poul Rogert Aar 1747. (A -1008/4). -

Afskrifterne er foretaget af ansatte på Rigsarkivet.

Nakskov lokalhistoriske arkiv: C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Nakskov Rådstueprotokol 01.08. 1656. (A -1008/36). - Afskrifterne er foretaget af ansatte på Rigsarkivet.
Rigsarkivet. *Toldregnskaber 1558-1662. Pk. nr. 755, Smålandene, Nakskov 1627-61.*

Noter:

-
- ¹ Ole Arpe Munksgaard, in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2018* s. 40-69. (Odense 2018)
- ² Se generelt Helge Gamrath og E. Ladewig Petersen, in: Aksel E. Christensen (red.): *Danmarks historie bd. 2.2 1559-1648*. (Kbh. u.å), Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*. (Herning 1993) og Søren Bitsch Christensen: *Danmark og Europa 1200-1750 - en oversigt over Danmarks integration og udstødning af den vesteuropæiske økonomi med særligt henblik på kornhandelen og 4 klassiske begrebspaar*, in: *Erhvervshistorisk årbog* bd. 48. (Aarhus 1998/99.)
- ³ Poul Enemark: *Vesteuropa, Lybæk og dansk handel i senmiddelalderen*, in: *Historisk Tidsskrift bd. 91, hæfte 2*. s. 361-401. (Kbh. 1991)
- ⁴ Arent Berntsen: *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*, s. 102 (Genoptryk Kbh. 1971)
- ⁵ Knud J.V. Jespersen, in: Søren Mørch (red.): *Danmarks historie bd. 3.1648-1730*. (Kbh.1989) og Lars Ericson Wolke: *1658. Tåget över Bält*. (Lund 2008)
- ⁶ Axel Liljefalk: *Bidrag til Laalands Historie under Svenskekrigen 1657-60; særlig Nakskovs Belejring*, in: *Archiv og Museum IV* s. 1-68 og s. 384-91. (Kbh. 1909-10), J. Nordentoft: *Nakskov og Svenskerne 1658 og 1659*, in: *Særtryk af Militært Tidsskrift*. (Kbh. 1937) og C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie.bd.1.s. 170-256*. (Nakskov 1944), hvor sidstnævnte værk i høj grad bygger på Liljefalk og Nordentoft.
- ⁷ Ole Arpe Munksgaard, in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds Årbog 2016, 2017 og 2018*. (Odense 2016, 2017 og 2018)
- ⁸ Enemark (1991), Jan Bill (m.fl.): *Dansk Søfarts Historie I.Indtil 1588*. s. 195-206 (Kbh. 1997), generelt i Ole Degn og Erik Gøbel: *Danske Søfarts Historie 2. 1588-1720*. (Kbh. 1997) og Karl-Erik Frandsen: *Det danske landbrugs historie II. 1536-1810*. s. 79-80. (Odense 1988)
- ⁹ Se note 7
- ¹⁰ *Kancelliets Brevbøger* (1583) s. 721
- ¹¹ L. Laursen (udg.): *Danmark-Norges Traktater 1523-1750 med dertil hørende aktstykker bd. 2*. s. 300 ff. (Kbh. 1905-40) se: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=17287984#214833,40567872> (08.01.19)
- ¹² M. Mackeprang: *Dronning Sofie og Livgedinget. Et stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600*, in: *Historisk Tidsskrift 7.R.III. s. 527-555*. (Kbh. 1900-02) og generelt Svend Thomsen (udg.): *Dronning Sophies Kopibøger 1588-1617*. (Kbh. 1937)
- ¹³ *K.B. 1561-65* (Kbh. 1893) og *1566-70* (Kbh. 1896): *1562*. s. 101-02 og s. 481, *1563*. s. 235, *1564*. s. 464, s. 530 og s. 558, *1568*. s. 400, *1570*. s. 625 f. og V.A. Secher: *Corpus constitutionum Daniae: forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende, 1558-1660 bd. 1*. s. 458-59. (Kbh. 1887-88)
- ¹⁴ *K.B.* (1571) s. 46 (Kbh. 1898)
- ¹⁵ *K.B.* (1564) s. 408 (Kbh. 1893)
- ¹⁶ *K.B.* (1565) s. 612 (Kbh. 1893)
- ¹⁷ *ibidem* (1565) s. 581
- ¹⁸ *K.B.* (1566) s. 25 (Kbh. 1896)
- ¹⁹ Se note 15 og Jørgen H. Barfod: *Christian 3.s flåde*. s. 208 (Kbh. 1995) og H.D. Lind: *Kong Kristian den fjerde og hans Mænd paa Bremerholm*. s. 134-35. (Kbh. 1889)
- ²⁰ *K.B.* (1566) s. 117 (Kbh. 1896)
- ²¹ *K.B.* (1567) s. 159 (Kbh. 1896), *K.B.* (1570) s. 625 f. (Kbh. 1896)
- ²² *K.B.* (1562) s. 101-02 (Kbh. 1893)
- ²³ *K.B.* (1573) s. 260 (Kbh. 1898)
- ²⁴ *K.B.* (1567) s. 256 og s. 284 og *CCD* bd. 1. s. 346
- ²⁵ *K.B.* (1574) s. 462-63 og *CCD* bd. 1. s. 583
- ²⁶ *K.B.* (1578) s. 506 (Kbh. (1900)
- ²⁷ Erslev og Møllerup: *Danske Kancelliregistranter 1535-50* s. 365f. (Kbh. 1881-82)
- ²⁸ *C.C.D. bd. 2*, 1585 s. 401-406 og s. 418.

-
- ²⁹ C.C. Haugner meddeler fejlagtigt i *Nakskov Købstads Historie I* s. 284 (Nakskov 1944), at Albuen ikke er nævnt i forordningen som en af de lovlige havne
- ³⁰ *C.C.D. bd. 2*, 1585 s. 405
- ³¹ Pierre Jeannin: Le commerce de Lubeck aux environs de 1580, in: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations, Année 1961, Volume 16, Numero 1* s. 36-65 (Paris 1961), se: https://www.pers.oe.fr/doc/ahess_0395-2649_1961_num_16_1_421667?q=Pierre+Jeannin:+Le+commerce+de+Lubeck (15.01.19) Se ligeledes Bjørn Poulsen, in: *Dansk Søfarts Historie 1. Indtil 1588*. s.198-99 (Kbh. 1997)
- ³² Jeannin s. 42
- ³³ ibidem s. 59
- ³⁴ Bjørn Poulsen: Middelmen of the regions. Danish peasant shipping from the Middel Ages to c. 1650, in: Finn-Einar Eliassen (m.fl.): *Regional Integration in Early Modern Scandinavia* s. 63-64 (Odense 2001). Opgørelsen baserer sig på Archiv der Hansestadt Lübeck. Altes Senatsarchiv. Certificationes, 1579-81
- ³⁵ Bjørn Poulsen: Handel dänischer Bauern in Mittelalter und Früher Neuzeit, in: Frank Konersmann (m.fl.): *Bauern als Händler. Ökonomische Diversifizierung und soziale Differenzierung bäuerlicher Agrarproduzenten (15.- 19. Jahrhundert)* s. 71. *Quellen und Forschung zur Agrargeschichte. Bd. 52*. (Stuttgart 2016)
- ³⁶ ibidem s. 38
- ³⁷ *K.B. (1587)* s. 815 (Kbh. 1906) og F. Techen: Das Brauwerk in Wismar, in: *Hansische Geschichtsblätter* s. 185-86 (Lübeck 1916)
- ³⁸ *K.B. (1581)* s. 322 (Kbh. 1903)
- ³⁹ *D.S.B.* s. 26, s. 32, s. 53, s. 55-56, s. 97. og s. 125
- ⁴⁰ Haugner bd. 2. s. 165
- ⁴¹ *D.S.B.* s. 104-05
- ⁴² ibidem s. 175 og s. 181-83
- ⁴³ ibidem s. 255-56 og 326
- ⁴⁴ ibidem s. 158
- ⁴⁵ ibidem s. 49, s. 127-28, s. 174 og 179
- ⁴⁶ ibidem s. 125 og s.127
- ⁴⁷ ibidem s. 140
- ⁴⁸ ibidem s. 153 - En skok er i forhold til dette tidspunkt vanskelig at definere, men den kan veksle mellem et forholdsvis stort antal og tres stk. pr. stok
- ⁴⁹ ibidem s. 160
- ⁵⁰ Rigsarkivet, lensregnskaber 1559-1660: <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884> (1600-1641) (20.01. 19)
- ⁵¹ <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344939> opslag 56-93 (20.01.19). Se desuden Ole Mortensson: *Renæssancens fartøjer* s. 169-70. (Langelands Museum 1995)
- ⁵² *K.B. (1590)* s. 381-82 (Kbh. 1908)
- ⁵³ Johannes Schildhauer: Der Seehandel Danzigs im 16. Jahrhundert und die Verlagerung des Warenverkehrs im Nord- und Mitteleuropäischen Raum s. 173, in: *Jahrbuch für Wirtschaftsgeschichte, III*. (Berlin 1970-71)
- ⁵⁴ Øresundstoldregnskaberne kan ses på <http://www.soundtoll.nl/index.php/en/> Det kræver dog, at man opretter sig som gratis bruger og derefter søger på http://dietrich.soundtoll.nl/public/places_standard.php?start2=N (21.01.19)
- ⁵⁵ Svend Gissel: *Landgilde og udsæd på Sjælland* s. 238. (Kbh. 1968)
- ⁵⁶ *K.B. (1622)* s. 379 (Kbh. 1922)
- ⁵⁷ *K.B. (1623)* s. 550 (Kbh. 1922)
- ⁵⁸ Rigsarkivet. Toldregnskaber 1558-1662. Pk. nr. 755, Smålandene, Nakskov 1627-61. (utrykt)
- ⁵⁹ *K.B. (1628)* s. 376-77 (Kbh. 1929)
- ⁶⁰ *K.B. (1627)* s. 126-27 (Kbh. 1929)
- ⁶¹ *K.B. (1628)* s. 451 (Kbh. 1929)
- ⁶² ibidem s. 497f
- ⁶³ ibidem s. s. 395
- ⁶⁴ ibidem s. 596
- ⁶⁵ *K.B. (1629)* s. 613f (Kbh. 1929) – Hvad angår de nævnte Nakskovborgere og visse af skipperne, så kan de genfindes i Hans Knudsen og Albert Fabritius: *Perlestikkerbogen. Nakskov-præsten Anders Pedersen Perlestikkens optegnelser og regnskaber*. (Kbh. 1954). Originalen in extenso opbevares på Nakskov lokalhistoriske arkiv
- ⁶⁶ *K.B. (1629)* s. 681 (Kbh. 1929)
- ⁶⁷ ibidem s. 681
- ⁶⁸ Ole Arpe Munksgaard in: *Lolland-Falsters Historiske Samfunds årbøger 2016, 2017 og 2018*.
- ⁶⁹ *K.B. (1563)* s. 235 (Kbh. 1893-95)

-
- ⁷⁰ Adolf Jürgens: *Zur Schleswig-Holsteinischen Handelsgeschichte des 16. und 17. Jh.* s.17. *Abhandlungen zur Verkehrs- und Seegeschichte.* (Berlin 1914) se ligeledes: <https://www.hansischergeschichtsverein.de/abhandlungen-zur-verkehrs--und-seegeschichte> (19.12.18)
- ⁷¹ *D.S.B.* s. 177-78
- ⁷² *K.B.* (1624) s. 101 (Kbh. 1925)
- ⁷³ *ibidem* s. 110
- ⁷⁴ *K.B.* (1627) s. 35f (Kbh. 1929)
- ⁷⁵ *D.S.B.* s. 321
- ⁷⁶ *K.B.* (1611) s, 330 (Kbh. 1916)
- ⁷⁷ *Perlestikkerbogen* s. 221
- ⁷⁸ *K.B.* (1624) s. 279 (Kbh. 1924)
- ⁷⁹ *K.B.* (1628) s. 427 (Kbh. 1929)
- ⁸⁰ *K.B.* (1595) s. 430-31 (Kbh. 1910)
- ⁸¹ se note 55
- ⁸² *Perlestikkerbogen* s. 409
- ⁸³ *ibidem* s. 79
- ⁸⁴ *ibidem* s. 192
- ⁸⁵ *ibidem* s. 70 og s.78
- ⁸⁶ *ibidem* s. 199
- ⁸⁷ *ibidem* s. 243
- ⁸⁸ *K.B.* (1628) s. 351 og s. 392 (Kbh. 1929)
- ⁸⁹ *C.C.D.* Bd. 4. (1622-38) s. 22-23, se ligeledes: <https://archive.org/details/corpusconstitut00sechgoog/page/n32> (20.01.19)
- ⁹⁰ Jens Kolmos: Fynske købmænds indsats i dansk handelsliv fra slutningen af 16. til midten af 17. århundrede, in: *Fynske Årbøger* 1954 s. 274f (Odense 1954)
- ⁹¹ *Perlestikkerbogen* s. 379-80
- ⁹² *K.B.* (1626) s. 746-47 (Kbh. 1925)
- ⁹³ C.C. Haugner: *Nakskov Købstads Historie* bd. 1. s. 122 (1934) og samme: bd. 1. s. 286 (1944)
- ⁹⁴ se note 55
- ⁹⁵ Thomas Riis: *Should Auld Acquaintance Be Forget...Scottish-Danish Relations c. 1450-1707.* Vol. I-II. s, 57 (Odense 1988)
- ⁹⁶ *K.B.* (1551) s. 46 og 112 (Kbh. 1885-86)
- ⁹⁷ Halsted Kloster regnskaber og bilag 1600-1641 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884> (1600-01) (06.01.19)
- ⁹⁸ *K.B.* (1597) s. 226 (Kbh. 1913)
- ⁹⁹ D.H. Wulff: Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid, in: *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi.* IX. Bind. 1882-83. s. 121-32. (Aalborg 1883)
- ¹⁰⁰ *D.S.B.* s. 293-94
- ¹⁰¹ Bjarne Stoklund: Tømmerskuderne fra Læsø. Et kapitel af skudehandelens historie i Danmark, in: *Handels- og Søfartsmussets årbog 1972.* s. 162. - <https://mfs.dk/velkommen-ms-videnscenter/bibliotek/digitaliserede-boeger-og-artikler/aarboeger/aarboeg-1972/> (06.01.19)
- ¹⁰² *K.B.* (1624) s. 87 (Kbh. 1925)
- ¹⁰³ *K.B.* (1567) s. 132 (Kbh. 1896), (1569) s. 514 (Kbh. 1896) og (1571) s. 97 (Kbh. 1898) og (1572) s. 159 (Kbh. 1898)
- ¹⁰⁴ *D.S.B.* (1608) s. 295 og 299, (1614) s. 320, *K.B.* (1618) s. 504 (Kbh. 1919) og (1621) s. 204 (Kbh. 1922)
- ¹⁰⁵ C.G Feilberg: Studier i Københavns toldregnskab for året 1615, in: *Geografisk tidsskrift* bd. 60. s. 1-15. (Kbh. 1961)
- ¹⁰⁶ *D.S.B.* s. 163
- ¹⁰⁷ Børge Green: *1600-tallets historie.* – Omtales populært som *Køgearkiverne.* Se <http://koegearkiverne.dk/k%C3%B8ge/historier/boerge-greens-optegnelser-koege-i-1600-tallet> bd. V. del 4 s. 221, 224 og 226 (07.01.19)
- ¹⁰⁸ *ibidem* bd. IV del 3 s. 211
- ¹⁰⁹ Nakskov Toldregnskaber 1627-29
- ¹¹⁰ *K.B.* (1552) s. 184 (Kbh. 1885-86)
- ¹¹¹ Halsted Kloster regnskaber og bilag 1600-1641 - <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884> (1600-01) (06.01.19)
- ¹¹² *K.B.* (1589) s. 294-95 (Kbh. 1908)

-
- ¹¹³ se note 110
- ¹¹⁴ *K.B.* (1566) s. 95-96 (Kbh. 1896)
- ¹¹⁵ *K.B.* (1611) s. 415 (Kbh. 1916)
- ¹¹⁶ Halsted Kloster regnskaber og bilag 1600-1641 - [\(https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884_\(1611\)\)](https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344884_(1611)) (08.01.19)
- ¹¹⁷ *Perlestikkerbogen* s. 34
- ¹¹⁸ *K.B.* (1583). s. 648 (Kbh. 1903)
- ¹¹⁹ *D.S.B.* s. 243-44 og s. 286
- ¹²⁰ Margareta Swensson: Bondehamnar i nordvästra Skåne och Blekinge under 1600-tallet, in: *Historisk Tidsskrift*. 12 rk. bd. IV. Hæfte 1-2 s. 45-92 (Kbh. 1969) – For et nærmere studie af de nævnte handelsforbindelser henvises der af pladshensyn direkte til artiklen, der kan ses på <https://tidsskrift.dk/historisktidsskrift/issue/view/4761> (08.01.19) samt til Nakskov Toldregnskaber 1627-29
- ¹²¹ *D.S.B.* s. 218-19
- ¹²² *K.B.* (1602) s. 702-03 (Kbh. 1913)
- ¹²³ se note 55 og <http://dietch.soundtoll.nl/public/advanced.php?id=944585> (09.01.19)
- ¹²⁴ Halsted Kloster regnskaber og bilag 1600-1641 se <https://www.sa.dk/ao-soegesider/da/billedviser?epid=20167158#284001,55344958> (09.01.19)
- ¹²⁵ se note 55 og <http://dietch.soundtoll.nl/public/advanced.php?id=4147068> og <http://dietch.soundtoll.nl/public/advanced.php?id=4001660> (09.01.19)
- ¹²⁶ se note 55 og <http://dietch.soundtoll.nl/public/advanced.php?id=4009963> (09.01.19)
- ¹²⁷ se note 55 og <http://dietch.soundtoll.nl/public/advanced.php?id=4003060> (09.01.19)
- ¹²⁸ For Warnemündes vedkommende: Alfred Huhnhaüser: *Rostocks Seehandel von 1635-1648. Nach den Warnemünder Lizentbüchern*, in: Beiträge zur Geschichte der Stadt Rostock. Achter Band 1914. (Rostock 1914) og Karl Friedrich Olechnowitz: *Handel und Seeschiffahrt der späten Hanse* s. 99-108, in: Abhandlungen zur Handels- und Sozialgeschichte Bd. VI. (Weimar 1965). For Wismars vedkommende desuden: Karl Friedrich Olechnowitz s. 59-69
- ¹²⁹ *K.B.* (1637) s. 29 og s. 820 (Kbh. 1949)
- ¹³⁰ Huhnhaüser s. 39
- ¹³¹ Nakskov Toldregnskaber 1641-42
- ¹³² *P.C.B.* II. s. 581f
- ¹³³ Olechnowitz s. 65
- ¹³⁴ *K.B.* (1645) s. 383 (Kbh. 1968)
- ¹³⁵ Johan Jørgensen: Denmark's Relations with Lübeck and Hamburg in the Seventeenth Century s. 87, in: *The Scandinavian Economic History Review*. Vol. XI. no. 2. (1963)
- ¹³⁶ C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Thotts Samlinger Fol. 730. Documenter, som kand tiene til Nakskovs Historie udskreven af Originalerne ved Poul Rogert Aar 1747. Afskrifterne opbevares på lokalhistorisk arkiv i Nakskov og er foretaget af ansatte på Rigsarkivet (A -1008/4)
- ¹³⁷ *K.B.* (1648) s. 197ff. (Kbh. 1991)
- ¹³⁸ *K.B.* (1659) s. 117 (Kbh. 2005) og *K.B.* (1660) s. 77 (Kbh. 2005)
- ¹³⁹ Ole Mortenssøn: Da skuderne fór s. 13, in: *M/S Museet for Søfarts årbog 2012*. (Kbh. 2012)
- ¹⁴⁰ *K.B.* (1655) s. 259 (Kbh. 2002)
- ¹⁴¹ se note 136
- ¹⁴² *K.B.* (1630) s. 242 (Kbh. 1932)
- ¹⁴³ *ibidem* (1630) s. 246
- ¹⁴⁴ *P.C.B.* bd. I. s. 144 og s. 159
- ¹⁴⁵ *P.B.C.* bd. II. s. 98
- ¹⁴⁶ *K.B.* (1646) s. 33 f (Kbh. 1987)
- ¹⁴⁷ *Haugner* bd. 1. s. 285
- ¹⁴⁸ *K.B.* (1654) s. 186 (Kbh. 2001)
- ¹⁴⁹ *ibidem* (1644) s. 38 og s. 94 (Kbh. 1968)
- ¹⁵⁰ *K.B.* (1642) s. 249f (Kbh. 1957)
- ¹⁵¹ se note 55
- ¹⁵² *K.B.* (1659) s. 49-53 (Kbh. 2005)
- ¹⁵³ se note 55
- ¹⁵⁴ *K.B.* (1632) s. 936 (Kbh. 1932) og *K.B.* (1636) s. 776 (Kbh. 1940)
- ¹⁵⁵ *K.B.* (1645) s. 225 (Kbh. 1968)
- ¹⁵⁶ *K.B.* (1658) s. 412-13 (Kbh. 2004) og *K.B.* (1659) s. 145 (Kbh. 2005)
- ¹⁵⁷ se note 108 bd. III. del 2

¹⁵⁸ C.C. Haugners efterladte papirer med afskrifter af Nakskov Rådstueprotokol 01.08. 1656. Afskrifterne opbevares på lokalhistorisk arkiv i Nakskov (A -1008/36)

¹⁵⁹ *P.C.B.* I. s. 157

¹⁶⁰ *P.C.B.* II s. 422 og *K.B.* (1657) s- 307 og 322 (Kbh. 2002)

¹⁶¹ *K.B.* (1653) s. 104 (Kbh. 2000)

¹⁶² *K.B.* (1634) s. 688 (Kbh. 1936)

¹⁶³ *P.B.C.* II. s. 344

¹⁶⁴ *K.B.* (1637) s. 610 (Kbh. 1944) og *K.B.* (1657) s. 307 (Kbh. 2002)

¹⁶⁵ se note 121

¹⁶⁶ *P.C.B.* II. s. 235 og s. 344 samt *K.B.* (1648) s. 217 (Kbh. 1991)

¹⁶⁷ *K.B.* (1644) s. 39 (Kbh. 1968)

NAKSKOV OMKRING 1800

Af Henning Bech Johansen

Den almindelige opfattelse af forholdene i Danmarks købstæder og især Nakskov efter Svenskekrigene er, at de er forarmede og har vanskeligt ved at komme på fode. For at afhjælpe dette fik byerne, og dermed også Nakskov, i en vis grad lov til at handle med udlandet – en ret, der dog snart blev mistet. Hvordan byen udviklede sig i 1700-tallet søges belyst ud fra toldregnskaber, et købmandsregnskab og en bog om Nakskovs tilstand, som borgmester Gustav Ludvig Baden udgav i 1796.

Efter svenskekrigene var Nakskov stort set ruineret, og det er den almindelige mening, at byens økonomiske liv fik sit knæk i de to krige. Den tidligere ret livlige handel siges at sygne hen, og byen mistede sin betydning som handelsstad.

Pontoppidans Danske Atlas – prospekt af Nakskov 1767

Den nyetablerede enevoldsregering ønskede at styrke kronens toldindtægter og ville gøre det ved at indrette stabelstæder, der skulle have monopol på udenrigshandelen. Det var oprindeligt meningen, at begrænse antallet, men efter gentagne ansøgninger fik også Nakskov status som stabelplads.

Dette skal sikkert ses som en støtte til byen efter krigenes tab, for en status som stabelstad betød, at de øvrige lollandske byer skulle hente deres udenlandske varer her og også lade deres eksport gå gennem Nakskov.

Nakskov skulle så til gengæld sørge for altid at have nok af importvarer til en billig pris. Det er nok tvivlsomt, om byen i 1600-tallet var i stand til at løse opgaven, og rettighederne faldt da også bort i 1682. Men da man indførte en ny toldrulle i 1691, figurerede Nakskov blandt toldstederne, dvs. de byer, hvorfra det var tilladt at handle med udlandet. Dette betød ikke, at byens var i en god gænge, og man ser gang på gang, at byens ledelse klager til regeringen over byens elendige tilstand og fattigdom. Det er den samme jammer hver gang. Melodien kendes også fra mange andre købstæder, og man kan ofte tvivle på, om der ligger realiteter bag klagerne. I flere tilfælde kan det se ud, som om formålet er at male byens situation meget sort for at få nedsat skatter og afgifter til staten.

Denne mistanke kan man måske få bekræftet ved at se på statens toldindtægter i midten af 1700-tallet. I tabellen, der stammer fra Dansk Toldhistorie bd. 2, ses det, at indtægterne sammensættes af ind- og udførselstold og de fire species. De to første giver sig selv, mens de fire species stammer fra en forordning fra 1726, der havde til hensigt at styrke Københavns handel på provinskøbstædernes bekostning.

Hovedstaden fik stort set monopol på indførslen af fire varer (species), nemlig vin, fransk brændevin (cognac), salt og tobak. Monopolet lettedes senere noget, men det var ikke meget, de mindre provinsbyer fik del i handelen med disse varer, som man skulle betale ekstraafgift på. Tallene for 1746 viser, at der i Nakskov blev betalt told af importvarer på 442 Rdl. og eksportvarer på 810 Rdl., mens konsumtionen for de fire species kun var 41 Rdl. I sig selv siger tallene ikke noget; men hvis man sammenligner med tallene fra landets øvrige toldsteder, får man et andet billede. Den samlede indtægt placerer Nakskov som nr. 4, overgået af Ålborg, Helsingør og Århus. På eksportsiden er byen nr. 3, igen overgået af Ålborg og Helsingør, mens placeringen ved importen kun er nr. 10.

□

□

□

□

Tabel 17. Toldindtægter og konsumtion af de 4 species ved samtlige provinstdsteder i Danmark 1746.

	Indgående told	Udgående told	Konsumtion af de 4 Sp.	i alt
1. Assens	610	173	22	805
2. Bandholm	282	709	8	999
3. Bogense	44	99		143
4. Bornholm	493	378	25	896
5. Dragsminde	78	162	5	244
6. Ebeltoft	176	120	3	298
7. Fladstrand	78	259		338
8. Fredericia	77	13	2	92
9. Fåborg	233	618		851
10. Grenå	348	203		551
11. Helsingør	2.831	1.039	78	3.948
12. Hjørring	28	94		121
13. Horsens	398	241	12	650
14. Kalundborg	186	387	3	577
15. Karrebæksminde	354	21	4	379
16. Kerterminde	60	112	3	175
17. Kolding	984	122	5	1.111
18. Korsør	260	239	8	507
19. Køge	252	25	6	283
20. List og Anrum	57	5		62
21. Læssø	10			10
22. Mariager	335	338	5	677
23. Middelfart	216	275		491
24. Nakskov	442	810	41	1.293
25. Nyborg	330	257	11	597
26. Nykøbing F.	228	234	1	462
27. Nysted	134	213		347
28. Odense	812	244	80	1.136
29. Præstø	150	1	1	153
30. Randers	166	298	3	467
31. Ribe	263	125	11	399
32. Ringkøbing	493	180	85	758
33. Rudkøbing	272	484	6	761
34. Rørvig	325	99	78	502
35. Samsø	100	273	2	375
36. Skagen	74	232		306
37. Skelskør	394	46	11	450
38. Stege	180	62	20	261
39. Stubbekøbing	111	106	5	221
40. Svendborg	275	423	4	702
41. Thisted	38	200		239
42. Varde	1.003	151	114	1.268
43. Vejle	91	32	8	130
44. Vordingborg	115	17		132
45. Aalborg	5.913	1.563	1.316	8.792
46. Aarhus	838	627	4	1.469
i alt	21.136	12.308	1.984	35.428

Indtægtsbeløbene er i tabellen afrundet til hele rdl. Det er forklaringen på, at sammentællingskolonnerne, der gengiver Rentekammerets sammentællinger af rdl. og sk., undertiden kan variere med 1 rdl., hvis man lægger tabellens første tre kolonner sammen.

Kilde: Rtk. 2215,318 (RA).

Den store eksport var okser, der ad søvejen sendtes til Nordtyskland, mens importen herfra og sandsynligvis også importen fra hertugdømmerne Slesvig-Holsten søgte mere bekvemme anløbssteder for de store markeder. 1746 var måske et specielt godt år for byens eksport, men tallene fra årene 1737-1746 viser, at byen generelt lå blandt de øverste mellem toldstederne på Fyn og Lolland-Falster, med en indtægt på ca. 1000 Rdl. pr. år.

Tabel 15. Toldindtægter og konsumtion af de 4 species fra Fyn og Lolland-Falster 1737-1746 i rdl.

	1737	1738	1739	1740	1741	1742	1743	1744	1745	1746
Assens	885	833	945	736	782	918	752	613	806	805
Bandholm	1.145	1.165	1.182	718	959	893	1.013	704	860	999
Bogense	124	89	132	155	161	162	199	141	306	143
Dragsminde	288	291	236	198	248	237	303	177	140	244
Fåborg	601	579	719	706	1.170	1.187	845	970	1.092	851
Kerteminde	165	149	135	181	177	162	137	180	189	175
Middelfart	380	233	309	319	876	714	965	699	377	491
Nakskov	1.058	1.151	1.318	741	1.034	1.172	1.314	970	943	1.293
Nyborg	611	582	618	523	626	510	867	733	491	597
Nykøbing F.	842	947	787	447	535	634	589	462	431	462
Nysted	357	401	403	318	384	368	490	392	303	347
Odense	1.186	1.038	1.038	937	1.215	995	1.662	858	1.263	1.136
Rudkøbing	652	811	636	626	1.192	1.069	666	799	630	761
Stubbekøbing	241	330	271	155	214	253	291	222	236	221
Svendborg	913	940	997	980	1.007	770	814	777	728	702
i alt:	9.450	9.538	9.725	7.741	10.581	10.043	10.906	8.697	8.797	9.228

Kilde: Rtk. 2215.318 (RA).

Købmand Diderichsens hovedbog

Måske er dette billede for lyst, for der findes opgørelser over gårdantallet i byen, der viser en nedgang i perioden siden Anders Pedersen skrev sin Perlestikkerbog i 1620'erne; men der var købmænd i Nakskov, og nogle af dem kunne vel endog regnes med i storkøbmændenes rækker.

I 1981 modtog Erhvervsarkivet i Århus en hovedbog, der havde tilhørt købmand Diderich Diderichsen i Nakskov. En hovedbog er normalt en regnskabsbog for firmaet, men da denne bog blev undersøgt nærmere, viste det sig, at den indeholdt en hel del om firmaets øvrige aktiviteter.

Ved hjælp af denne hovedbog kan man tegne et billede af et købmandsfirmas aktiviteter i perioden 1738-1812, og ved hjælp af borgerskabsregistre, skifteprotokoller og kirkebøger kan man se, at familiefirmaet har virket gennem fem generationer, dog med korte afbrydelser, hvor det blev drevet af enken eller værgeren for arvingen. Regnskabsbogen falder i tre afdelinger:

- 1) En fortegnelse over kunder, hvoraf det fremgår, at købmand Diderichsen lånte penge ud til bl.a. betaling af fæsteafgifter og terminer. Det kunne være en risikabel forretning, og nogle steder står der om en låntager, at han "døde bort med det øvrige."

□

□

□

□

- 2) Fortegnelse over firmaets hovedforretning, der var kornhandel. Dette fremgår af nedenstående tabel. Af gennemsnittet nederst i tabellen ses, at firmaet de fleste år kørte med underskud; men hentydninger i bogen lader ane, at der har været flere forretninger, således at man må antage, at firmaet har været solvent.
- 3) Fra 1786 fik bogen funktion som kopibog, dvs. man kopierede heri de breve, firmaet sendte til sine forretningsforbindelser.

Omsætningen 1738-59

	Småhandel m.m.		Kornhandel		I alt	
	Debet Rdl.	Credit Rdl.	Debet Rdl.	Credit Rdl.	Debet Rdl.	Credit Rdl.
1738	586	40	633	518	1219	559
1739	677	0	1706	1683	2383	1683
1740	470	48	2774	2122	3245	2170
1741	253	729	3001	3765	3254	4494
1742	400	99	3674	3004	4074	3103
1743	228	307	3672	4216	3900	4523
1744	558	7	4284	4063	4842	4070
1745	1060	133	7205	6513	8265	6647
1746	1480	1382	6567	6549	8047	7931
1747	1198	350	5371	5454	6569	5804
1748	364	97	7565	6671	7929	6768
1749	1304	382	6589	6456	7894	6838
1750	1137	235	3801	3401	4938	3636
1751	895	582	3706	4279	4602	4861
1752	695	1264	1944	1917	2639	3182
1753	1063	1535	4355	3867	5419	5402
1754	930	397	3123	2599	4053	2996
1755	629	997	3283	3661	3913	4658
1756	583	1592	2536	2676	3120	4268
1757	451	870	2080	2281	2531	3151
1758	728	909	684	778	1412	1687
1759	2669	2329	725	887	3394	3216
1738-1759	gennemsnit debet credit		4438 rdl. 4165 rdl.			

Ud fra korrespondancen kan man følge en del af handelsforholdene. Det fremgår, at firmaets skibe for det meste sejlede på de tyske Østersøbyer og Norge. I et tilfælde i 1786 er nakskovkøbmanden i bekneb for tonnage, da alle hans skibe befandt sig i Norge, så han må skaffe skibslejlighed til en ladning ærter til København andetsteds. Almindeligvis kunne firmaet Diderichsen dog benytte sine egne skibe, og i et

tilfælde i 1798 ses det, at et nakskovskib sejlede til Bordeaux i Frankrig med et parti hvede. Kopien af et brev til et firma i København viser, at det var almindeligt at forsikre skibet, og breve til modtagerfirmaet i Frankrig og et vekselererfirma i Amsterdam belyser afregningsmetoderne. Skibet, der var en galease, blev ført af Matias Gerdes fra Nakskov, og han fik en detaljeret instruks med sig. Han skulle først sejle til København, og hvis han kunne få mindst 6 Rdl. pr. tønde, skulle hveden sælges der. Hvis dette ikke var muligt, skulle han sejle videre til Bordeaux, hvor det lokale firma ville sælge kornet og sende afregningen til firmaet i Amsterdam inden 30 dage. Nu er det jo i sejlskibenes tid, og vinden kunne være imod. Hvis dette skete ud for Holland, og skipperen måtte søge havn, skulle han undersøge, om der var brev til ham hjemmefra. Heri kunne det blive meddelt, at han kunne sælge med fordel i Amsterdam, og han skulle da gøre dette.

Hvor han end kommer, skal han straks skrive hjem, så rederen ved, hvor hans skib befinder sig. Hvis han ikke kan få en ordentlig returlast, skal han fylde lasten med rødvin, kaffe, puddersukker mm.

Kornet blev ikke solgt i København. Skibet sejlede til Bordeaux, og det lykkedes at få en ladning salt med hjem, og i september fremgår det af kopibogen, at skibet lossere i Danzig. Imidlertid trak det i langdrag med betalingen fra Bordeaux og Amsterdam, og flere breve giver udtryk for forundring over, at pengene endnu ikke er kommet. Da der ikke findes kopier fra 1790, kan vi ikke se, om det lykkedes at få betalingen; men det er meget muligt, at begivenhederne i Frankrig i 1789 - revolutionen - har gjort forbindelserne usikre.

Det fremgår til sidst, at Napoleonskrigene blev hårde ved handelsfirmaet, bl.a. fordi den engelske flåde i perioder gjorde farvandet og handelen usikker. Det sidste brev fra 1812 er en beklagelse over, at en kornhandel må opgives, fordi alt korn bringes til København som proviant.

Smugleri

En af bogens kopier løfter sløret for dagligdagen i Nakskov og hos købmanden. I 1798 skrev han til borgmesteren, fordi han havde fået en bøde på to skilling. Han blev idømt denne mulkt, fordi en af hans tjenest drenge havde lagt tre brædder over den gamle voldgrav, så man kunne gå direkte fra købmandsgården, der lå på hjørnet af Kattesundet og Tilegade, og over på marken på den anden side, dvs. uden for byen. Her gik nogle af købmandens karle og slog græs. Denne trafik opfattede toldbetjenten som et forsøg på at slippe for at betale afgift ved byens port. Købmand Diderichsen forsikrede, at

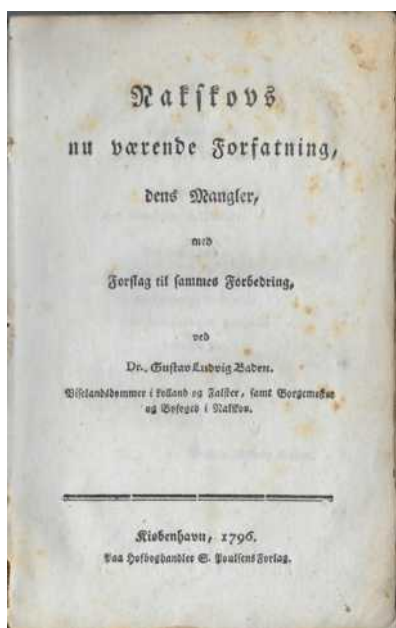
□

□

□

□

brædderne ikke lå der for at lave told- og konsumtionssvig, men kun havde været en genvej, som drengen benyttede uden købmandens kendskab. Han var ikke meget for at betale, da det ikke var hans pligt, og da det kun var en dreng, der havde begået en forseelse, som han havde set andre gøre. For at vise, at han ikke var stridbar, vil han dog "erlægge den allernådigst befalede mulkt..."

Smuglerier var dog almindelige. Gerhardt Sandberg, der var tolder i Nakskov og krydstoldbetjent i de omliggende farvande i årene 1822-1830, giver i sine erindringer nogle eksempler på befolkningens forsøg på at omgå accisen. Den 6. november 1823 om formiddagen kom snedker Holm i Nakskov kørende til toldboden og opgav, at han havde en halv tønde ærter med. Ved nøjere eftervejning fandt tolderen hos en pige, der sad på vognen, en sæk skjult under skørterne. Den indeholdt et lispund okse- og lammekød. Snedkeren måtte betale det halve af værdien, 24 skilling, i bøde. Samme aften kom Hans Jørgen Erichsen fra Nakskov med en sæk på ryggen. Idet han gik forbi, sagde han, at han intet havde med, men tolderens mistanke var vakt, og da han kaldte Erichsen tilbage, viste sækken sig at indeholde et slagtet lam på et

lispund og fem pund og en lammeskinke. Bøden var igen det halve af værdien. Overvægt på tønderne var en måde at snyde på, og det skete, at ladningspapirerne ikke stemte overens med det, tolderen fandt ved skibets ankomst til byen. Hvis der var for meget, måtte der selvfølgelig betales told, og hvis der manglede noget, antog man, at det var smuglet i land langs kysten.

En skipper fra Marstal påstod, at det manglende var spist undervejs. Dog ikke de 42 alen sejldug, der manglede. De var brugt til at reparere skibets sejl med. Hans tilbud om at gå op i byen og købe det manglende, således at toldsedlen fra afsendelsesstedet passede, faldt ikke i god jord hos tolder Sandberg.

Gustav Ludvig Baden om byens tilstand 1796

Den i forbindelse med købmandsdrengens tur over voldgraven omtalte borgmester var Gustav Ludvig Baden, og netop han er en af hovedkilderne til forholdene i Nakskov i 1700-tallets slutning. Han udgav i 1796 en bog på hofboghandler Poulsens forlag i København. Bogens titel er efter tidens skik kringlet og lang, men man er ikke i tvivl om, hvad bogen handler om. Titlen lyder: *Nakskovs nu værende Forfatning, dens Mangler, med Forslag til sammes Forbedring*. Nedenunder følger så forfatterens navn

□

□

□

□

og fulde titel: Vicelandsdommer i Lolland og Falster, samt Borgemester og Byfoged i Nakskov.

På dette tidspunkt udnævnes borgmesteren centralt af regeringen, og næste side lader ingen tvivl tilbage om, at det er godt stå sig med magthaverne. Her er bogen i dyb ærbødighed tilegnet Kammerpræsidenten Hr. Geheimeråd Reventlow, Generaltoldkammerchefen Hr. Kammerherre Moltke og Generalprokurøren Hr. Konferentsråd Colbiørnsen, "hvis bekiendte Virksomhed lover vore forarmede Kiøbstæder bedre Udsigter." I et lille forord skriver forfatteren, at bogens hensigt er at give en efterretning om byen, så øvrigheden har et bedre grundlag at bedømme dens behov på. Ideen stammer fra en stiftamtmand i Ribe, der bad om en beskrivelse af alle de byer, der hørte til stiftet, før han selv rejste rundt og besøgte dem.

En af beskrivelserne blev trykt i tidsskriftet *Minerva*, og Baden følger i sin beskrivelse samme plan. Hele bogen er typisk for den sene enevældes litteratur. Den skamroser systemet og dettes magthavere, og teksten er kancellistil med et utal af ofte flere sider lange fodnoter. Dette forhindrer ham dog ikke i at lange ud efter det bedre borgerskab i provinsen, og mange af Nakskovs borgere får da også læst lektien.

Byens borgere

Byens indbyggere udgør 370 familier, og der svares ekstraskat af 1050 personer. Dette er ikke hele befolkningen, idet det ser ud til, at han helt ser bort fra børnene. Hvis man lægger alle tal sammen, kommer man til 1600. Der startes naturligt nok med øvrighedspersonerne. Ved kirken og skolerne er ansat 9 personer, nemlig en sognepræst og en kapellan til at besørge gudstjenesterne, og yderligere en klokker, der også er bedemand, en undergraver og en organist. Ved skolerne er der på latinskolen en rektor og to hørere, og der findes også en dansk skole, hvor der dog kun nævnes en skoleholder. Disse personer kommer han tilbage til, når han skal beskrive de offentlige stiftelser og deres bygninger. Kirken beskrives som værende i god stand, når man ser bort fra tårnet, der behøver nogen reparation. Derimod er præsteboligen, hvis vedligeholdelse påligger sognepræsten, ikke helt i orden. Det ved præsten dog godt, men da han er en aldrende mand, der ved, at han ikke kan tåle den uro og de ulejligheder, der følger med en ombygning, vil han, der har penge nok, sætte en klækkelig kapital til side, så hans efterfølger og kirken vil blive holdt skadesløse.

Dette indbringer præsten megen ros fra borgmester Baden. Han beskriver, hvordan man ellers andre steder kan finde på at snyde en embedsmand for en ordentlig bolig ved hjælp af udviklede

□

□

□

□

ejendomshandler, og hvordan præsterne ofte lader deres boliger forfalde. "Ja vel var det ønskeligt, at Bispernes Visitationer maatte saa kiendelig spores i hver og et af Præsteboligens Værelser, som de allersædvanligst spores i Fadeburet og Stegerset." Ellers er kirken ikke fattig. Dens kapital er ca. 5000 Rdl., og den har indtægt for landgilde, tiendepenge og jordleje ca. 220 Rdl. Der er også ligpenge og stolestadspenge, sådan at den årlige indtægt er omkring 700 Rdl. "og derover stundum."

Skolevæsenet

Den latinske skole er også nogenlunde velstående. Dens årlige indkomst er efter fratræk af lærerløn omtrent 650 Rdl. om året, der dels kommer som renter, dels fra amtet, accise, aksidenter for ligsang (dvs. løn for at synge ved begravelser) mm. Der burde normalt være tre hørere, men da rektor måtte betale 200 Rdl. om året i pension til sin forgænger, har han undervist børnene i den næstøverste klasse og fået indtægten herfra. Nu er den tidligere rektor imidlertid død, så der er nu råd til at ansætte en tredjehører. På dette tidspunkt er der 25 elever i skolen. De får stipendier, så de kan have sparet ca. 80 Rdl. op, når de går ud af skolen. Det passer ikke helt borgmesteren, efter hans mening bør der kun gives stipendier, når man er nået til universitetet eller allerhøjest i mesterlektionen i latinskolen, og da kun når eleven ingen forældre har i byen. Skolebygningen er et sørgeligt kapitel for sig. Den gamle bygning, der lå på kirkegården, er afhændet til byen og skal bruges til sygehus eller arbejdsanstalt, hvad den efter Baden vil være bedre egnet til end latinskole, især hvis der til denne på et senere tidspunkt "skal forbindes real Underviisning."

Rektor Bøye manglede også en ordentlig bolig, og han købte så en stor grundmuret bygning på byens reelleste gade (Søndergade), og indrettede den til skole og bolig for sig selv og lærerne. Der var dog ikke stemning hos bispen og inspektørerne for at benytte den til latinskole, så rektor Bøye stillede sagen lidt i bero. Ejendommen krævede dog stadig penge, og da det af forskellige grunde ikke var klogt at låne af private, fik han en af sine venner, en provst Satterup, til at skaffe sig et lån fra stiftets gejstlige enkekasse. I tiltro til, at alt var i skønneste orden, fortsatte rektoren sit byggeri; men desværre døde provsten inden lånet blev udbetalt, og da bispen satte sig imod, kom det aldrig til udbetaling.

-
-
-
-

Da rektor Bøye straks skulle betale noget af det, han havde lånt, blev han nødt til at sælge gården hurtigt og med betydeligt tab. Han købte så en anden forfalden bygning; men heldigvis, kan man sige, fandt Danske Kancelli (regeringen) ud af, at det var et godt sted at lægge en ny latinskole, og man opførte så en ny bygning her. I en fodnote kan borgmesteren ikke dy sig for at give de nævnte inspektører, der i Nakskov udgjordes af sognepræsten, borgmesteren og rådet, en omgang. Han finder, at man ikke kan kræve, at man underkaster sig dens myndighed, det kan "kun den uvidende af sit ufortiente Embede opblæste Daare indbilde sig", og mange steder har det deraf følgende uvenskab mellem rektor og byens embedsmænd skadelig indflydelse på hele byen.

Den danske skoles kapital er af en størrelse, der giver ca. 100-110 Rdl. i afkast om året. Skoleholderens løn er 70 Rdl. om året, og for dette mener Baden ikke, at man kan vente stort. Undervisningen er da også derefter. Kristendom læres udenad efter bogen, og skoleholderen kan nogle gange ikke selv skrive og regne, så disse kundskaber læres kun nødtørftigt. Til skolen er knyttet en fundats, der pålægger skoleholderen at undervise 24 fattige børn gratis. Hvis der er flere børn, kan han kræve 2 skilling om ugen, når de kun skal lære at læse, 4 skilling hvis de også skal lære at skrive, og hvis de samtidigt lærer at regne, kan han få helt op til 6 skilling om ugen. Der kan være omtrent 40 børn om ugen i skolen, "et vist nok for stort Antal for en Lærer." Det kan man jo kun give den gode borgmester ret i. Fundatsen pålægger også skolen at skille de store børn fra de mindre og ansætte en medhjælper; men sådan en findes ikke, da skoleholderens usle løn ikke tåler en deling. Forstanderen for skolen, en af byens velstående borgere, har skænket skolen indtægterne fra nogle gårde, hvorved det senere skulle blive muligt at lønne skoleholderen rigeligere.

Det er for Baden en meget velbehagelig gerning. Han giver uforbeholdent sin mening til kende: "Langt sikrere nytte gøres ved saadanne Gaver, end ved de til Fattige og Hospitaler, der alt for ofte kan blive end mere til Opmuntringer til Dovenskab." Normalt ansættes skoleholderen af inspektørerne for skolen, dvs. byens præster og byrådet; men den nuværende er ansat af biskoppen. Borgmesteren ved ikke hvorfor, men han antager, at det er for at gavne byens skolevæsen. Der kunne måske være andre årsager; men dem undlader han klogeligt at gisne om.

Der er også private skoler i byen. Der findes tre eller fire såkaldte læremødre, der driver poge- eller vinkelskoler, hvor små børn undervises, eller forældre sender børnene derhen, for at have fred for dem hjemme. Nogle i byen betragter dog denne undervisning som et overgreb på de offentlige skolers ret til at undervise byens børn, men dette er Baden ikke enig i.

□

□

□

□

Han mener, at forældre har ret til at lade deres børn undervise, hvor de finder det bedst. Det betyder dog ikke, at han fornægter statens ret til at blande sig i børns opdragelse, og han er af den mening, at offentlige institutter, der tog sig af børns undervisning, ville være det bedste. Børnene skulle så uden standsforskelse bringes til disse skoler lige fra den spædeste alder, "det er lige fra de slap Melken."

Byens ledelse

Efter kirken og skolernes folk kommer turen til magistraturen. Byens magistrat består af fire personer. En borgmester, to rådmænd og en vicerådmand. Borgmesteren er samtidig byfoged og herredsfoged i Sønderherred og den nuværende, der jo er forfatteren selv, er også vicelandsdommer i stiftet. Af rådmændene er den ene amtsforvalter i Halsted amt, og den anden har tidligere været købmand, men er nu avlsbruger. Vicerådmanden er birkedommer ved baronierne Vintersborg og Juellinge og prokurator. Det kunne se ud til at være en slem sammenblanding af embeder; men stillingerne som rådmænd var ulønnede, og borgmesteren beretter om vicerådmanden, at han nu i 12 år har tjent uden løn, og tjenesten som birkedommer indbragte ham ikke 200 Rdl. om året. Prokuratorstillingen har på det sidste ikke indbragt ret meget, fordi man i Nakskov har oprettet et forligelsesnævn, der skulle søge at undgå langvarige processer. Dette lykkedes så godt, at en del af dem, der havde deres indtægt af retssager, har tabt betydeligt i indkomst. En af dem, der har lidt ved dette forligelsesvæsen, er by- og rådstueskriveren, der også er herredsskriver i Nørreherred og generalauditør. Han er gået fra en indtægt på 600-700 Rdl. årligt til 400. Det er så meget mere beklageligt for ham, da han årligt må betale en pension til sin forgængers enke på 80 Rdl. Denne forligelseskommission, der er skyld i alle disse ulykker, består af to duelige mænd, der på nær tre eller fire sager har forliget alle tvister. Hvor kommissionen består af redelige mænd, kan Baden ikke se andet, end den må stifte nytte, men det er beklageligt, "at Mindet om Kone og Børn og Kreditorer" drypper lidt malurt i bægeret for sagførere og andre. Der er nemlig tre prokuratorer i byen. De to af dem har dog ben ved siden af. Den ene som nævnt ovenfor, og den anden er herredsfoged i Nørreherred. Han bor i Nakskov, fordi herredstinget holdes her. Den nuværende er også lotterikollektør for to lotterier og forhandler stempelpapir. Han bliver dog ikke fed af alle disse ekstrahverv, for i et udbrud af forargelse over den lave løn som herredsfoged skriver Baden: "Gud! Er Retfærdigheden ikke ligesaa vigtig for et Land, som Religionen, og dog mens et helt Herred af 10 Sogne ikke bidrager til hins Handthæver over 100 Rdlr., koste dennes Forkynder et eneste Sogn tyve Gange saa meget, ja stundum end mere."

□

□

□

□

Borgerne har også nogle repræsentanter eller elegerede mænd, der sammen med magistraten udgør byrådet. Magistraten bringer nogle i forslag, og borgerskabet vælger så dem, de vil have ind, hvorefter valget skal godkendes af stiftets øvrighed. Baden er meget sikker på, at dette er den bedste måde at gøre det på. Da de eligerede mænd kontrollerer regnskaberne, er det ikke ligegyldigt, hvem der vælges. Det kan heller ikke være magistraten ligegyldigt, for man kan risikere, at nogle ved at påstå, at de vil byens bedste, ophidser deres enfoldige medborgere.

På laveste niveau er de af byen offentligt ansatte en rådstuetjener, der også er vurderings- og stævningsmand, en arrestforvarer, en trommeslager, en skorstensfejer, en markvogter og tre gadevægtene.

Sundhed

Sundhedsvæsenet er delt mellem staten og byen på den måde, at kongen har beskikket en distriktkirurg for Halsted amt, der har en medicinsk licentiat til at hjælpe sig. Denne licentiat angives at være en "særdelig accusiør", det vil sige, at han er god til at hjælpe børn til verden, en fødselslæge. Magistraten har ansat en jordemoder, og byen har en privilegeret apoteker. Han får et par ord med på vejen i en fodnote.

Det er sådan, at apoteket er en ganske nyopført bygning, for øvrigt den der stadig ligger på torvet, og den forrige apoteker, der desværre døde for otte år siden, gjorde ved sin flid dette apotek til et af de bedste, om ikke det bedste, man kunne fremvise uden for København. Hans gode botaniske og farmaceutiske kundskaber gjorde det muligt at sende urter til andre apoteker, både i Danmark og i udlandet. Imidlertid er hans søn, der har studeret udenlands hos berømte apotekere, ikke tilstrækkeligt interesseret i apoteket. Han vil hellere drive landbrug og har derfor forpagtet Sæbyholm. Han er blevet offer for en af de holdninger, der efter Badens mening er med til at gøre Nakskov til en fattig købstad. De, der skulle handle, vil hellere drive landbrug, så handelen går et andet sted hen.

Apotekeren var privilegeret, det vil sige, han havde visse rettigheder, men også nogle pligter. Der var også en privilegeret farver og en stadsmusikant og endelig en gæstgiver. Ham har det været problematisk at finde, for allerede dengang følte mange, at Nakskov lå i en afkrog og derfor ikke blev besøgt af mange rejsende. Indtægten fra et gæstgiveri ville blive lille. Manglen blev så stor, at fremmede ofte måtte tage videre, da de ikke kunne få nattely i byen. Derfor udvirkede man, at gæstgiveren blev fritaget for alle afgifter, og det lykkedes derved at få en til at overtage hvervet.

□

□

□

□

Handel og håndværk

Der er en del købmænd og handlende. Næsten alle købmænd eksporterer korn. I 1795 udførtes 70 000 tønder korn fra Nakskov. Hertil lægger Baden det, der af visse årsager, han siger ikke hvilke, kan være glemt at angive, og det, der udsniges fra digerne, dvs. udsmugles, så der fra Nakskov Tolldistrikt det år skulle være eksporteret over 100 000 tønder korn. Bortset fra én sælger alle købmændene også varer fra boder, så de bliver kræmmere oven i købet. Dette passer ikke Baden, da denne manglende specialisering for ham er et tegn på købstadshandelens barndom.

Det passer ham ikke, at man hos en og samme handelsmand kan få "saavel en Ladning Korn, som ogsaa en lybsk Bliklygte, eller en tydsk Kam, eller en alen Multum [blødt klæde], ja vel en Hat og en Almanak, om man vil have den." I forbindelse med handelen driver næsten alle brændevinsbrænderi, men byens dårlige vand og de store mængder brændevin, der hemmeligt og åbent indføres fra Flensborg, sætter dog en grænse for den mængde, der kan produceres og sælges. De største brænderier er på syv tønder.

Til de handlende, eller i det mindste til kræmmerne, regner Baden også de 12 jødefamilier med i alt 58 medlemmer, der med eller uden tilladelse opholder sig i Nakskov. De to ernærer sig som slagtere for både jødiske og kristne, og en er privilegeret kludehandler for de indenlandske papirmøller, dvs. han rejser rundt og opkøber gamle klude, der i papirmøllen forarbejdes til papir. En fodnote sætter spørgsmålstejn ved byens fordel af jødernes tilstedeværelse. En af dem havde før fået en betydelig kredit; men sluttede sin komedie med at snyde sine kreditorer for flere tusinde rigsdaler. Antisemitismen stikker en lille smule frem her, men den begyndende forståelse for situationen viser sig i notens slutning, der lyder: "Imidlertid ere nu en Gang de andre Jøder her, og at jage dem bort, er at gjøre dem med Kone og Børn Ulykkelige."

I byen er 114 håndværksmestre. De 65 står i laug, og 49 er udenfor. Hos dem, der er i laug, er antallet af svende og drenge 72. Flere af mestrene har "rejst", det vil sige, de har været på valsen og rejst gennem Europa og arbejdet som svende i udlandet. De håndværk, der har langt de fleste udøvere er skomagererhvervet. Der er 27 skomagere med 28 drenge og svende. Det er vanskeligt at forestille sig, at de alle skulle kunne klare sig i en by af Nakskovs størrelse.

Antallet af skræddere er 8, og selv om to af dem egentligt kun er dameskræddere, syr de alligevel også for mandfolk. Smedene er syv, tre grovsmede og fire kleinsmede. Dertil findes en guldsmed og to

□

□

□

□

kobbersmede uden for lauget. Tømrer- og murermestrene er ligesom handskemagerne fem i lauget, mens der er fire snedkere og tre bagere og vævere.

En lang række håndværk har så få udøvere, at der ikke findes laug for dem. Det gælder f. eks. barberer, hjulmænd og malere. De sidste er endda fire, men Baden er af den mening, at byen ikke engang er i stand til at give føden til én. Gartneren har sikkert også haft svært ved at få det til at løbe rundt, for det oplyses, at han tillige holder keglebane. Der er fem møllere i byen, men seks vindmøller og en hestemølle. En eller to må da have haft mere end en mølle.

Byen har tre slagtere, der efter gammel praksis påstår at have eneret på at sælge kød til byens indbyggere udenfor det, der kaldes den frie slagtetid. Baden er ikke sikker på, at dette er en fordel for byen, da kødet visse tider på året lettere kunne købes hos landsbyslagtere. Men byen ville komme i bekneb, da landsbyslagterne ikke slagter i en stor del af året. Derfor er det godt at have slagtere med pligt til at slagte hele året. Derfor er det også forståeligt nok, at byens slagtere så vil have den ovennævnte ret i tilgift.

Jordbrug

Der er nøjagtigt lige så mange jordbrugere i byen, som der er håndværksmestre i laugene. Det kommer af, at hver af byens indbyggere, der har en betydelig indtægt eller blot bilder sig ind at have den, driver landbrug. De lever vel ikke af det, men det er efter Badens mening heller ikke passende for købstæders, især ikke havnebyers, erhvervsdrivende. 34 af jordbrugerne holder heste hele tiden, dels for landbrugets skyld, dels af hensyn til transport til skibene og skovene. Af de andre holder nogle kun heste om sommeren og andre slet ikke. De, der ikke holder heste, lader deres jord dyrke af omegnens bønder, og det bliver derefter til liden nytte for ejerne og til ingen for det "almindelige", dvs. byen.

En ny matrikel har netop ansat byens agerjord og eng til 115 tønder, 6 skæpper, 2 fjerdingkar og 2 albun. Omregnet til vore dages mål er det ca. 64 ha. Dertil kom så den jord, der lå direkte til byens magistrat og den jord, der var tillagt de to præsteembeder.

Al byens jord var fra gammel tid inddelt i 202 gårdsjorder, idet hver gård havde ca. to tønder. Baden mener, at gårdsjordene tidligere ikke har kunnet afhændes; men på grund af borgernes misbrug er denne gode indretning nu kuldkastet, så der findes gårde, hvor man har 14 gårdsjorder, og nogle, hvor man slet ingen har.

□

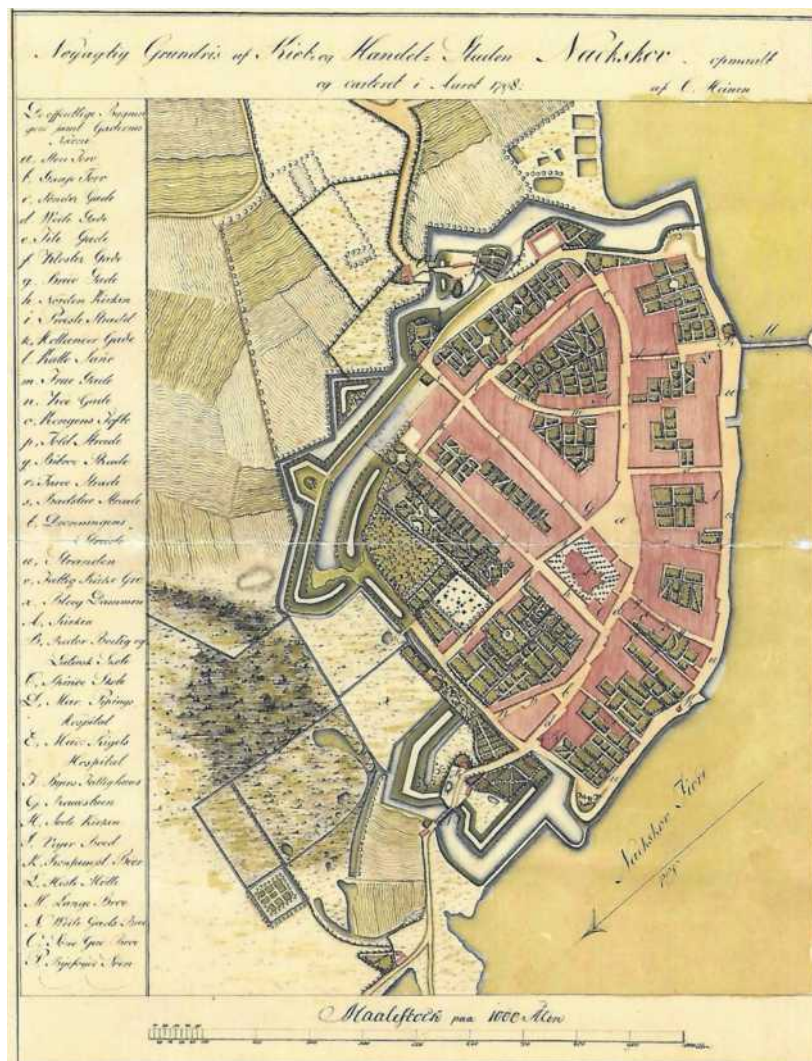
□

□

□

Prisen på jord er på dette tidspunkt på 100-120 Rigsdaler for en gårdsjord, altså 2 tønder, af den gode slags, mens den mindre gode slags koster fra 80 til 100 rigsdaler. Denne kvalitetsforskel fremkommer, at de mindre gode ikke helt holder målene, men har fået revet en skæppe eller to bort. Riddersborg er samlet af sådanne ukurante gårdsjorder.

Vigtigere for byen end avlsjorden er overdrevet eller de fælles græsningsarealer, der kaldes skoven. Her græsses omkring 230 køer og nogle gange flere. Indbyggerne har delt græsningsrettighederne, sådan at hver hus- eller gårdejer har ret til græsning af flere høveder eller et eller et halvt eller en fjerdedel. Man svarer ikke skat til kongen af denne græsning; men byen har i de sidste år pålagt ejerne af græsningen at betale en ottendedel af næringskatten.

Grundrids af Nakskov 1798

Baden er ikke sikker på, at det er lovligt, og han mener, at det er en afgift, de bedrebemidlede har vedtaget for at holde græsningen for sig selv. I det hele taget synes han, at købstæderne slipper for let i forhold til bønderne, der er pålagt en trykkende tiendeafgift. Ganske vist er der gjort meget for bonden, men tienden er næsten ligesom det fæle stavnsbånd. Dette giver Baden lejlighed til igen at smigre Reventlow, idet han gengiver et rygte om, at bondens talsmand ved tronen, "vor oplyste Kammerpræsident - ogsaa heri vil vise - skønt selv en af Landets betydelige Jorddrotter - hvor meget han lader haant ad nok saa fordeelagtige Rettigheder, naar de trykke den arbejdende Mængde, Danmarks vigtige Bondestand."

Transport

For nylig er der dog lagt en afgift på 2 mark på hver gårds jord. Det var en følge af oprettelsen af et vognmandslaug, der skulle sørge for befordringen til og fra byen. Som nævnt tidligere var der ikke mange rejsende, og da vejene også var meget dårlige, var transporten en byrde for jordejerne. For de to mark fra hver gård og yderligere 50 rigsdaler fra byen lykkedes det at få nogle til at gå ind i vognmands-
lauget og påtage sig at transportere eventuelle rejsende og en gang om ugen køre posten til Stokkemarke, der ligger to mil borte. Aftalen blev indgået på rådstuen i magistratens og de valgte borgeres nærværelse og højtideligt ført til protokols. Alle, der havde noget at indvende, blev opfordret til at sige til, men ingen reagerede.

Da det imidlertid ikke, som Baden skriver: "sielden mangler paa Folk, der have Fornøielse og Interesse af at ophidse den enfoldige Mængde", så fik man bildt de mindre jordejere ind, at kun de store jordejere havde fordel af ordningen. Der fandtes købstæder, hvor det var almindeligt, at velhavende familier søgte at indrette byernes styre efter deres fordel, og da almuen på grund af den elendige undervisning ikke forstår ret meget, men alligevel som følge af den franske revolution har fået en smag for frihed, tror de gerne den slags påstande. Da den første rate skulle betales, nægtede mange dette, og da øvrigheden ville pante for beløbet, modsatte nogle sig med magt.

På Det danske Kancellis befaling blev nægterne indstævnet for retten, hvad der fik en del til at betale. De øvrige vil vel også, når der er faldet dom i sagen, indse, at de har fejlet. Transporttaksten er 3 mark pr. mil om sommeren og 3 mark og 8 skilling om vinteren. Da lauget i øvrigt er forsynet med den befalede postmundering, posthorn mm, og ikke er dårligere end nogen Sjællandsk købstad, er alle rejsende og kongelige postførere tilfredse med systemet.

□

□

□

□

I transportbranchen er der desuden skibsfolk og matroser. De findes i et antal af 21, hvoraf ni er skippere, der enten fører deres eget skib, eller er ansat til at føre nogle af købmændenes fartøjer. På dette tidspunkt har byen 11 skibe.

En kedelig følge af, at de velhavende har sat sig på al jord, og priserne derved er steget, er, at det næsten er umuligt at finde en, der sælger øl og mælk til håndværkeren, daglejeren eller den fattige borger. De, som har råd til at købe jord, føler, at de har så mange penge, at de er for fine til at slå sig ned som øltapper og mælkehandler, de må være købmænd, og jordens pris forhindrer nye i at slå sig ned. Dette står i skarp kontrast til, at antallet af værtshusholdere i byen er 22, og man må vel antage, at disse hovedsageligt giver sig af med at sælge den af Baden så lidet yndede flensborgbrændevin.

Nederst på den sociale rangstige findes daglejere, tjenestefolk og fattige. Der er 41 daglejere af begge køn. To af daglejerne er såkaldte vognmænd; men det betyder her blot, at de ejer en hest og vogn, så de kan hente vand, sand og andet for dem, der ikke selv har hest og vogn. Kørsel uden for byen er forbeholdt det ovennævnte nye vognmandsdragt. Tjenestefolkenes antal er 216, og de fattige, som beregnes som dem, der ugentligt eller månedligt nyder almisse fra fattigkassen eller medfølelse fra borgere, udgør ca. 80. Dog er der efter Badens mening hen ved 20 familier mere, der kan anses som fattiglemmer, altså rundt regnet 100. Da byens indbyggertal allerhøjest er 1600, er altså af hver 16. person en betler. "Et sandelig græsseligt Forhold!"

Politi og brandvæsen.

Borgmesteren var tillige byfoged og politimester, men i Nakskov var der i 1796 ikke rigtige politibetjente. Byfogeden måtte hjælpe sig med vægterne og nogle gange med rådstuetjeneren. Badens virke som byfoged og politimester har dog vist ham, at man lever bedre i fred for sultne vinkelskrivere og avindsyge sagførere, der ofte forfører den enfoldige mængde, ved at se og ikke se. Da en politimesters myndighed i købstæderne samtidig er alt for lille, og håndhævelsen af lov og orden forbundet med så mange problemer, vil man, hvis man forsøger at reformere de fleste uordener, gøre sit eget liv til et helvede. Baden mener dog, at et nogenlunde godt politi er nødvendigt, så man ikke lader de allergroveste uordener gå upåtalte hen. Det er et årvågent politivæsen, der skal forebygge forbrydelser. Badens moderne indstilling viser sig også, når han påtaler, at politimesteren også er anklager og dommer.

□

□

□

□

Det bedste ville efter hans mening være, hvis magistraten dømte, men desværre er ikke alle magistratsmedlemmer lovkyndige. Hvis byfogeden og magistraten dømte sammen, ville man kunne vente mere retfærdige eller mere tilfredsstillende domme, især fordi byfogeden flere steder er en mand, hvem dømmende magt aldrig burde betros.

Brandvæsenet har Baden ros til overs for. Nakskov har ikke som andre købstæder i mands minde været udsat for ødelæggende ildebrande. Årsagen hertil er måske, at man nøje har overholdt forbuddet mod stråtag. I byens sprøjtehus er tre sprøjter. En ny og stor, og to mindre og ældre. Til hver af pumperne er der ansat en brandmester, en sprøjtemester, to strålemestre, to assistenter, fire til at styre slangen, to til at øse vand. Til at pumpe ved den nye sprøjte er der ansat 24 brandkarle, således at de kan skifte 12 og 12, mens der ved de gamle er ansat 16, der veksler otte og otte.

Den forrige borgmester har skaffet nogle hampeslanger, der er en forbedring i forhold til de normale læderslanger, der havde det med at springe, når deres brug var mest nødvendigt. Dog er hampeslangerne for smalle, så de giver ikke vand nok. Borgmester Baden selv har på grund af sit helbred og sine embedsforretninger givet afkald på posten som brandinspektør.

Den vigtigste mangel ved brandvæsenet er manglen på folk med forstand på brandredskabernes indretning og brandvæsenets organisation. Det kan give problemer, når de anskaffer uduelige redskaber og ikke vil høre på råd fra nogle, der ved noget om det. Dette får ham til at tænke på, at det ikke burde være sådan i hovedstaden, men den er alligevel brændt to gange.

Skatter mm.

Selvom byens velstand siges at være taget af i 1700-tallet er skatterne alligevel øget. Det er også vanskeligt at inddrive disse. Det er i Nakskov ikke lønnede opkrævere, der inddriver pengene; men man udskriver på omgang borgere til at udføre dette hverv.

Da mange ikke kan læse eller skrive, har de megen ulejlighed og bryderi med dette hverv, og nogle opgiver og betaler sig fra det. Ofte udsættes opkræveren for chikane og beskyldninger om at bruge pengene selv. Derfor bør statens embedsmænd i København erindre sig, at det er lettere at revidere et regnskab i et varmt kontor end at inddrive fordringerne i en fattig by.

-
-
-
-

Man ser nøje efter i regnskabet, at magistraten ikke øder borgernes penge bort; men man bør tænke på de vanskeligheder, som opkræverne i de fattige købsteder lider og derfor ikke udsætte dem for enhver skriverdrengs hånende udfald. Nedenfor følger en liste over byens skatter.

Extraskat	1.050 Rd.
Embedsskat	102 -
Rangskat	70 -
Tienestekarleskatten	12 -
Qvartprocentskatten	200 -
Sprøite= og Vægterskatten	190 -
Brandskatten	190 -
Inqvarteringsskatten	340 -
Doktor- og Kirurgskat	30 -
Staaende aarlige Lønninger	339 -
Desuden til Reparationer, Delinqventer og andre uvisse Udgifter omtrent	150 -
Naar nu hertil lægges Told- og Konsumsions Intraderne, som for Aaret 1795 vare	6.596 -
Samt Fattigskatten	183 -

Hvis en bys velstand kunne beregnes ud fra antallet at håndværkere og handlende, så var Nakskov velhavende; men det kan man ikke. Selvom der er mange købmænd, og de udfører en hel hoben korn, så sker udførslen ikke på deres egne skibe. Det meste udføres på skibe fra Marstal.

-
-
-
-

Det er til stor ruin for Nakskov, mens Marstal har øget sit indbyggertal kraftigt. Marstallerne har fået så stor velstand på nakskovitternes bekostning, at disse ikke uden grund kan føle sig krænkede. Men det er til dels indbyggernes egen skyld, fordi de tænker mere på agerbrug end handel.

Det er også så som så med oplysningen, og det er af oplysningen, man kan slutte sig til sædeligheden. Baden kender kun en bogsamling af værdi i Nakskov, og det var en, der tilhørte den afdøde købmand Kølle. Han havde en samling af næsten alle de sidste 20 års danske skrifter, og satte en stolthed i at have hylder fyldt med disse smukt indbundne bøger.

Denne pragt er efter Badens mening bedre end den, der kun giver lübeckere og hamburgere føden, dvs. indførte pragtgenstande, mens købmandens naboer er ved at dø af sult.

Bøger er imidlertid ikke almindelige. Der var engang et læseselskab; men det eksisterer ikke mere, og læselysten er ikke almindelig.

"Man læser ved en Kop Thevand, en Pibe Tobak, eller for at falde i søvn." Det almindeligste er, at de lange vinteraftener tilbringes på sofaen eller i selskab ved et slag kort.

Tidsskriftet Minerva får dog lige en lille ros med, da Baden giver det skylden for, at en del nyere skrifter kan træffes på de handlendes diske. Men den største skade gør dog den manglende læsning i skolerne, for bliver man først voksen og får familie, er det umuligt at vække læselysten. Alt i alt er ærøboerne ikke, og så længe vil der ikke opstå velstand i byen.

ÅRSAGERNE TIL BYERNES OG NAKSKOV'S FORFALD

Byerne i almindelighed

Andet afsnit i Badens bog handler om årsagerne til det, han kalder Nakskovs forfald. Der er først dem, som byen har til fælles med flere købstæder. Her er det forhold, at købstæderne ikke, som han siger, er købstæder mere. Det er, fordi deres rettigheder ikke holdes i hævd.

Selv om de tidligere har fået skattefrihed ofte på grund af indsats i krigstid, Nakskov har f. eks. støbt kugler af kirkens blytag, så pålægges byerne nu så mange afgifter, at deres næring ganske ruineres. Da nu yderligere deres næringsrettigheder undergraves, ved at godserne holder skræddere og skomagere og lader dem arbejde for godsets bønder og samtidig lader råvarerne smugle ind over diget, så er det ikke underligt, at købstæderne bliver fattige.

Da man så også skal betale skatter og afgifter for at have rettighederne, bliver man snydt dobbelt. Men endnu værre er dog det trykkende told- og konsumptionsvæsen, der ofte er underlagt en vindesyg embedsmands despotiske behandling. Derfor må ofte håndværkere og handlende tinge med embedsmændene for at få dem til at se igennem fingre med nogle af afgifterne, ellers ville der ikke være noget erhverv tilbage i byen.

Til de organisatoriske årsager hører også den slette forfatning, laugene er i. Det er den skødesløse overholdelse af loven, der især på landet gør det muligt for fuskere at eksistere og bidrage til byens håndværkeres fattigdom. Til sidst nævner Baden det blandt almuen overhåndtagende kaffe- og brændevinsdrikkeri, der er årsag til lediggang og deraf følgende uvirksomhed. Han er dog sikker på, at hvis de øvrige nævnte problemer løses, så vil misbruget af kaffe og brændevin falde bort.

Den anden gruppe af årsager er den, der er fælles med de øvrige lollandske købstæder. Her er det først og fremmest de slesvigske og holstenske byers friheder, der sætter dem i stand til at udkonkurrere de danske og især de lollandske, da de ligger så tæt på. Det er især brændevinsbrænderne i byen, der er ramt. Dels er denne næringsvej tynget med afgifter, dels er det i Nakskov vanskeligt at skaffe ordentligt vand, så man må køre det hele til brænderiet. Det er næsten umuligt at få en ordentlig drik brændevin i byen, for selv den lokale blandes med den indførte flensborgervare, der ikke alene er ildelugtende og ildesmagende, men også siges oprindeligt at være indført fra Rusland. Også andre varer som f. eks. vin hentes fra Lübeck eller Kiel eller andre tyske stæder, der overhovedet ikke er tynget af accise eller afgift.

Vejenes tilstand er med til at skade byerne. Sikkert er den leragtige jordbund en naturlig årsag til manglen ved vejene, men bønderne undslår sig ikke for at lede vandet fra de oversvømmede marker ud over vejene. Godsejerne beskyldes for kun at gøre noget, der hvor det er til direkte gavn for deres egne fæstebønder og ejendomme. Vejene er beplantet med piletræer, der ikke er beskåret i mange år, så

□
□
□
□

rejsende kan i mørket komme slemt til skade på grund af dem. Hvis der er nogen, der ikke tror Badens beretning, inviteres de til i november og de følgende vintermåneder at gøre turen fra Sakskøbing til Nakskov. Så kan man selv fra denne alvej slutte sig til de mindre vejes beskaffenhed. I forbindelse med vejene nævnes postbefordringen.

Fjerntliggende købstæder i Jylland har postbefordring to gange om ugen, mens Lolland, der ligger meget nærmere, kun har hver ottende dag. Samtidig skal Nakskov som tidligere omtalt selv betale postens befordring til Stokkemærke. Breve til Fyn skal sendes via København og omvendt. Det er en stor gene, da postgangen ikke er regelmæssig. Den lollandske post afgik fra København lørdag eftermiddag og skulle ankomme til Nakskov mandag eftermiddag; men den kommer næsten aldrig før ud på natten og ofte først tirsdag morgen eller formiddag. Da den går tilbage igen allerede tirsdag eftermiddag, er ekspeditionstiden alt for kort.

Årsager til Nakskovs forfald

Til sidst er der de årsager til forfald, som er helt specielle for Nakskov. Den første er den mængde handlende, ja ikke engang købmænd, men høkere, der er i byen. Når man ikke kan få anden næring, skal man enten være prokurator, skoleholder eller kræmmer; men da forligelsesvæsenet har gjort det urentabelt at være det første, og dørene snart lukkes for det sidste ved en bedre undervisning, så er der kun handelen tilbage. Da det samtidig er let at købe på kredit i Lübeck eller Flensborg, er det let for "Enhver, som ei gider lært noget, eller som skammer sig ved at arbejde, før han æder", at slå en disk eller reol sammen og sælge tyske fabrikvarer derfra.

Da det så også er sådan, at varerne hentes af skippere fra Ærø, der lægger ud for og giver kredit til de handlende, er det dem, der løber med hele profitten. Selv om nogle af byens indbyggere har tjent på kornhandel i de sidste år, så har det forbud mod udførsel af korn, som regeringen har indført for at lette almuens kår, medført, at ærøboerne har fået mere handel, for deres snuheit og kendskab til lande uden for fjorden har gjort det nødvendigt at betro sig til dem, hvis smughandel skal lykkes.

Desværre er jordbrug blevet almindeligt for borgerne. De kan ikke engang nøjes med byens jorder, men må have deres egen herregård eller avlsgård på landet, da det synes så "smukt at have sin egen Eqvipage, at kunde tale om sin Gaard paa Landet, og der tage ud og luftere." Man lægger imidlertid ikke mærke til,

□

□

□

□

hvor meget man sætter til ved at drive et landbrug, man ikke har forstand på. Hvad ville der ikke ske, hvis håndværkeren lader høvl og læst ligge og i stedet driver landbrug i to tredjedel af året og lader sin forretning drive af "en forsviret Svend og nogle raa Læredrenge?" Ikke nok med det. Nogle gange må svend og læredreng arbejde i marken hos en sådan mester og lærer så kun deres håndværk som fuskere. Embedsmænd har det ligesådan, og de burde dog vide, at de kan gavne det offentlige bedre end ved at rode i jorden.

Der er to naturgivne problemer for Nakskov. Indsejlingen gennem Nakskov fjord er til stor hindring for handelen, da skibe af en vis størrelse ikke kan sejle ind med ladning, hvorfor man er nødt til at sende varer ud og ind med pramme. Dette øger de handlendes omkostninger. Man har i flere år tænkt på at gøre noget ved det, men endnu er der ikke sket noget.

Den anden hindring er vandet. Baden mener ikke, at det, som flere uvidende påstår, er skyld i sygeligheden i byen, men det hindrer forskellige erhverv, som skal bruge vand. Brøndvandet duer ikke til at brænde eller brygge med, så man må hente vand i lovgravene uden for byen. Dette vand menes heller ikke at være godt nok til at brænde af, men Baden tror dog, at det er godt nok, og "hvad Øl angaar, da ved jeg tilforladelig, at af dette Vand kan brygges saa godt Øl som andetsteds af noget bedre Vand." I en fodnote nævner Baden, at man til tevand sørger for at have regnvand.

Til sidst nævner Baden, at torvehandelens forfald og manglen på årlige kornmarkeder tjener til at ødelægge byen. Torvehandelen ødelægges af, at varerne opkøbes ved byens porte, ja endog på landevejene og siden sælges videre til de fattige i dyre domme. Dette misbrug er så gammelt, at man "snart aldrig mindede sig at have seet paa Byens Torv uden tomme Vogne."

Badens forslag til forbedringer

Efter disse udgydelser går borgmesteren over til at gennemgå sine forslag til Nakskovs opkomst. Til hvert punkt er nøje angivet, hvordan forbedringen skal finde sted, men der er ikke meget, der tyder på, at Badens gode vilje har haft umiddelbare følger for byens erhvervsliv. Det er først i midten af 1800-tallet, der begynder at ske noget. Her følger forslagene, der ikke kommenteres nærmere, da det kun var forslaget om opmudring af fjorden, der inden for en rimelig tidshorisont blev fulgt.

□

□

□

□

1. Nakskov, som de andre Kiøbstæder haandhæves i sine Rettigheder.
2. Forandring i Skattevæsenet.
3. Told- og Konsumtionsvæsenet forandres.
4. Lauges Rettigheder overholdes.
5. Vejene forbedres.
6. Den lollandske Posts Befordring besørages paa en for Byen fordeelagtigere Maade.
7. Handelen bedre ordnes.
8. Æreboerne jages bort.
9. Nakskov Fiord opmudres.
10. Byens Jorde bedre benyttes til større Fordeel, saavel for den enkelte Ejer, som for det Almindelige.
11. Strandfiskeriet ophielpes.
12. Torvehandelen opretholdes.
13. Nogle Krammarkeder indrettes.
14. Skolevæsenet forbedres.

Konklusion.

Selv om det almindeligvis antages, at Svenskekrigene satte Nakskovs erhvervsliv stærkt tilbage, kan der argumenteres for, at det samme var tilfældet med mange andre byer i Danmark. Der er en del, der taler for, at især udenrigshandelen gik rimeligt.

Imidlertid tyder Badens bog fra slutningen af århundredet på, at der er meget, der ikke fungerer særlig godt i byen. Måske har han ret, men det kan også være, at han er en bedrevidende kværulant, der over for landets magthavere vil vise, at han er en mand, man kan bruge til noget større end byfoged i Nakskov. Hans senere karriere viser et stridbart sind, som hurtigt førte ham på kant med mange kolleger, for ikke at tale om hans pengeproblemer, der medførte suspension og fængsel. Han vedblev dog at skrive, og en oversigt over hans værker viser hans flid og store spændvide med hensyn til emner.

Henning Bech Johansen er uddannet cand. mag. med historie og geografi fra Københavns Universitet. Ansat ved Nakskov Gymnasium i 1978 og nu pensioneret.

Kilder og litteratur.

Baden, Gustav Ludvig: Nakskovs nu værende Forfatning. København 1796.

Baden, Gustav Ludvig: Vigtigste Levnetsomstændigheer. København 1836.

Vedel-Smith, Henrik: Købmandshuset Diderich Diderichsen i Nakskov i slutningen af 1700-tallet.

I: Festskrift til Vagn Dybdahl. Aarhus 1987.

Becker-Christensen, Henrik: Dansk Toldhistorie Bd. II. Protektionisme og reformer 1660-1814

Badens levnedsløb: https://da.wikipedia.org/wiki/G.L._Baden

Det Kgl. Biblioteks billedsamling

Årsberetning 2019.

Til årsmødet 2020

Af Ole Arpe Munksgaard

Året 2019-20 har på mange måder været et ret så turbulent år for Lolland-Falsters Historiske Samfundet. Og det er der flere grunde til, hvilket vil fremgå af nedenstående beretning, der endnu ikke er fremlagt på et årsmøde, da det planlagte møde den 28.april 2020 måtte aflyses på grund af Coronapandemien.

Sæsonen begyndte med det obligatoriske årsmøde, der blev afholdt den 30. april 2019 på Café Lysemose ved Maribo.

Årsmødet blev indledt med et foredrag om "*Svenskekrigene 1657-60. Danmark på kanten af udslættelse*" v/ph.d. i historie Lars Christensen, Odense. Emnet var aktuelt af flere årsager, idet 2019 ikke blot var 360-året for svenskernes hærgen på Lolland og deres belejring og bombardement af fæstningen i Nakskov, men ligeledes på grund af at Lars Christensen kort tid forinden netop havde udgivet et større videnskabeligt værk om emnet.

Efter foredraget afvikledes generalforsamlingen under ledelse af Jan Bodholdt, Nykøbing. På generalforsamlingen aflagde næstformanden - i formandens fravær - årsberetningen, og årsregnskabet for april 2018 til marts 2019 blev efterfølgende vedtaget. Årsberetningen understregede bl.a. vigtigheden af, at man tilmelder sig arrangementerne via Samfundets hjemmeside. Årsregnskabet viste for tredje år i træk et underskud. Årets underskud på kr. 12.560,39 forventes dog af bestyrelsen nedbragt betragteligt i 2019-2020, idet den har indhentet to tilbud på trykning af årbogen og efterfølgende har besluttet sig for at skifte til et trykkeri, der er ca. 20.000 kr. billigere end det hidtidige trykkeri. Desuden arbejder bestyrelsen med at rekruttere nye medlemmer via en hvervningskampagne.

Det besluttedes - på trods af underskuddet - at fastholde kontingentet på 260 kr.

Samfundet har gennem 2019-20 planlagt og tilbudt tre foredrag. Det drejede sig om *Bjørnebrønden* i Nykøbing, *Borge og voldanlæg på Lolland og Falster med særligt henblik på Grimstrup*, en udflugt med postbåden til *Slotø, Enehøje og Albuen* i Nakskov Fjord samt det obligatoriske foredrag i forbindelse med årsmødet den 28. april 2020 omhandlende Rødby Fjord.

Af flere forskellige årsager blev ingen af disse foredrag gennemført. Foredraget om Bjørnebrønden måtte aflyses på grund af for ringe tilslutning og de resterende arrangementer på grund af

Coronapandemien. Angående de sidstnævnte arrangementer skal det nævnes, at da Coronapandemien satte en stopper for gennemførelsen af dem, var tilmeldingen desværre begrænset.

Hvad angår foredrag og andre former for arrangementer har bestyrelsen, hvilket også fremgår af tidligere årsberetninger, fortsat arbejdet mod at få etableret en fast gruppe af samarbejdspartnere, der dækker området fra vest til øst. Dette er i visse tilfælde lykkedes, men det skal ikke være nogen hemmelighed, at det i mange henseender er vanskeligt at opnå tilstrækkelig tilslutning til arrangementerne. Grundene til dette kan være mangfoldige, men hvis interessen for arrangementer er faldende blandt medlemmerne, så må bestyrelsen se nærmere på dette. Er det arrangementernes indhold og karakter, der ikke virker tiltrækkende på medlemmerne eller er der tale om, at afstanden mellem ens bolig og et arrangement kan være for lang for mange? Eller er der tale om det store udbud af arrangementer fra anden side? – En tilbagemelding fra medlemmerne vil i en sådan situation være mere end velkommen!

Hvad angår Samfundets økonomi kan det generelt oplyses, at den - overordnet set og på trods af underskud - fortsat er sund. Men samtidig må vi se i øjnene, at vi ikke i længden fortsat kan tære på egenkapitalen, som er omkring 210.000 kr. Vi har derfor, som ovenfor nævnt, med hensyn til årbogen besluttet at skifte trykkeri, men ligeledes besluttet selv at udføre en større del af den tekniske opsætning for dermed at minimere udgifterne. Det nye layout vil kunne ses i årbogen for 2020.

Det største problem er dog at rekruttere nye medlemmer, der opvejer afgang af medlemmer, der primært skyldes naturlig afgang. Gennemsnitsalderen på vores medlemmer høj, og vi har få medlemmer under 45 år. Bestyrelsen har derfor gennem forskellige tiltag igangsat en hvervningskampagne med fordelagtige tilbud om medlemskab, som har tilført Samfundet nye medlemmer, men dog uden at rykke meget ved problematikken. Der skal derfor fortsat lyde en kraftig opfordring til medlemmerne om at deltage i denne kampagne, så tilbagegangen kan stoppes; et problem, som landets øvrige historiske foreninger også må kæmpe med.

Samfundets hjemmeside anvendes i langt højere grad end tidligere som medium for informationer til medlemmerne, hvilket indebærer at man som medlem må opsøge hjemmesiden løbende for at få informationer om Samfundets aktiviteter. Desuden har web-masteren igangsat en løbende offentliggørelse af tidligere årbøgers artikler på hjemmesiden, der er udarbejdet en ny hvervningsfolder og Facebook anvendes flittigt som kommunikations- og reklamemiddel.

I forbindelse med valgene til bestyrelsen genvalgte Kim Hansen, Sonja Rasmussen og Søren Renner Mortensen nyvalgte. Som bestyrelsessuppleant genvalgte Hans Chr. Bentsen. Som revisor valgte Palle Sørensen og som revisorsuppleant genvalgte Steen Aarup.

I løbet af året har Samfundet mistet to markante medlemmer. Arne Heyn, der gennem en lang årrække bl.a. var formand for Samfundet samt eneste æresmedlem og i samme periode satte sit præg på Samfundet, afgik ved døden i en høj alder. Desuden har vi måttet tage afsked med vores redaktør, Jan Bodholdt, der efter kort tids sygdom afgik ved døden i januar 2020. Sygdommen betød, at Jan måtte frasige sig hvervet som redaktør midt på efteråret 2019, og at andre måtte træde til og afslutte udgivelsen af årbogen 2020. Men heldigvis indebar Jans grundige og samvittighedsfulde forarbejde med årbogen, at den udkom rettidigt.

Æret være Arne Heyns og Jan Bodholdts minde!

Afslutningsvis vil jeg som formand gøre opmærksom på, at Samfundet på trods af alt har haft et nogenlunde godt år, hvor Samfundets årbog er blevet godt modtaget af medlemmerne og pressen. Det skal dog i denne sammenhæng nævnes, at det ville være godt for fremtidens årbøger, hvis skribenter med artikler om forhold på Østlolland og Falster meldte sig til redaktionen, da årbogen de seneste år har haft en overvægt af artikler vedrørende Vestlolland.

Samtidig skal der rettes en stor tak til alle bestyrelsesmedlemmer for deres store og uegennyttige indsats for Lolland-Falsters Historiske Samfund.

Ole Arpe Munksgaard

Formand

Person- og Stedregister

A

Abildtorpegård 68 f
Adrian, Johan 121
Afrika 102
Ahnlund, Knuth 69
Ahrensböck 120
Alberti 28, 30
Albretsdatter, Maren 48
Albuen 112, 116, 126
Aldermaston 1
Alexandra 55
Altona 14
Amerika 33, 106
Amsterdam 117, 121, 152
Andersen, L 34
Anstruther 124
Askø 42, 120, 126, 128, 135f
Assens 127
Athen 99
Augustenborg 132
Auken, Margrethe 4
Axeltorv 57

B

Baden, Gustav Ludvig 147, 153ff
Baltikum 107
Balzac 65
Bandholm 14, 35, 112, 130, 135

Bang 31
Bangsbo ved Frederikshavn 58
Barnewitz, Joachim 120
Bayern 87
Bech, Fritz 87
Beck, Vilhelm 67
Begtrup-Hansen 32f
Bendtsen, Lauritz, skipper 117, 129
Bergen 117, 128
Bergen, Mads 126, 139
Berlin 68
Bernekow, Johan 121
Berntsen, Arent 107, 132
Birket 30
Bismarck 67
Blans 112, 116, 129
Blekinge 107, 117, 127f, 131, 136
Blekingsfar, Jacob 127
Bloch, professor 67
Blæsenborg 45, 49
Bodholdt, Jan 1, 10
Boesen 53 f
Boesen, Hans 119
Bohus len 125
Bordeaux 152
Borre, Jørgen 48
Branderslev 38, 53 f, 58

Braunschweig, Heinrich Julius af 117
Bremerholm 118, 133f
Brochmand, Enevold Rasmussen 126
Brockdorff, Henrik 118
Brun, Hermand 125
Brunning, Adolf 131
Brydebjerg 21
Budde, Johan 131
Bugge, forstander 32
Busse/Bussius, Theodor 131
Bülow, Clara 61
Bülow, Hertha 61
Bützow 120
Bønnet 112
Bøye, rektor 155f
Bågø 116

C

Cathrine Georgia 84f
Christensen, Gustav 27, 34
Christensen, Jørgen Malling 1, 79, 102
Christian III. 124
Christian IV. 107, 117ff, 120, 123, 125, 127, 135, 139
Christian, prins 131f
Christiansen, Niels 9
Clausen, overlærer 66f, 69, 71
Colbiørnsen 162
Crail 124

D

Danmark 1, 3, 8, 14, 16f, 22, 26, 79ff, 89, 91, 96, 99, 101f, 107, 109f, 113, 121, 123, 125f, 130

Danzig 110, 117, 137, 152
de Rijp 121f
Denhardt, Rudolf 93
Dickens 65
Diderichsen, Diderich 150ff
Dinesen, Inge 7
Dresden 67 f
Due, Jens 61
Due, Lars 61

E

Ebeltoft 135, 138
Eckernförde 118, 131, 138
Eggerts, Nikolaus 118
Eggertsen, Casper 134
Egholm 112, 116
Elben 131
Elisabethsminde 63
Engelsted, Malthe 95
Engelstoft, politimester 34
England 1, 6, 9
England 87, 107, 132f
Enkhuizen 121f
Erichsen, Hans Jørgen 153
Ernst Günther, hertug 132
Errindlev 18ff, 26
Esbjerg 17
Europa 21, 106

F

Falster 112ff, 131, 133, 168
Fehmarn/Femern 17, 23, 119f, 132

Fehmarnsund 118
Fejø 36f, 42ff, 47ff, 75, 77f
Fejø birk 34, 38
Felthus, Didrich 131
Femø: 36, 38, 42, 120, 125f, 127f, 136
Fischer-Jørgensen 27
Fjordby 58
Fladland 68
Flensburg/Flesnborg: 119f, 127, 131f, 137, 159, 167f
Flintinge 21
Francke, Sylvester 111
Frankrig 1, 87, 123, 152
Fredericia 92, 97, 134
Fredericia 13
Frederik II. 110f, 114f, 131
Frederik III. 107, 131
Frederik VIII 30
Frederiksberg Have 62
Frederiksberg: 27
Frederiksen, Frederikke 27
Frederiksen, Louise 27
Frederikshavn 31, 58
Freds-Kirsten 10
Frihavnen 94
Friis-Skotte, Johannes 13
Fyn 40, 126, 134, 137f
Færgelandet 130
Færøerne 27
Fåborg: 127
Faareper 60ff

G

Gammelkøbing 63, 65f, 68
Gedser 12, 14, 17, 117
Gerdes, Matias 152
Glückstadt 121
Godsted 20
Gotland 128
Gottesgabe 58
Gramrode 31
Greifswald 3f
Grubbe, Jørgen 118, 120
Grubbe, Laurits 118
Grubbe, Peter 128
Grøndahl-Hansen, H. 7
Grønland 50
Gude, Ludvig Jacob Mendel 82
Guldborgsund 17
Guseber, Henrich 115
Gustav Wieds Plads 53
Gustav Wieds Vinstue 53
Güstrow 115
Göteborg 118, 136
Gåsetorvet 137

H

Haderslev 119f, 125, 131, 137
Hagentorn, Henrik 118
Halland 107, 127
Halmstad 120, 127,
Halsted 157f
Halsted Kloster 110f, 114ff, 117f, 120f, 124ff, 130ff, 133f, 138

Hamborg/Hamburg: 14, 17f, 111, 131, 138
 Hansen Skomager, Peder 122
 Hansen, Christian Julius 83
 Hansen, Filip 27,
 Hansen, Johan Frederik 79, 97
 Hansen, Juliane Marie Kathrine 79f
 Hansen, Jørgen, skipper 117, 126
 Hansen, Kim 1, 75, 78
 Hansen, Lorentz 130
 Hansen, Max 42
 Hansen, Thomas Jens Jørgen 79
 Harlingen 121
 Hartvig, Frederik 59
 Haugner 124
 Havløkke 79
 Heiberg, Søren Johan 84ff
 Heiligenhafen 119f, 138
 Hellenæs (Helgenæs) 116
 Hellerup 30
 Hellesen 101
 Helsingborg 136
 Helsingør: 117, 123f, 126, 129, 133, 135, 148
 Henningsen, Agnes 58
 Henriksen, Mine 58
 Herritslev 19f
 Hersegade 53
 Hertugdømmerne 107, 113, 117ff, 120, 130f, 137ff
 Heys, Jørgen 132
 Hindeloopen 133
 Hindhede 101
 Hirschsprung, Harald 98
 Hjorthammer 128
 Hjørring 58
 Hobe, Frederik 121
 Holbæk 1, 81, 134, 138
 Holland 107, 152
 Hollænder, Jannicke 122
 Hollænder, Thomas 122f
 Holm (snedker) 153
 Holm, Gunnar 7
 Holmegaard 53 f, 56ff, 61f, 64f, 69, 73
 Holst, Erik 3f
 Holsten 85
 Holsten, Hans af 120
 Hominde 116
 Horn 121
 Horsens 27, 30, 40
 Horslunde 38
 Huitfeld, Claus 111
 Hunseby 79ff
 Hvid, Christen 125
 Hyldtofte 19, 20f, 26
 Høgsholt 58
 Haagendarm, Henrik 119

I

Ibsen 65
 Ibsen, Lambrect 126
 Irminger, Eskil 53, 70, 73
 Island 92f

J

Jacobsen, Gabriel 132
 Jacobsen, Hans 119

Jacobsen, Thune 33f
Jansen Billeskov, F. J. 65
Jansen, Peter 56
Janssen, Lambert 123
Japan 1
Jensen, Christian 132
Jensen, Hermann 32f
Jensen, J 34
Jensen, Johan 47
Jensen, Kirsten 10
Jensen, landbetjent 31
Jensen, O. C. 94
Jensen, Rasmus 115
Jensen, Robert 46
Johan Frederik Oluf Emmanuel 79
Johan Sofus Herman 58
Johansen, Henning Bech 1, 147, 170
Jokum den Nittende, fyrst 68
Jonstrup 82f
Judas Ischariot 61
Juellinge 157
Jylland 27, 39f, 63f, 92, 118, 124f, 135, 137f
Jürgensen 87
Jørgensen, August 85f
Jørgensen, Børge 6, 8f
Jørgensen, Johannes 92

K

Kalmar 117, 127
Kalundborg 125f
Karl 10. Gustav 107
Karleby 20
Karlsbad 68, 74
Karstensen, Marten 124
Kastellet 53, 65
Kastrup 42
Keldby 86
Kerteminde 127
Kibsgaard, Pia Moth 1, 41, 45, 49f
Kiel 14, 119f, 132
Kirk, O. 34
Kjældersvend, Peder 125
Klausen/Clausen 42
Klöcker, Didrik 131
Knagsted 53 60 63 ff, 73 f
Knak, Per 61
Knuth 81ff
Knuthenborg 80ff
Koch 23
Kolding/Koldinghus 117, 124f, 138
Kongelunds Batteri 47
Kongens Have 62
Korsbæk 63
Korshavn/Korsnakke 116, 132
Krabbe, Christopher 75, 77,
Kragelund, Ane Marie 80f
Kragenæs 35, 44
Krempe 121
Kristiania 17
Kristianopel 117, 127f
Kristianstad 136
Kronborg Slot 126
Krüger, Jægermester 60, 63
Kukker, Rasmus 61

Kvorning 27
Købelev sogn 58
København 1, 10, 14f, 21, 27f, 31f, 40, 53, 56f, 60, 63, 68, 71, 73, 83f, 86, 88f, 92f, 98f, 117f, 126, 129f, 133f, 138, 148, 151ff, 158, 164, 168, 170
Køckert, Arent 111
Køge 126, 134, 138f
Kølle 166

L

La Cour, Peter Holger 57
Lammehavn 44
Langeland 108, 113, 125, 127f, 133f
Langhalm 56
Langø 116, 128
Lauenborg 85
Lauenburg 131
Lauridsen, Jens 129
le Maire, godsejer 37
Leeds 88
Lembcke, Hans 45
Lendemarke 58
Lente, Niels 61
Line 68 f 71
Lissabon 23
Lolland 13f, 18, 22ff, 27, 34, 38, 41, 43, 50, 53, 56ff, 70, 72, 79, 83, 97, 108, 110ff, 117f, 119ff, 124f, 126f, 130ff, 133, 135f, 154, 168
Lolland-Falster 12ff, 24, 106, 109, 112, 114, 117f, 133, 135ff
Lollands Albue 120,
Lollands Nørre Herred 34, 38
Lollands Søndre Herred 34
London 1, 88

Lund, pastor 56
Lundkvist 47
Lutken, Gabriel 131
Lübeck 107, 110f, 113f, 116, 118ff, 125, 130f, 136, 138, 167f
Lüneburg 118,
Læsø 138
Løvenborg 81
Løvenskiold 81

M

Madam Mencke 71
Madrid 17
Maedtssen, Zacharines 136
Maglemer 83
Malling- Hansen, Emma 100
Malling- Hansen, Engelke 100
Malling- Hansen, Johanne 100
Malling-Hansen, Karen 100
Malling-Hansen, Rasmus / RMH 79ff
Malmø 117, 127, 136
Mariager 53, 125, 138
Maribo 14, 17, 22, 32, 35, 75, 77, 79f, 82, 104, 126, 130, 134f
Maribo By og Birk: 34
Marie, tante 57
Markersen, H 20
Marstal 153, 165f
Matvik 128
Matzen, Lars 80
Maupassant 62 f 73
Mecklenburg 110, 112, 115f, 120, 129f, 138
Mecklenburg, Anna af 116

Meincke 68, 70
Mensen, Valdemar. H 31f
Meyer, politimester 34
Midtjylland 12
Midtjylland 112, 122
Moltke 162
Mortensen 101
Mortensen, Morten 133
Mortensen, Søren 135
Mule, Jørgen 118
Munksgaard, Ole Arpe 1, 106, 139
Møller, Frederik Vilhelm 91
Møller, overlærer 56, 62
Møn 57f, 59

N

Na'sko 53, 63
Nakskov 14, 17, 22, 27ff, 30ff, 32ff, 35, 38, 42, 53f, 56ff, 61, 63, 70ff, 75, 77, 106ff, 109ff, 112, 115ff, 118ff, 121ff, 124ff, 126ff, 129ff, 132ff, 134ff, 137ff, 147f, 149f, 151ff, 161, 163ff
Nakskov Ladegård 30
Napoleon 67
Nederlandene 106, 109, 121ff, 132f, 135, 137f
Newcastle 132f
Nielsen Pedersen, Peder 27
Nielsen, Frederick 123
Nielsen, Gregers 119
Nielsen, Jep 125
Nielsen, Kirsten 27
Nielsen, Rudolf 30
Nobel, E. 46
Nordeuropa 107
Nordvestjylland 132

Norge 50, 80, 87, 105, 107, 117, 124, 127ff, 136ff, 139, 151
Nyborg 31, 92, 123, 126f, 134f
Nykøbing/Nykøbing F. 1, 4, 6f, 9f, 14, 16, 40, 54, 57, 110, 114f, 124f, 128, 130f, 138
Nyrop, Martin 75, 77
Nysted 12ff, 130
Nättraby 128
Nørgaard, Lise 63
Nørreby 36
Nørreherred 157

O

Odense 40, 123, 126,
Olstrup 21
Orehoved 14
Oringe 49
Oslofjorden 125
Ottis, Lisbet 119
Overgaard 53
Oxe, Albert 126
Oxe, Peder 124, 126

P

Paldrup, Rita 6ff
Paludan, Jacob 61, 73
Panum, Peter 96, 98
Papenheim, Jost 134
Paris 17, 89
Pedersdatter, Margrethe Jensine 80
Pedersen Kr. 24
Pedersen Perlestikker, Anders 122f
Pedersen, Anders 150

Pedersen, J, overbetjent 40
Pedersen, Jørgen 48, 124
Petersen, Harald 34
Petersen, Vilhelm 30
Philadelphia 88
Piszczek, Roland 45
Plön 120
Pogwisch, Ide 130
Porsgrunn 80
Poulsen, Aksel 12
Poulsen, Bjørn 113
Poulsen, Peter 85
Proust, Marcel 61
Pukavik 128
Pålsson 92
Paarup 79

Q

Quijote, Don 66

R

Randers 125, 138
Rantzau, Breide 127
Rantzau, Henrik 130
Rasmussen, Børge 8
Rasmussen, Hans 129
Rasmussen, Olle 131
Rasmussen, Peter 125
Ravnsborg 110, 112
Reersnæs 79
Rendsborg 131
Reventlow 154, 162

Ribe 162
Ricke, Simon 111
Riddersborg 161
Ringsebølle 21, 23
Ringsing, Chr. 23
Ringsing, Per 19
Ritzau, Erik 95
Roetus, Gert 119
Rolykke 58 73
Rom 99
Rosengaard, Christoffer 114, 116
Rosenholm, Ulla 6
Rosenkrantz, Palle 132f
Rosensparre, Oluf 125
Roskilde 38, 53 56 63 66 73
Rostock 110f, 115f, 118ff, 130, 138
Rud, Eiler 115
Rud, Erik 111
Rudbjerg 114
Rugholm 60
Rusland 167
Rødby 12, 14, 17f, 20ff, 111f, 130
Rødby havn 14, 17f, 20ff
Rødby og Fuglse herred 34
Rørdam, Engelke Marie 84
Rørdam, Holger 60, 67

S

Sakskøbing 42, 50, 75, 77
Sandberg, Gerhardt (tolder) 153
Sankt Nikolai Kirke 56
Satterup 155

Scharnberg, Carl 1
 Schiedam 121
 Schirmeister, Hans 115
 Schult, Jørgen 127
 Schwansen 119
 Secher 30
 Simmelhack, Finn 6
 Sjælland 124, 126, 137, 138
 Skelstrup 97
 Skindergade 57
 Skotland 118, 121, 124, 132, 137
 Skriver, Niels 47
 Skt. Nikolaj kirke, Nakskov: 137
 Skåne 107, 124, 127f
 Slesvig 85f, 131f
 Slesvig-Holsten 14, 85
 Slien 120
 Slotø 125, 133, 139
 Smålandene 126
 Smålandsfarvandet 41
 Smålandshavet 47
 Sophie, enkedronning 110f, 114ff, 117, 120f, 124, 127f, 138
 Sorø 46
 Sovjetunionen 1
 Spanien 107, 121, 123, 132, 138
 St. Petersborg 99
 Stabelsteen 63
 Stamm, I 33
 Stecknitzkanalen 131
 Steenstrup, Anna 100
 Stege 53, 58f, 63
 Stenfeldt 49
 Stensved 118
 Stockholm 17, 93, 99, 102
 Storstrømmen 47
 Stralsund 110f, 123, 131
 Strong, Willum 124
 Stubbekøbing 128
 Sund-Gudme herred 27
 Svendborg 27, 127, 134
 Sverige 87, 102, 107, 111, 117, 120, 127, 135f
 Svingelen 58
 Swensson, Margareta 128
 Sydfalster 8
 Sydøstlolland 18
 Sæby 31
 Sæby 53, 63, 73
 Sæbyholm 115, 158
 Søllested 57, 72
 Sølvesborg 128
 Sønderborg 121, 131
 Sønderjylland 85
 Sørensen, J. C. 93
 Sørensen, Rasmus 129
 Sørensen, Søren 123, 135

T

Tanke (Tanck), Johan 118f, 130
 Terschling 121
 Tesse 56
 Thailand 102
 Themermænd, Didrich 111
 Thessing, Hans 111
 Thomsen, Emmanuel 63, 65, 73

Thummelumsen 63, 65, 73f
Thusen, Per 125
Tielsen, Peder 48
Tietgen, Carl Frederik 89
Tranekær 127
Trolborg, Søren 3
Tronhjem 129
Tutein, Alice 57 f, 63
Tyskland 18, 23, 43, 107, 111f, 136
Taagerup-Thorslunde 21
Tårs 112, 116

U

Ulfeldt, Flemming 132
Ulrich III. 115f
Urne, Christoffer 119
Urne, Knud 115, 117, 124
USA 1, 87

V

Vejrø 41ff
Vejrø: 128
Vejrøfortet 47
Vekerum 128
Venhuizen 133
Verø 127
Vester Ulslev 19ff
Vesteuropa 107, 117, 139
Vestlolland 106, 108f, 114, 116f, 120f, 126ff, 129f, 132, 134, 136ff, 139
Vestmose 20
Viche, Mikkel 119
Vindeby mark 28

Vintersborg 58, 157
Vlieland 121
Vogt, Emilia Adelgunde 83
Voigt, Jørgen 7
von Broch, Mourits 120
von der Wense, Willem 116
Vordingborg 49, 123
Vorte-Ane 61

W

Warnemünde 12, 14, 117, 129f
Weber, Georg Johannes 61
Weis 60
Wied, Alice 65 67 71 73
Wied, Carl August 53 f 56
Wied, Carl Boesen 54
Wied, Catharina (Catha) Carolina (Trine) 53, 55, 65
Wied, Gustav 53 ff
Wied, Gustav Johannes 54
Wied, Johan 58, 60, 62, 67, 73
Wied, John 57, 59
Wied, Svend 54
Wied, Søren Karl 54
Wien 88
Wismar 107, 110ff, 115, 129f, 138
Witteroch, Hans 120
Wulff Møller 45f
Würger, Heinrich 130

Æ

Æbeltoft 63
Ærø 132, 167

Ø

Øster Ulslev 19
Østersøen 18, 25
Østjylland 40
Østofte 79
Østrig 87

Å/Aa

Aabenraa: 119, 121, 131f, 137
Ålborg 125, 148
Ålholm 20, 110f, 119
Ålstrup 128
Århus 10, 13, 27, 148, 150

Brug Lolland-Falsters Historiske Samfunds hjemmeside: www.lfhs.dk.
Her kan du holde dig opdateret om mange ting, f.eks.:

- Referat fra sidste årsmøde
- Formandens beretning
- Seneste årsregnskab
- Arrangementer for det kommende år
- Tilmelde dig til arrangementer
- Købe årbøger og artikler

Du kan også følge os på Facebook: facebook.com/lfhistorie/

Bestyrelsen for Lolland-Falsters Historiske Samfund

Ole A. Munksgaard, formand telefon: 54 94 81 43 mail: olearpe@gmail.com	Sonja Rasmussen, næstformand telefon: 54 78 07 09 mail: sonjarasmussen@live.dk
Inge Hedal, sekretær telefon: 62 21 44 16 mail: ingehedal@mail.dk	Kim Hansen, kasserer & hjemmeside telefon: 42524944 mail: kimh@tdcadsl.dk
Aksel Poulsen telefon: 40 36 39 28 mail: akpo@outlook.dk	Søren T. Mortensen telefon: 22 53 16 19 mail: jubelfisk@hotmail.com
Erik Mandrup-Poulsen telefon: 40 18 46 62 mail: saxesaxe@mail.dk	Hans Christian Bentsen, suppleant telefon: 54 60 15 14 mail: chi.bentsen@live.dk
Hanne Britt Johannessen, suppleant telefon: 29 66 77 74 mail: hannebritt46@gmail.com	Redaktørposten er ikke besat p.t.

Palle Sørensen, revisor Skolevej 1, 4892 Kettinge	Steen Aarup, revisor Sjælstoftevej 4, Skovby, 4895 Errindlev
Ina Antonsen, revisorsuppleant Nykøbingvej 65, 4863 Eskilstrup	Anne Hansen, revisorsuppleant Bresemanns Alle 6, 4900 Nakskov